

TÜRK - FRANSIZ SİYASAL İLİŞKİLERİ

(1921 - 1984)

İSMAİL SOYSAL

Son 60-65 yıllık Türk-Fransız siyasal ilişkileri, bir bakıma daha önceki 400 yıllık Osmanlı-Fransız ilişkilerinin doğal bir uzantısıdır, bir bakıma da bunların yeni temeller üzerine kurulmak üzere, arıtılması dönemidir. Doğal uzantısıdır, çünkü iki ülkeden birinin Avrupa'nın doğusundaki, ötekini ise batısındaki konumları onları kıta üzerinde güçler dengesini bozucu eylemler karşısında yaklaşmağa itmiştir, bugün de itmektedir. XVI. yüzyıl başlarında Avusturya İmparatoru V. Charles'a karşı Türk-Fransız ittifakı, XIX. yüzyılda Rusya'ya karşı girilen Kırım Seferi, II. Dünya savaşı başlangıcında 1939 Üçlü Paketi ve bugün NATO ittifakı bunun örneklerindedir. Fransızca deyiimi ile, iki devlet "Politique générale" üzerinde genellikle uyum içinde bulunmuşlardır. Bonaparte'in 1789'de Mısır'a sıldırması sonucu çıkan savaş, ya da I. Dünya savaşında karşı karşıya gelmiş bulunmak, hatta bugün ilişkilerdeki zorluklar, iki tarafı yaklaşıtırıcı gücü yatsımaya yeterli olmayan geçici nitelikte olgulardır, inancındayız.

Böyle olmakla birlikte, 1921 yılından sonraki ilk 18 yıllık dönemde, bir yandan yeni Türkiye'nin ülke sorunlarının çözümü (Türk-Suriye sınırı, Boğazlar statüsü, Hatay), öte yandan 400 yıllık kapitülasyonlarla Fransa'ya tanınmış ayrıcalıklar ve önceliklerin arıtımı gibi gelişmeler sık sık diplomatik çekişmelere neden olmuştur. 2. Dünya savaşından sonraki dönemde ise, Fransa'nın yeniden "Büyük Devlet" niteliğini kazandığı 1960'lara değin, ilişkiler Türkiye'nin öbür Batılı büyük devletlerinkine (Amerika BD, İngilere, F. Almanya) oranla yeterince gelişmemiş, General de Gaulle'in başlatmak istediği gelişme de, aşağıda değinieceğimiz çeşitli nedenlerle, hızını yitirilmiş, üstelik son 10 yılda, Türk-Fransız ortak çıkarlarına aykırı olduğu gibi, Fransız hükümetlerinin Türkiye'ye karşı geleneksel dostluk politikasıyla da bağdaşmayan ve gerekçeleri Türk kamuoyunca anlaşılabilen bir sise bürünmüştür. Bu sisen "cartésien" mantığının güçlü ışınlarıyla çok geçmeden dağılmasını bekliyoruz.

Biz bu yazımızda son 65 yıllık Türk-Fransız ilişkilerinin çok kısa bir tarihçesini, kimi değerlindermelerle birlikte, ortaya koymaya çalışacağız. Gerçi aşağıda verdiğimiz "Kaynaklar" kesiminde görüleceği üzere, bu

ilişkilerin ilk yılları (1921-1925) ya da Hatay sorunu (1936-1939) üzerinde Fransa'da oldukça kabarık incelemeler vardır. Ancak, 2. Dünya savaşıdan sonra Fransa'da Türkiye'ye olan ilginin azalması sonucu olarak incelemeler seyrekleşmiştir. Türkolojiye gelince, bu disiplinin beşiği Fransa'da bugün Türk incelemeleri gene de canlıdır. Prof. Jean Deny'den sonra, Louis Bazin, Robert Mantran, Mme. Melikoff ve arkadaşlarının, Paris, Ex-en-Provence ve Strasbourg Üniversiteleri çerçevesinde, Türk dil, tarih ve kültürü üzerindeki çalışmaları övülmeğe değer. Bu Türkologların yürüttüğü "Association pour le développement des études Turques" adlı Birliğin "Turcica" dergisi onların bu yararlı çalışmalarını sergilemektedir. Türkiye'de de, Türk-Fransız ilişkileri üzerinde son 8-10 yılda kimi belgeler ve yazılar görülmektedir.

Ancak, tüm bu çalışmalarda siyasal ilişkileri toptan ele alan her hangi bir inceleme yoktur. Bu boşluğu gereğince doldurabilmek üzere, önce ilişkilerin çeşitli evreleri üzerinde arşiv belgelerine dayanan araştırmalar yapılması ve bu arada bir iki kolokyum düzenlenmesi gerekir. Ondan sonra genel nitelikte bir yapıt ortaya koymak kuşkusuz olanaklıdır. Biz bu kısa yazımızı, ileride yapılacak incelemelere, biraz olsun, ışık tutmağa, ve Türk-Fransız ilişkilerinin önemini belirtmeğe yararlı olması umudu ile sunuyoruz.

ANKARA ANLAŞMASINA GÖTÜREN YOL: 1919 - 1921

20 Ekim 1921 günü Ankara'da Fransa'nın olağanüstü temsilcisi Franklin Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in imzaladıkları Anlaşma iki taraf arasındaki savaş durumuna son veren ve dostluğu yeniden kuran bir bağıt olmuştur. Bu tarihsel bağıtın niteliğini anlatmadan önce, ona götürülen yol üzerindeki olaylara kısaca değinmekte yarar vardır:

30 Ekim 1918 günü Mondros'ta Osmanlı Devleti ile Müttefikler arasında Silâh Bırakışımı yapılmış, Fransa, İngiltere ile 1916'da imzaladığı gizli Sykes-Picot anlaşmasının kendisine bıraktığı Suriye-Lübnan ve güney Anadolu'da Kilikya bölgesine el koymağa başlamıştı. Önce, General Gouraud¹ komutasındaki kuvvetler Mart 1919'da Suriye ve Lübnan'daki İngiliz kuvvetlerinin yerine geçmişti. Gouraud da, Karargâhı Beyrut'ta olmak üzere, Suriye ve ondan ayırdıkları, Lübnan ile Kilikya'yı yönetmekle görevlendirilmişti.

Fransızlar 20 Ekim 1919'da, Ermenilerle birlikte, Anadolu'da Kilis'i işgal etmişti. İngilizler de işgalleri altında tuttıkları Antep, Maraş ve

¹ Gouraud Çanakkale'de Türklere karşı savaşmış bir subaydı. Onları yakından tanıyordu. 1930'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in çağrılısı olarak Türkiye'ye gelecek ve konuk edilecekti.

Urfa'yı 1 Kasım'da Fransızlara bırakınca, Kilikya Fransız yönetimine geçmeğe başlamıştı. Ancak milli kuvvetlerin direnişi ve saldırıları da gecikmeyecekti. 27 Aralıkta, Heyeti Temsiliye ile birlikte Ankara'ya gelen Mustafa Kemal her şeyden önce güneyde Fransa'yı başarısızlığa uğratıp onu zaten Suriye konusunda uyuşmazlık içinde bulunduğu İngiltere'den ayrılmak zorunda bırakmak istiyordu. Nitekim 1920 yılında durum değişecek, Fransız kuvvetleri 9 Şubat'ta Urfa'dan, 11 Şubat'ta Maraş'tan çekilmek zorunda kalacaktı.

16 Mart 1920'de İstanbul, Fransızların da katıldığı Müttefik Kuvvetlerince işgal edilmişti. Buna karşılık Kilikya'da tutunabilmek zorlaşmıştı. General Gouraud'un, 80 bin kişilik Yakın Doğu Ordusunun güçlendirilmesi için istediği yardımcı kuvvetler gelmeyecekti. Fransız Paramentosu ödenek vermiyordu². Zaten Fransız kamuoyu savaş istemiyordu. Bu durumda Fransa Kilikya'ya egemen olmaktan vazgeçmiş, ancak bu bölgeyi ekonomik bakımdan kendine bağlı tutacak bir formül aramağa başlamıştı.

12 Şubat-10 Nisan 1920'de Londra'da, Müttefiklerin Osmanlı Devletine kabul ettirecek barış koşulları üzerindeki görüşmelerinde, Fransızlar ile İtalyanlar Türkiye için, İngiltere'ye oranla, daha yumuşak bir tutum içinde görünmüştü. Özellikle İstanbul'un ve İzmir bölgesinin, kimi koşullarla, Türkiye'de kalmasını istiyorlardı. Bununla birlikte Fransa, Trakya sınırının Çatalca'dan geçmesi, Ermeni devleti kurulması, Kürt özerkliği gibi, Ankara'nın kabul edemeyeceği koşulları onaylıyordu.

Londra Konferansı sırasında Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri George Picot Türkiye'ye gelerek Mustafa Kemal ile Sivast'ta, güneydoğu Anadolu'nun geleceği konusunu görüşmüştü. Picot, Mustafa Kemal'in dinamik kişiliğinin ve anavatan topraklarından hiç bir yeri yabancılara bırakmamak kararlılığının etkisi altında kalmış ve Hükümetine gönderdiği raporda bunları belirtmişti. Bunun üzerine, Londra Konferansında Başbakan Millerand'ın baş yardımcısı durumundaki, Dışişleri Genel Sekreteri Philippe Berthelot da "Fransa'nın kendisine tanınacak kimi ayrıcalıklar karşılığında güneydoğu Anadolu üzerindeki haklarından (egemenlik hakkı anlamına) vazgeçebileceğini" ilk kez açıklamış ve bu konuda İngiltere Başbakanı Lloyd George'un bir yorumuna verdiği karşılıkta da "... Fransa bu bölgeyi kendi egemenliği altına almanın bir

² Jeanmougin, Gaston, "Les relations franco-turques en 1925", Revue d'Histoire Diplomatique, Janvier-Juin 1970, Paris, S. 110

yanılgı olduğunu anlamıştır. Burası bütünüyle bir Türk ülkesidir” demişti ³.

23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduğu sırada, Müttefikler 1916 Sykes-Picot Anlaşması hükümleri çerçevesinde Osmanlı Devletine kabul ettirilecek barış koşullarını ve ondan ayırdıkları Arap ülkelerinin geleceğini görüşmek üzere San Remo’da toplantı içinde idi. Toplantıda, gerçi Suriye ve Lübnan’ın Fransız mandası altına geçmesi ve Kilikya’nın Fransız denetiminde tutulması kararlaştırılmıştı, ancak, 1916 Anlaşmasına yakını olarak, Musul bölgesi Suriye’ye değil, Irak’a (İngiliz mandası) bırakılıyordu. Fransa bu ödün karşılığında, Suriye-Lübnan’da İngiliz etkisinden kaygısı kalmamıştı. Nitekim onların 1918’de getirdiği Faysal’ı -ki kendisini 8 Mart 1920’de Kral ilân ettirmişti- Temmuzda Suriye’den atıracaktı.

Fransızların Ankara ile temas için yeni bir girişimi Paris’ten Türkiye’ye gönderilen Kardinal Dubois’nin 1920 Nisanında Karadeniz limanlarından birinde Ankara hükümetinin temsilcileri ile görüşmek istemi biçiminde olmuş, ancak Ankara bunu kabul etmemişti. Mayısta, bir Fransız binbaşısı ile bir sivil İstanbul’dan Ankara’ya gönderilmişse de, onlar da bir sonuç alamamıştı. Bu arada, İstanbul’da Ankara Hükümeti yanlısı olarak tanınmış bir kaç Türk, Sava adlı bir Fransız ile birlikte, 1920 Martında Berut’ta General Gouraud’nun Genel Sekreteri Robert de Caix de Saint Aymour (Mustafa Kemal’in Nutkunda adı Duquest diye geçiyor) başkanlığındaki bir Fransız kurulunun Ankara’ya yollanmasını sağlamıştı. Mustafa Kemal 21 ve 22 Mayısta kendisiyle görüşen bu kurula, ancak tüm Kilikya’dan Fransızların çekilmeleri konusunu görüşebileceğini açıkça bildirmişti. Kurul buna yetkisi olmadığını, konu üzerinde Paris ile temas kurabilmek için, önce bir ateşkes anlaşması yapmasını önermişti. Bunun üzerine 23 Mayısta anlaşmaya varılmış, ateşkes 29/30 Mayıs’tan başlamak üzere, 20 gün için yürürlüğe girmişti. Anlaşmaya göre, Fransızlar Pozanti, Sis, Antep, Maraş ve Urfâ’yı boşaltacak, tutsaklar ve tutuklular değiş tokuş edilecek, Fransızlara kimi ekonomik ayrıcalıklar tanınacak, buna karşılık Fransa Türk ulusal hareketine karşı çıkmayacak, hatta onun amaçlarını resmi olmayan biçimde destekleyecekti ⁴.

Ateşkes Anlaşması, Fransa’nın Türkiye konusunda ilk kez İngiltere’den ayrılmış olarak ve İstanbul (Osmanlı) Hükümetini bir kenara bırakarak, Ankara ile bir uzlaşmaya varmak isteğinin somut bir kanıtı idi.

³ Baytok, Taner, “İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı”, Ankara, 1970, S. 56-60 ve 80

⁴ Sonyel, Dr. Salâhi R., “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız”, T. Tarih Kurumu, Belleten, Ankara, 1981, Atatürk Özel Sayısı, S. 328-331

Fransızlar, güneyde ateŐkese karşın, 8 Haziranda Zonguldak Ereğlisine asker çıkarıp kömür havzasını işgal edince, Mustafa Kemal General Gouraud'nun dikkatini çekmiŐ ve bu durumda 18 Haziran gece yarısında ateŐkesin uzatılmayıp son bulacağını bildirmişti. Böylece güneyde savaş büsbütün kızıŐacaktı.

San Remo Anlaşması üzerine, Paris banliyösünde, Sèvres'de Müttefiklerle Osmanlı kurulu arasında barış görüşmeleri 11 Mayısta başlamıştı. Ankara Hükümeti, Osmanlı kurulunun Türkiye'yi temsil edemeyeceğini açıklamakta gecikmemişti. Ama ağır koşullar iöeren Sèvres Andlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştı. Üö büyük Müttefik (İngiltere, Fransa ve İtalya) gene o gün aralarında imzaladıkları ayrı bir Anlaşma ile, Anadolu'da kendi "Çıkar bölgeleri"ni belirlemişti. Bununla Fransa, Kilikya bölgesinde kendi etkisini sürdürmek ve ekonomik çıkarlarını geröekleŐtirmek olanağını elde etmiş oluyordu.

Fransa, Kilikya'da tutunmanın zorluğunu anlamasına karşın, henüz Ankara Hükümeti ile bir genel anlaşma düşünmüyor, Türkiye'nin geleceği konusunda İngiltere'ye az öok ayak uyduruyordu. Nitekim Yunan Ordusunun Ege bölgesinde Milne çizgisini aŐması iöin 20 Haziran 1920'de Müttefiklerin kararına katılmış, 10 Ağustos Sèvres Andlaşmasının ağır hükümlerini onaylamıŐtı. Bununla birlikte, 24 Ağustosta Türk-Sovyet Barış ve Dostluk Andlaşmasının parafe edilmesi, arkasından Türk Ordusunun doğuda Ermenileri yenmesi üzerine, 2 Aralıkta Gümrü barış Andlaşmasının yapılması ve 1921 Ocak ayında 1. İnönü savaşında Yunanlıların durdurulması, onu Sèvres hükümlerinin uygulanması zorunluğuna inandıрмаđa başlamıştı.

Bu durumda Müttefikler, Sèvres Andlaşması hükümlerinde Türkiye yararına değişiklikler yapılması işini görüşmek üzere, Londra'da bir konferans düzenlemiŐler ve buna hem İstanbul, hem Ankara Hükümetini temsil eden kurullar öađırmıŐlardı. 21 Şubat-12 Mart 1921'de Londra'da yapılan görüşmelerde İstanbul hükümetini Sadrazam Tevfik Paşa, Ankara hükümetini Dışışleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) temsil etmişti. Tevkif Paşa sözü daha öok Bekir Sami'ye bırakmış, o da Misakı Milli ilkelerini savunmuŐtu. Fransa Başbakanı Aristide Briand ve Gen. Gouraud'un konferansta Türk Milli hareketinden sayđı ile sözetmesi İngilizleri sarsmıŐtı. Fransa'nın bu tutumu Yunanistan'da da sert tepkiler uyandıracaktı. Geröi Konferans asıl amacına varamadan dağılacaktı, ama Bekir Sami belirli konularda öü büyük Devletle birer anlaşma imzalamıŐtı. : 1 Martta Briand ile imzaladığı Anlaşma en geniş kapsamlısı olmuŐtu⁵. Buna göre, Fransızlar

⁵ Soneyel, Ibid, S. 401

Kilikya'yı boşaltacak; Savaş tutsakları ve öbür tutuklular değiştokuş edilecek; genel af açıklanacak; Ermenilerin güvenliği için Türkiye önlemler alacak; İşkenderun bölgesi özel bir rejime sahip olarak Suriye tarafında kalacak, Sèvres'de öngörülen Türk-Suriye sınırı biraz değiştirilecek ve Bağdat Demiryolunun büyük kesimi Türkiye'de kalacak, Fransızlara ekonomik alanda ayrıcalıklar tanınacaktı.

Mustafa Kemal, Bekir Sami'nin yaptığı anlaşmayı, Misakı Milli'ye aykırı düşen hükümleri nedeniyle, beğenmemişti. Anlaşma TBMM'nce onaylanmayacak, Bekir Sami de Temmuzde çekilmek zorunda kalacak, yerine Yusuf Kemal (Tengirşek) Dışişleri Bakanı olacaktı.

Bu arada, 16 Mart 1921 günü Moskova'da Sovyet Rusya ile Barış ve Dostluk Anlaşması imzalanmış ve 31 Mart-1 Nisanda Yunanlılara karşı 2. İnönü zaferi kazanılmıştı. Bu gelişmeler Fransızları etkilemişti. Fransa Kuvvetleri 21 Haziranda Zonguldak'tan çekilmemişti. İtalyan Kuvvetleri de Temmuzde Anadolu'dan ayrılmıştı. En önemlisi Türk Ordusunun 23 Ağustos-13 Eylülde Yunanlılara karşı Sakarya zaferini kazanması olmuştu. Artık ortada gücü kırılmış bir Yunan Ordusu ile onun gerisindeki İngiltere kalıyordu.

şimdi, Ekim 1921 Ankara Anlaşmasının bağıtlanması sonucunu verecek olan Fransız tutumundaki bu değişimin nedenlerine değinebiliriz:

Fransa Suriye-Lübnan'dan başka Kilikya'ya da egemen olmak hırsına kapılmış, ama orada Türklerin direnişini görünce yanıldığını çabuk anlamıştır. Fransızlar, Mustafa Kemal'in giriştiği eylemin niteliği ve niceliğini de önceleri iyi değerlendirememiştir. Örneğin, Aralık 1919'da Müttefiklerin Paris toplantısında Berthelot "bu bir blöftür" demiřti⁶. Ama, 1920 başlarında Fransa Ankara ile temas aramakta gecikmeyecekti. Görülüyor ki, Fransa'nın tutumundaki değişikliğin en önemli ögesi Türk direnci idi. Artık fazla parçalanmayan, yaşayabilir bir Türkiye Fransızların oradaki ekonomik varlıklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından yararlı idi. Böyle olunca, onu dağıtmak isteyen Lloyd George İngilteresi ve onun uydusu Yunanistan ile anlaşmazlıkları artacaktı.

İkincil ögeler olarak şunlar ortaya çıkıyor: Sovyet Rusya yeni Türkiye'ye dostluk ve ilgi gösteriyordu. Gerçi Fransa Mustafa Kemal'in milliyetçi ve komünizme karşı olduğunu biliyordu, ama olayların nasıl gelişeceği belli olmazdı. Sovyetler Anadolu'da etkilerini artırırlarsa bu, Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarından başka, mandası altındaki Suriye ve Lübnan'da tutunmalarını da tehlikeye sokabilirdi. Bu kaygı İngiliz çevrelerde de vardı.

⁶ Baytok, *Ibid*, S. 31

Öte yandan, Mustafa Kemal eylemi Hindistan'daki Müslümanlar arasında olduğu gibi Fransız yönetimindeki Kuzey Afrika'da, özellikle Fas'ta geniş yankılar uyandırmıştı. Bunun, zamanla bu bölge halklarını bağımsızlık istemeğe itmesi olasılığı vardı. Fas Genel Valisi Mareşal Lyautey 1920 yılı sonlarından başlayarak bu tehlike üzerinde Hükümetinin dikkatini çekmekte ve islâm dünyası ile Fransa'yı dost tutabilmek için, onun Müslümanların koruyucusu durumunda olmasını, Mustafa Kemal'e yakınlık göstermesini, Türkiye'yi Yunanlılardan kurtarmasını önermekte idi. Mareşal Fransa'da büyük saygınlığa sahip sözü dinlenen bir kişi olduğu için uyarıları Hükümetini etkiliyordu. Onun bu girişimlerini öğrenen Mustafa Kemal 25 Aralık 1921'de kendisine bir mektup yollayacak, böylece iki asker arasında bir bağlantı kurulacaktı ⁷.

Bundan başka, 1920 yılından başlayarak, Fransız kamuoyunda Mustafa Kemal'in eylemi yararına bir hava oluşuyordu. Bunda özellikle Liberal Cumhuriyetçiler, Progresistler, Laikler, Sosyalistler, sömürgecilığe karşı olanlar, Masonlar rol oynuyordu. Başlarında Jean Deny'nin bulunduğu türkologlar da Türkiye'deki gerçeği göstermek bakımından az çok etkili oluyordu. Buna karşılık, Fransa'nın Doğuda Hristiyanların statüsünü korumasını isteyen tutucular ise Mustafa Kemal eylemine karşı idi ⁸.

Bir başka öge olarak, liberal eğilimli Aristide Briand'ın 1921 yılı başlarında başbakanlığa getirilmesi belirtilmeğe değer. Briand Avrupa'da barış havasının egemen olmasını ve Türkiye ile de bir an önce bir uzlaşuya varılmasını istiyordu. Bunu Londra Konferansı sırasında Bekir Sami ile yaptığı görüşmelerde belli etmişti.

Ankara Hükümeti de Fransa ile, Misakı Milli ilkelerine ters düşmemek koşulu ile, biran önce anlaşmakta şu yararı görüyordu: Kilikya'da Fransız cephesi ortadan kalkarsa Türk ordusu tüm gücünü Yunanlıları Anadolu'dan atmaya harcayabilecek, İngiltere Fransız Müttefikinden yoksun bırakılacak, Batılı büyük Devletlerden biri tarafından tanınmış olacak, böylece İstanbul Hükümetinin meşruluğu da büsbütün azalacaktır.

Bu ilk temaslar Fransızlara Ankara Hükümetinin tutumunu ve Mustafa Kemal'in kişiliğini göstermişti. Ankara da Fransa'nın bir anlaşma

⁷ Lyautey'in girişimleri ve Mustafa Kemal ile Yazışmaları için bkz., Pierre Lyautey (Mareşalın torunu), "Turquie Moderne", Paris, 1970, S. 106-112; ayrıca Kültür Bakanlığı, "Atatürk'ün Milli Dış Politikası", Ankara, 1981, C. I, S. 415-420

⁸ Bazin, Louis, "Mustafa Kemal Atatürk et la Turcologie Française", Turcica, Atatürk Özel Sayısı, Paris, 1981; ayrıca, Akyüz, Prof. Dr. Yahya, "Lozan Konferansı başlarken Fransız kamuoyu", Türk Tarih Kurumu Belleten'i Atatürk özel sayısı, Ankara 1981, S. 257-282

için ne ölçüde anlayışlı davranabileceğini anlamıştı. Bir anlaşma girişimi Fransa'dan gelmekte gecikmeyecekti. Başbakan Briand'ın böyle bir girişimi gerçekleştirmek için seçtiği adam Franklin-Bouillon olmuştu. Kendisi daha önce Bakanlık etmiş, o sırada Radikal Parti milletvekili olarak Parlementoda Dışişleri Komisyonu raportörü idi. Çok zeki ve canlı bir kişiydi.

Franklin-Bouillon'un Ankara'ya ilk gelişi, 1921 Haziranında, yarı resmi bir görevle olmuştu. Kendisinin, yanındaki Binbaşı Sarrou ile birlikte, İstanbul'dan Ankara'ya gelmesi için 26 Mayıs'ta bir Bakanlar Kurulu kararı çıkarılmıştı⁹. Mustafa Kemal 9 Haziranda Ankara'ya varan Franklin-Bouillon'a uzun uzadıya Milli eylemin amacını, Misakı Milli'nin ilkelerini anlatmış, TBMM hükümetinin Türkiye'nin tek meşru iktidarı olduğunu, Türkiye'nin tam bağımsızlık ve egemen eşitlik istediğini söylemişti. Dost olmuşlardı. Ziyaret Fransa için bir sondajdı. Franklin-Bouillon Paris'e dönünce durum değerlendirilmiş ve Ankara ile yapılacak anlaşmanın ana çizgileri saptanmıştı. Bunlar, Bekir Sami ile varılan Anlaşmaya göre, Fransa tarafından bir az daha ödün verici nitelik taşıyordu.

Ekimde Franklin-Bouillon artık bir anlaşmanın görüşülmesi ve bağıtlanması yetkisiyle yeniden Ankara'ya gönderilmişti. Görüşmeler, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'den çok, Mustafa Kemal tarafından yürütülmüştü. 20 Ekimde Franklin-Bouillon ile Yusuf Kemal arasında imzalanan Anlaşmanın ana çizgileri şöyle özetlenebilir:

Bu bağıt "TBMM Hükümeti ile Fransız Cumhuriyeti arasında" yapılmıştı. Öyle ise, Fransa Ankara Hükümetini resmen (de jure) tanımış olmuyor muydu? Daha önce Ateşkes Anlaşması ve Bekir Sami'nin Londra'da imzaladığı Anlaşma "de facto" bir tanıma sayılırsa, Ankara Anlaşmasıyla tanıma resmi bir nitelik taşımaz mıydı? Bizce öyle. Yalnız Fransa için biçimsel bir konu vardı: Türkiye ile kesin barış anlaşmasını ancak Müttefikleriyle birlikte yapması gerekiyordu. Bundan başka, İstanbul Hükümeti ile de ilişki içinde idi, onun nezdinde bir Yüksek Komiser bulunduruyordu. Padişah henüz Devletin başı görünüyordu. Ankara'ya resmi bir temsilci de gönderilmiş değildi. Bu nedenden ki, Ankara'da imzalanan bağıtta Andlaşma (traité) değil, Anlaşma (Accord) denilmişti. Hukuksal ve biçimsel durum böyle olmakla birlikte, Ankara Anlaşması (Accord-Franco-Turc) Türkiye ile Fransa arasındaki savaş durumuna son vermekle (Madde 1), bir barış andlaşması, ya da hiç değilse, iki yıl sonra Lozan'da yapılacak kesin barış andlaşmasına değin, bir ön barış andlaşması

⁹ Kültür Bakanlığı, ibid, C.1., S. 337

niteliğindedi. Nitekim Lozan Andlaşmasına bağlı bir Mektupta, Fransız yetkili temsilcisi Pellé, "Lozan Andlaşmasının Ankara Anlaşması hükümlerini her hangi bir biçimde bozmadığını" bildirecek, İsmet Paşa'da verdiği yanıtta bunu doğrulayacaktı¹⁰.

Anlaşma ile, Türkiye-Suriye sınırı belirleniyor (Md. 3 ve 8); bu sınır üzerindeki işbirliği, oradan geçen demiryoluna ilişkin işler vb. düzenleniyor (Md. 9-13); Suriye tarafında kalmakla birlikte, İskenderun bölgesi (Hatay) için Özel bir Yönetim rejimi kurulması ve orada türkçenin resmi bir niteliği olması öngörülüyor (Md. 7 ve 1-2 sayılı Ek Mektuplar); azınlık hakları Misakı Milli'ye yollama yapılarak tanınıyor (Md. 6); ayrıca Fransızların Türkiye'de ekonomik ya da kültürel alanda var olan ya da tanınması gerekecek kimi ayrıcalıkları belirtiliyordu (Ekli Mektuplar). Kuşkusuz, Türkiye'nin öbür sınırları, Boğazlar rejimi, Osmanlı Borçları gibi konular Fransa ve Müttefikleriyle Lozan'da çözüme bağlanacaktı.

Ankara Anlaşmasının önemine gelince: Türkler güneydeki kuvvetlerini çekip tüm gücünü Yunanlılara karşı kullanmak gibi bir olanak elde ettiği gibi, ilk kez bir Batılı büyük Devletle barış içine girmekle, onu Türkiye konusunda İngiltere'den ayırmış oluyordu. Nitekim İngiltere ve onun uydusu Yunanistan Ankara Anlaşmasına sert tepki gösterecek, İstanbul Hükümeti de varoluş nedenini yitirmekte olduğunu anlayacaktı. Fransa Doğuda savaşa son vermekle, Türkiye ile dostluğu yeniden kurmaktan, dolayısıyla oradaki çıkarlarını korumak olanağını elde etmekten memnundu. Fransız basını genellikle bu başarıyı akışıyordu.

Anlaşma, İskenderun bölgesinin Suriye'de kalması dışında, Misakı Milli'nin ilkelerine ters düşen hükümler içermiyordu. İskenderun bölgesinin de Türklüğü kabul edilmişti ki, bu Lozan'da da doğrulanacak ve 1939'da bölgenin Türkiye'ye geçmesine bir temel olacaktı.

ANKARA ANLAŞMASINDAN LOZAN'A: 1922 - 1923

Yalnız Adana bölgesinde tutunabilmekte olan Fransız kuvvetleri Ankara Anlaşması uyarınca (Md. 3), iki ay içinde Türk-Suriye sınırının öte yanına geçmiş, Türk Kuvvetleri de düzen ve barış içinde boşaltılan topraklara girmişti.

Başlayan Türk-Fransız dostluk havası içinde, Fransızların gerek İstanbul, gerek Kilikya'daki garnizonlarından Türk Ordusuna silâh,

¹⁰ Ankara Anlaşmasının geçerli fransızca metni için bkz. Milletler Cemiyeti Andlaşmaları Dizisi (LONTS), C. 54, S. 177; o zamanki Türkçe ile resmi çevirisi için bkz. Düstur, Ter. III, C. 2, S. 152; bugünkü türkçesi için bkz. Soysal, İsmail, "Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları", Ankara, 1983, C. I, S. 50

cephane ve gereçler geçirildiği ve 1922 Mayıs'ında Kilikya kıyılarında Fransız savaş gemilerinin Helle adlı bir Yunan Kruazörünün müdahalesini önlediği haberleri ortaya çıkmıştı¹¹.

Ankara Anlaşması tarafların birbiri katına yarı resmi temsilciler yollaması sonucunu da vermişti. Önce Ankara Hükümeti Ferit (Tek) Beyi Paris'e göndermiş, bu ilk temsilci 1 Aralık 1921'de göreve başlamıştı. Fransa da Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserliğine bağlı Albay Mougin'i Ankara'ya yollamıştı. 8 Haziran 1922'de göreve başlayan Mougin Mustafa Kemal'in hayranı ve Türk Milli hareketinin savunucusu olacak, hatta Türkiye'yi yeterince desteklemiyor, diye kendi hükümetini de sık sık eleştirince 1924'de bir ara Merkez'e alınacak, sonra dönecek, general olacak ve ilk Fransa Büyükelçisi Sarraut 1925 Mayıs'ında gelinceye dek görevini sürdürecekti¹². Öte yandan, Ankara Hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey Müttefiklerin Yüksek Komiserleriyle, özellikle Ankara Anlaşmasından sonra General Pellé ile temas içinde bulunuyordu.

1922 yılı Türk Milli Kurtuluş hareketinin zafer yılı olacaktı. Mustafa Kemal Yunanlıları silâh kuvvetiyle Anadolu'dan çıkarmadan önce barış yolunu denemek istemiş, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i, Misakı Milli ilkelerine uygun barış koşulları üzerinde temaslar yapmak üzere, Londra ve Paris'e yollamıştı.

Yusuf Kemal 1922 Şubatında Avrupa'ya giderken İstanbul'da, İngiliz Yüksek Komiseri ile olduğu gibi, Fransız Yüksek Komiseri General Pellé ile de görüşmüştü. Pellé, Paris'ten iki gün önce döndüğünü bildirerek, orada Cumhurbaşkanı Millerand, yeni Başbakan Poincaré, Fas Genel Valisi Lyautey, General Gouraud ile görüştüğünü, Fransa'nın Türkiye'ye karşı başlattığı dostluk politikasının hiç değişmediğini, bu politika ile Kuzey Afrika Müslümanlarını tatmin etmek, Türkiye'nin Bolşeviklerin eline düşmesini önlemek istediklerini, Türkiye'yi güçleştirip çağdaştırmanın Fransa'nın çıkarlarına uygun olacağını, İngiltere'nin Yunanistan'ı korumasına karşılık, Fransa'nın da Türkiyenin sözcülüğünü yapacağını, ancak Almanya sorunu nedeniyle, Fransız Hükümetinin İngiltere'yi kollamak zorunda olduğunu, Barış anlaşması yapılırken, gelecekteki Türk Ordusunun niceliği, azınlık işleri, Trakya Sınırları gibi konuların

¹¹ Gontaut-Biron et le Révérand, "D'Angora à Lausanne", Paris, 1933, S. 98-99

¹² Kaynaklar bölümünde belirtildiği üzere, Mougin Türkiye anılarını yazdığı gibi, torunu Jeanmougin de Türk-Fransız ilişkileri üzerinde bir doktora tezi ve bir de makale yayımlamış, ayrıca Paul Dumont'un Albay Mougin'in misyonu üzerinde bir makalesi Turcica Dergisinde çıkmıştır. 14 Temmuz 1922'de Fransız Milli bayramında Fransa temsilciliğinde Mustafa Kemal'in ve Mougin'in konuşmaları için bkz. Kültür Bakanlığı, ibid, C. I. S. 434-437

çözümünde zorluklar çıkabileceğini, Türk Maliyesinin denetimi ve Kapitülasyonların, bir geçiş dönemi süresince, korunmasında yarar bulunduğunu anlatmıştı¹³.

Pellé'nin bu açıklamaları, Fransa'nın, Türkiye'nin koruyucusu olarak, ondan kendi çıkarları doğrultusunda, Misakı Milli ilkeleri ile bağdaşmayan, ödünler koparmak istediğini gösteriyordu.

2 Martta Paris'te, Başbakan Poincaré Yusuf Kemal'e, Ankara Anlaşması ile dostluğun canlandığını, Anlaşma hükümlerinin Barış Andlaşmasına olduğu gibi geçirileceğini, Barış Konferansında Fransa'nın Türkiye yararına rol oynayabileceğini söyledikten sonra, İzmir'de Rum çoğunluğu bulunduğu yolundaki savlardan ve güneydoğuda ortaya çıkan kimi olaylardan söz etmiş, o da gerçekleri Poincaré'ye anlatmıştı¹⁴.

Yusuf Kemal Paris'te iken Müttefiklerin Dışişleri Bakanları da orada toplanmış ve 22 Martta Türkiye ve Yunanistan'a bir silâh bırakışımı önermişti. Yunanistan öneriyi hemen kabul etmişti. Ankara Hükümeti bunu incelerken Müttefikler 26 Martta Ankara'ya yolladıkları bir nota ile, barışa temel olacak koşulları bildirmişlerdi ki, bunlar Misakı Milliye uymuyordu. Ankara, 5 Nisanda verdiği yanıtta, her şeyden önce Anadolu ve Trakya'nın boşaltılmasını istemişti. Müttefikler buna yanaşmayacaktı. Yusuf Kemal'in 10 Nisanda Paris'ten Mustafa Kemal'e yolladığı mesajdan anlaşılıyordu ki, Poincaré basın, Parlamento ve öbür çevrelerin Türkiye yararına baskısına karşın, İngiltere ile uyum içinde kalmak istiyor, ayrıca Türkiye'deki Hristiyan azınlıklar, ekonomik ayrıcalıklar vb. konularında ödünler koparmağa çalışıyordu.

Yusuf Kemal Ankara'yı döndükten sonra Mustafa Kemal Haziranda İçişleri Bakanı Fethi (Okyar) Beyi Paris ve Londra'ya göndermişti. Londra'da Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Curzon onu kabul etmeyecekti. Buna karşılık, Fethi Bey Paris'te Poincaré ile iki kez görüşmüştü. Ancak olumlu bir gelişme sağlanamamıştı.

Mustafa Kemal bu durumda, bir süredir güçlendirmekte olduğu Orduyu 26 Ağustosta harekete geçirmişti. 30 Ağustosta Yunan Ordusu kesin biçimde yenilmiş, Türk Kuvvetleri 5 Eylül'de Bursa'ya, 9 Eylülde İzmir'e girmişti.

İngiltere, Türk Kuvvetlerinin Müttefiklerin işgali altındaki Boğazlar bölgesine girmesi olasılığı üzerine, eylül ortalarında bu bölgeyi "tarafsız" ilân edip gerektiğinde savunulması için Müttefiklerinden yardım çağrısında

¹³ Kültür Bakanlığı, ibid, S. 397

¹⁴ Kültür Bakanlığı, ibid, S. 413.

bulununca İtalya ve Fransa olumsuz yanıt vermişti. Üstelik Poincaré Çanakkale'deki Fransız Kuvvetlerinin karşı yakaya çekilmesini emretmişti. Dominyonlardan ise yalnız Avusturalya ve Yeni Zelanda yardım vadinde bulunmuştu. Fransa'nın tutumu, onu İngiltere ile bir ciddi gerginlik içinde sokmuştu. Anlaşılmıştı ki, Fransa Türkiye konusunda İngiltere'ye ancak bir ölçüde ayak uyduracaktır. Her halde barış yaptığı Türkiye ile yeni bir çatışmaya karşıydı. Bununla birlikte, durumu yatıştırmak istemiş, İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'yi Mustafa Kemal ile görüşmek üzere İzmir'e gönderecek, Türk Ordusunun Boğazlar bölgesine girmememesinin iyi olacağını bildirmişti. Mustafa Kemal "Milli Hükümetimiz böyle bir bölge tanımıyor. Trakya boşaltılmadıkça Ordumuz durdurulamaz" demişti. Ancak, Boğazlar bölgesine hemen girilmesine gerek görmüyor, bunun barışçı yoldan sağlanabileceğine inanıyordu.

Nitekim, 23 Eylülde, Müttefikler Ankara Hükümetine verdikleri bir notada, Trakya'nın Meriç sınırına dek Türk Ordusunca işgalini ve barış andlaşması yapılınca Boğazlar bölgesinin de boşaltılacağını bildirerek bir silâh bırakışımı Konferansı önerince, Türkiye bunu kabul etmiş ve 3 Ekimde Mudanya'da toplanılabileceği yanıtını vermişti.

3-11 Ekim Mudanya silâh bırakışımı görüşmelerinde Batılı Müttefikleri İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanları (Fransa'nın General Charpy) Yunanistan'ı General Mazerakis, Türkiye'yi de İsmet Paşa temsil etmişti. İmzalanan Sözleşme ile, 15 Ekimden başlayarak ateşkes olmuş ve Kasım sonuna doğru Türk Ordusu Trakya'yı tümü ile işgal etmişti. Bundan sonra, Müttefiklerin önerisi uyarınca, Lozan'da toplanacak Barış Konferansında İstanbul Hükümetinin de temsili istenmiş, Ankara Hükümeti bunu reddetmişti. 1 Kasımda TBMM Saltanatı kaldırıncaya, iş kökünden çözüme bağlanmıştı. Lozan'da Türkiye'yi yalnız yeni Dışişleri Bakanı İsmet Paşa başkanlığındaki bir kurul temsil edecekti.

1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılması üzerine Sultan Vahidettin ülkeyi terketmiş, 18 Kasımda da Abdülmecit Efendi, siyasal yetkilerden yoksun olarak, Halife ilân edilmişti. Abdülmecit Efendi içtenlikle bir Fransız dostu idi. Yüksek Komiser Pellé ile sık sık temas ediyor, danışmalarda bulunuyor, ileride Sultan olmak umuduyla, Fransa'dan destek beklediğini belli ediyordu. Pellé 18 Kasımda Paris'e yolladığı raporda, Halifenin Fransa'ya güven beslediğini, onun Halifelige getirilmesinin Fransa'nın çıkarlarına uygun olduğunu belirtmiş, ancak Ankara'yı kışkırtmamak için, bu durumun Fransız basınında ortaya konulmasının önlenmesini istemişti. Pellé, Lozan barış görüşmeleri kesildiği dönemde, 29 Mart 1923 günü yolladığı bir başka raporda da, TBMM'nde Mustafa Kemal'e muhalefetin

arttığını, bir suikasta uğrayabileceğini, onun niyetinin Halifeyi atmak ya da silik bir duruma getirerek, tahta çıkmak ve ülkeyi diktatörce yönetmek olduğunu bildirmişti^{14a} Ne var ki, Fransız hükümeti Pellé'nin bu görüşlerini ihtiyatla karşılayacak ve, Ankara'daki temsilcisi Albay Mougin'den gelen raporlara daha fazla kulak verecekti.

İsmet Paşa, Lozan Konferansı başlamadan önce 15 Kasım'da Paris'e gelmiş ve Başbakan Poincaré ile görüşmüş, ona barış için Türk görüşünü anlatmıştı. Poincaré Musul sorunu üzerinde "bu İngilizleri ilgilendirir" demiş, Kapitülasyonlar hemen kaldırılmayıp bir geçiş dönemi düşünülmesini ileri sürmüştü, Türkiye'deki Fransız çıkarlarının, Ankara Anlaşmasına karşın, zarar görmekte olmasından duyduğu kaygıları dile getirmişti. İnönü, Paris'te Fransız Savaş Bakanı Painlevé ile görüşmesinden sonra Franklin-Bouillon'a "Fransızların bizi halâ anlamadığını görmekle hayret içindeyim" diye duygularını açıklamıştı. Bununla birlikte, zaten genellikle Türkiye'yi destekleyen basın İsmet Paşanın çeşitli açıklamalarına gerekli ilgiyi göstermişti¹⁵.

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansında Fransa'yı İstanbul'daki Yüksek Komiser General Pellé başkanlığında bir Kurul temsil ediyordu. Ankara Anlaşmasıyla Türk-Suriye sınırı saptandığına ve kimi sınır sorunları da çözüme bağlandığına göre, Fransa'nın ülkesel sorunu pek kalmamıştı. Konferansta üzerinde titizlikle durulacak konular Osmanlı borçları, ekonomi, ticaret ve gümrük işleri, eskiden Kapitülasyonlarla sağlanmış haklar ve ayrıcalıklarının, Fransız Kültür, Sağlık ve Yardım Kurumlarının korunması idi. Böyle olunca, Fransa Osmanlı borçları, gümrük rejimi, ekonomik ayrıcalıklar işlerine bakacak "Ekonomik ve Parasal İşler Komisyonu'nun başkanlığını almış, Ülkesel İşler Komisyonuna bir İngiliz, Yabancılar Rejimi Komisyonu başkanlığına da bir İtalyan getirilmişti. Konferansın Genel Sekreterliği genç ve parlak diplomat René Massigli'ye (1938-40'da Ankara Büyükelçiliği yapacaktır) verilmiş, tutanakların ve Andlaşma metninin geçerli dili Fransızca sayılmış, Fransız Dışişleri de onay işlemlerinin bildirileceği ve imzalanacak metnin saklanacağı yer kabul edilmişti.

Konferans, özellikle Osmanlı borçları, ekonomik, yargısal vb. ayrıcalıkların kapsamı ve Boğazların boşaltılması koşulları üzerindeki

^{14a} Bkz. Ömer Sami Coşar'ın, Fransız Dışişleri Arşivlerine dayanarak, Milliyet Gazetesinin 3-8 Mart 1984 sayısında yayımladığı "Hilâfetin kaldırılmasının perde arkası" başlıklı makalesi

¹⁵ Akyüz, Prof. Dr. Yahya, "Lausanne Konferansı Başlarken Fransız Kamuoyu", T.T.K. Belleten, Atatürk'ün 100. yılı özel sayısı, Ankara 1981, S. 257-282

uyuşmazlıklar yüzünden 4 Şubat 1923'de kesilmişti. Poincaré bir kaç gün önce 28 Ocak 1922'de Mustafa Kemal'e yolladığı bir mesajda, "Size uygun bir barış için çaba sarfettiğimiz şu sırada, işi geciktirmeden olumlu bir sonuç alınabilmesi için, kimi konularda (ekonomik vb. ayrıcalıklar) izninizi istiyoruz" demiş, buna ertesi gün Mustafa Kemal: "... Biz de bir an önce barış istiyoruz. Fransa, Musul işinde plebisit önerimizi, ya da Yunanlıların Anadolu'da yakıp yıktıkları için zarar giderim istemlerimizi desteklemeyen, Türkiye'den parasal konularda istemlerde bulunması ve karşımıza çıkması, benim gibi Fransız dostu bir kimseyi ve ulusumuzu hayrete düşürüyor. Sizden Lozan'daki temsilcinize, bizi desteklemesi için yönerge vermenizi bekliyorum" biçiminde bir yanıt vermişti¹⁶

23 Nisanda Lozan'da yeniden görüşmelere başlanmış, bu kez Türkiye'nin ısrar ettiği noktaların çoğu kabul edilmiş, Müttefiklerin istemlerine sınırlı formüller bulunmuş, böylece 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Andlaşması imzalanmıştı¹⁷

2 Ekimde İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri çekilmiş, 4 gün sonra Türk Ordusu İstanbul'a girmişti. 29 Ekimde yeni Başkent Ankara'da Cumhuriyet ilân edilince yepyeni bir Türkiye'nin kurulmakta olduğu Fransa'da da anlaşılmıştı. Ancak, bu yeni Türkiye ile geçmişin arıtılması süreci başlıyor, bu da Fransız siyasal çevrelerinde kaygılar yaratıyordu.

LOZAN'IN UYGULANMASINDAKİ ZORLUKLAR: 1924 - 1933

Yüzyıllardır Kapitülasyonlara alışık Batılı büyük Devletler, yeni Türkiye'nin dış ilişkilerinde egemen eşitlik kuralına titizlikle bağlı kalmasını anlayışla karşılamıyor ve, istediklerini kabul ettirmek için, bu ilkeye ayrı düşen, baskılardan bile çekinmiyorlardı. Örneğin Ankara'nın Başkent yapılacağı haberleri üzerine, bunu önlemek umuduyla, Ankara'ya Büyükelçi değil, ancak Elçi düzeyinde temsilci gönderebileceklerini açıklamışlardı. Ama, TBMM 13 Ekim 1923'de Ankara'yı Başkent ilân etmekte gecikmeyecek, onlar da Büyükelçilerini yeni başkente yollamağa başlayacaklardı. Bir süre sonra Boğazlar Komisyonunun özel bir bayrağı olması -ki böyle bir şey Sèvres'de öngörülmüşken, Lozan'da yoktu- gibi onur kırıcı ve haksız bir istemde bulunmuşlar ve bunda 1926'ya dek ısrar etmişlerdi. Öte yandan, yabancı okullar ve öbür kurumların durumu üzerinde bir çok uyuşmazlıklar çıkıyordu. Bu ve buna benzer nedenler ve

¹⁶ Kültür Bakanlığı, *ibid*, C. I, S. 482-487

¹⁷ Meray, Prof. Seha, "Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler" Ankara, 1967-1972; Lozan Barış Andlaşmasının bugünkü türkçe ile metni ve üzerinde açıklamalar için bkz. Soysal, İsmail, *ibid*, S. 67-244

bahanelerle büyük Devletler Lozan Andlaşmasının onay işlemlerini geciktirmişlerdi.

Fransa bu yolda, İngiltere ve İtalya'dan da fazla, terslik gösteriyordu. Lozan Andlaşması en az üç büyük Devletin (İngiltere, İtalya, Japonya) onu onaylaması üzerine 6 Haziran 1924'de yürürlüğe girmişken, Fransız Hükümeti Andlaşmayı Parlamento'ya göndermekte daha da geciktirmişti. Ancak Mayıs 1924 Seçimleri sonucu Poincare'nin yerine Herriot Başbakan olunca durum düzelecekti. Mustafa Kemal'e özel bir sempati besleyen Herriot onay işlemini yaptırmış, böylece Andlaşma 27 Ağustos 1924'de Fransa için de geçerli olmuştu.

Fransa'nın Türkiye Cumhuriyeti Katına İlk Büyükelçinin atanması da ancak 1925 yılında gerçekleşmişti. Herriot hükümeti bu işi de bir an önce bitirmek isteyince, taraflar arasında Büyükelçiler atanması konusunda varılan görüş birliği üzerine, önce Türkiye, gecikmemek için hemen, Bükrüş'teki Elçisi Cevat (Ezine)'yi Paris'e Büyükelçe yollamış, Cevat Bey 6 Şubat 1925'de güven mektubunu yeni Cumhurbaşkanı Doumergue'e sunmuştu. Ancak asıl Büyükelçi olarak düşünülen Fethi (Oykar) Bey onun yerine Paris'e atanınca, 35 gün sonra güven mektubunu sunmuştu. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Fethi Beyi Paris'e göndermesi Fransa'ya verdiği önemi gösteriyordu. Fransa da Albert Sarraut gibi tanınmış ve değerli bir kişiyi ilk Büyükelçi olarak seçmiş, Sarraut 20 Mayıs 1925'de güven Mektubunu Mustafa Kemal'e sunmuştu.

Radikal Herriot Hükümeti çok kalamamış, 1925 Nisanında çekilmişti. Yeni Hükümette Dışişleri Bakanlığına Aristide Briand gibi barışsever ve tanınmış bir devlet adamının gelmesi -ki 1932'e dek bu görevde kalacaktı- Türk-Fransız ilişkileri bakımından az çok güven verici olmuştu.

Bu dönemde en çok uyuşmazlık, Ekonomik ve Parasal sorunlar, Fransız din, öğretim, Sağlık ve yardım Kurumlarının durumu ve Türkiye-Suriye sınırı üzerinde çıkmıştı. Şimdi bunlara sırasıyla değinebiliriz.

Ekonomik ve Parasal sorunlar¹⁸: Türk-Fransız ticareti Fransa için önemli sayılmazdı. Savaş sonrası 10 yılda bu ticaret Fransız dışsatımının ortalama %1'ini, dışalımının %0,7'ini, buna karşılık, Türkiye için Fransız ticareti ise, onun dışsatımının %12-13'ünü, dışalımının %10'unu oluşturuyordu. Çok kez Almanya, İtalya ve İngiltere daha önde geliyordu. Türk-Fransız ticaretinin bu durumu Türkiye'nin yoksulluğu nedeni ile alım

¹⁸ Bu konuda bir araştırma ürünü olarak, bkz. Thobie, Jacque, "Une dynamique de tradition: Les relations économiques Franco-Turques dans les années 20", Turcica, ibid, S. 109-159

gücünün azlığından ve uzun bir savaşın onun zorluklarını artırmasından kaynaklanıyordu. 1929'da dünya ekonomik bunalımı çıkınca zorlukları daha da artacaktı. Türk-Fransız ticareti 1923-1929 yıllarında Türkiye bakımından, yıllara göre, %28-50 oranında açık vermişti. Lozan Andlaşmasına bağlı Ticaret Sözleşmesiyle Müttefiklere tanınan 5 yıllık ayrıcalıklı rejim 1929'da son bulunca Fransa Türkiye ile 29 Ağustos 1929'da bir Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi imza etmişti. Türkiye artık Milli Sanayiini geliştirmek için yüksek gümrük tarifesi uyguluyordu. Bu da Fransa ile ticaretin azalması sonucunu doğuracak ve 1932'de ilk kez bu ticaret Türkiye için fazlalık gösterecekti. Oysa bu yeni dönemde Türk-Alman ticareti hızla gelişmişti.

Fransızlar, Lozan'dan sonra, Türkiye'nin kendileriyle ister istemez, ayrıcalıklı ekonomik işbirliğine döneceklerine inanmışlar, ancak bu böyle olmayınca, gerilemekte olan Türk-Fransız ticaret ilişkileri için çare aramaktan çok, Türkiye'deki mal ve para varlığını korumak peşine düşmüşlerdi. Bu varlığın en önemli bölümü Osmanlı Borçları idi. Lozan Andlaşması ile Türkiye'ye düşen pay genel borcun %67 oranında (yaklaşık 103 milyon Türk altın Lirası ya da 2 milyar 397 milyon Fransız Frangı) olmuştu. Bu borcun yaklaşık %60'ı Fransızlara karşı idi. Borcun ödenmesi koşulları üzerinde Türk hükümeti ile alacaklılar konseyi arasında uyuşmazlık çıkmakta gecikmemişti. Sonunda, 13 Haziran 1928'de Türkiye için kolaylıklar (altın lira yerine Sterlinle ödemek onun yükünü yarı yarıya azaltmış, ayrıca vadeler uzatılmıştı) öngören bir Anlaşma yapılmıştı. Nitekim Fransa da Amerika'ya borçlarını ödeyemeyince ertelemeler olmuştu. Sonunda Türkiye için, paraların devalüasyonu nedeniyle, çok avantajlı bir durumda borçlar işini tümüyle arıtan 22 Nisan 1933'de Paris Anlaşması yapılmış, böylece sorun kapanmıştı.

Osmanlı Bankasının durumu da Fransa ile çekişmelere neden olmuştu. Sermayesinin %80'i Fransızların elinde olan bu Fransız-İngiliz Bankası Türkiye'de para emisyonu, devlet gelirlerini saklamak ve ödemelerini yapmak, devlete kredi açmak, borçların hesabını tutmak gibi ayrıcalıklara sahip bir banka idi. Osmanlı Borçlarının ödenmesi işlerini de bu Banka yürütüyordu. Banka'nın Maliye Bakanlığıyla 1924'de yaptığı bir Anlaşma ile bu ayrıcalıklar, kimi koşullarla, Mart 1935'e dek uzatılmışsa da, Anlaşmayı TBMM onaylamayınca işler zorlaşmış ve Bankanın Kârı azalmıştı. 1930 yılında Türkiye Merkez Bankası kurulunca Osmanlı Bankasının ayrıcalıkları kalkacak ve önemi azalacaktı.

Fransız sermayesiyle kurulmuş, ayrıcalıklara sahip Şirketlere gelince, bunlar Türkiye'deki yabancı Sermaye yatırımının yaklaşık %40'ını (400

milyon Frank) oluşturuyor ve özellikle demiryolu, karayolu, liman, banka, Tütün Rejisi, Fenerler yönetimi, elektrik, gaz vb. belediye işletmeleri, madenler, ticaret ve sigorta alanlarına yayılıyordu. Bu kuruluşlar yeni Türkiye'nin politikası gereği, giderek serbestliklerini yitirecekler ve teker teker millileştirilerek arıtılacaklardı. Kuşkusuz bu süreç de Türk-Fransız Siyasal ilişkilerini sarsıcı öğelerden biri olmuştu.

Fransa'nın Türkiye'deki din, öğretim, sağlık ve yardım kurumlarının varlığı önce 1921 Ankara Anlaşması ile, sonra da Lozan Andlaşmasına ekli Mektuplarla -İngiliz ve İtalyan kurumlarınınki gibi -kabul edilmişti. Ancak uygulamada zorluklar hemen kendini gösterecekti. Bunlar içinde en önemli ve kabarık olanları kuşkusuz Fransız Orta Öğretim Okulları idi¹⁹. İstanbul, Edirne, Karaağaç, Gelibolu, İzmir, Bursa, Eskişehir, Manisa, Konya, Mersin, Zonguldak, Samsun, Giresun, Trabzon, Ankara, Sivas ve Amasya'da bulunan ve Fransız dinsel kuruluşlarınca yönetilen bu okullara Fransız hükümeti parasal yardım yapıyordu. Öğrencilerin büyük çoğunluğu Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklarından idi. Savaş koşulları ve Savaş sonunda Türk-Rum nüfus mübadelesi nedenleriyle bu okulların pek çoğu öğrencisiz kalmıştı. İşleyebilir durumda olanlarında da^{19a} Türk Hükümeti 1923'de Türkçe dersini zorunlu kılmış, bunu 1925 yılında tarih ve coğrafya dersleri, 1931'de de medeni bilgiler dersi izlemişti. 1926 yılında çıkarılan Özel Okullar Yönetmeliği ayrıca Türk makamlarına denetim yetkisi tanımıştı. Vergide eşitlik ilkesi gereği, bu eğitim ve öbür yabancı kurumlardan, Türk kurumlarınınki gibi vergi alınmağa başlanmıştı. Bu arada Hristiyan propagandası niteliğinde görülen davranışlara Türk makamları çok duyarlı oluyor, gerektiğinde okulları kapatıyordu. İstanbul, İzmir ve, bir süre daha açık kalacak Edirne, Gelibolu, Konya, Mersin, Eskişehir ve Bursa dışındakiler, kapanmıştı. Bunların bir çoğunu Türk Makamları başka işler için kullanıyordu.

1922 Eylülünde Ankara'da görevine başlayan Alb. Mougin ve 1925'de gelen ilk Büyükelçi M. Sarraut'u en çok meşgul eden konu okulların durumu olmuştu. Türk hükümeti, kapitüler sisteme olan allerjisi, laik ve milliyetçi tutumu nedeniyle, bu okullara belki gereğinden fazla sert davranıyor, Fransız Hükümeti de eski alışkanlıklarla, tüm önlemleri tepki ile karşılıyor

¹⁹ Fransız okullarının durumu konusunda bkz. Mantran, Robert, "Les Ecoles Françaises en Turquie (1925-1931)", Turcica, ibid, S. 179-189.

^{19a} Lozan Andlaşmasından sonra, Türkiye'de varlıklarını sürdüren Fransız Okulları İstanbul'da Saint-Joseph, Saint-Michel Erkek Liseleri, Kız ve Erkek bölümleriyle, Sain-Benois Liseleri, Notre Dame de Sion Kız Lisesi ve Saint-Pulcherie Kız Orta Okulu; İzmir'de ise yalnız Sain-Joseph Erkek Orta Okulu olmuştu.

ve bunların Lozan Andlaşmasındaki Mektuplarla üstlenilen yükümlülöklere aykırı düştüğünü ileri sürüyordu. Sonunda, azalan bu okullar (İstanbul'da ve İzmir'de) Türk yasalarıyla uyum içinde ve giderek daha çok Türk çocuklarını alarak, iyi Fransızca öğrenen gençler yetiştirmekle yararlı kurumlar olacak, Türkiye'ye zarar vermeyen, tersine ona ve yeni Türk-Fransız kültür ilişkilerine bir içerik kazandıracaklardı. Sağlık ve Yardım Kurumlarının durumu da Okullarinkine benzer bir değişim göstermişti.

Lozan Andlaşmasına ekli Oturma ve Yargı Yetkisi Sözleşmesi de, 7 yıllık süresi sonunda, 1931'de ortadan kalkınca Türkiye'nin egemenlik haklarına çeşitli alanlarda getirilen sınırlamalar da tarihe karışmıştır.

Bu arada Türk hükümeti yargısal alanda Fransa'ya karşı, egemenlik haklarına büyük duyarlılıkla bağlılığını 1927 yılında Lotus-Bozkurt davasında göstermişti: Midilli açıklarında Lotus adlı Fransız gemisi ile Bozkurt adlı Türk gemisi çarpışınca Türk makamları her iki kaptanı "ihmal" savı ile tutuklamış ve İstanbul'da mahkemeye vermişti. Fransız kaptan, kaza uluslararası sularda oldu, diye Türk mahkemesinin yetkisini tanımak istememiş, mahkeme ise kendisini yetkili görüp her iki kaptanı cezaya çarptırmıştı. Fransız hükümeti, Fransız kaptanının görüşü doğrultusunda, Ankara'da girişimlerde bulununca, sorun Türk hükümetince Uluslararası Adalet Divanına götürölmüş, Divan da 7 Eylül 1927 günü Türkiye'yi haklı bulan bir karar vermiş, böylece Türk-Fransız ilişkilerini az çok etkileyen bir uyuşmazlık da sona ermişti.

Oturma ve Yargı Sözleşmesinin ortadan kalkması üzerine, Türkiye oturma ve yerleşim (séjour et établissement) alanında, 1923'den beri, Lozan imzacısı olmayan bir çok devletle bağıtladığı üzere, egemen eşitlik ve karşılıklı olma ilkelerine uygun yeni sözleşmeleri Lozan imzacısı Yunanistan ve Romanya ile de yapmıştı. Ancak Fransa, İngiltere ve İtalya Türkiye ile böyle bir oturma sözleşmesi bağıtlamak istememiş, bunun sonucu olarak, bu alandaki ilişkiler, günümüze dek, devletler hukuku çerçevesinde, ulusal yasalara bağlı kalmıştır.

Türkiye-Suriye sınırının kesinlikle çizilmesi ve bu sınır üzerinde güvenlik ve işbirliğinin korunması Türk-Fransız ilişkilerinin en önemli yanını oluştuyordu. Bu konudaki gelişmeler şöyle olmuştı:

Fransa'nın Suriye ve Lübnan'da kurduğu "mandat" yönetiminin niteliği ve kapsamını saptayan yasa (charte) Milletler Cemiyeti Konseyince 24 Temmuz 1922'de kabul edilmişti. Bu arada General Gouraud Suriye'yi çeşitli bölgelere bölerek yönetmeğe başlamış, İskendurun Sancağında da

1921 Ankara Anlaşmasıyla öngörülen özel yönetimi yürürlüğe koymuştu. 1925 yılında General Sarrail zamanında Suriyeliler Fransız yönetimine karşı yer yer isyan edince, Fransız hükümeti Türkiye ile sınır işlerini bir an önce düzene koymak istemişti. Oysa, 1921 Anlaşmasıyla tanımlanan ve Lozan Andlaşmasının 2. Maddesiyle doğrulanan sınırı ayrıntılarıyla (démarcation) saptamak üzere, 1921 Anlaşmasının 8. Maddesi uyarınca bir karma komisyon kurularak bunun bir ay içinde işe koyulması beklenirken, Türk-Fransız ilişkilerindeki ilk dostluk havasının az çok bozulması sonucu, bu iş 3,5 yıl gecikmişti. Öte yandan, sınır üzerinde bir çok zorluklar çıkıyor, bunlar da ilişkileri etkiliyordu.

Fransa, sorunu artık kesin çözüme bağlamak niyetiyle, 1926 Şubatında yeni Suriye Yüksek komiseri Jouvenel'i Ankara'ya yollamıştı. Hazırlanan Sözleşme metni 18 Şubat 1926 günü parafe edilmişti. Bunun doğrudan doğruya imzalanmak yerine, parafe edilmesiyle yetinilmesinin nedeni o sırada Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul uyuşmazlığı olmuştu. Şöyle ki: İngiltere Musul'un Irak tarafında kalması için Milletler Cemiyeti Konseyinden gerekli kararı almıştı. Ancak Türkiye bunu tanımıyordu. Bu durumda Türkiye'ye karşı Konseyce yaptırım kararı alınabilmesi için Fransa'nın İngiltere'ye uyması gerekecekti. Oysa, parafe edilen Türk-Fransız Sözleşmesinin 1. Maddesinde, Taraflardan biri üçüncü bir devletin saldırısına uğrarsa, ötekinin tarafsız kalacağı belirtiliyordu ki, Musul için bir Türk-İngiliz savaşında Fransa'nın tarafsız kalması gerekecekti. İngiltere Türkiye'nin böyle bir güvenceye sahip olmasını istemiyordu. Bundan başka, güneydoğu Anadolu'da Suriye topraklarına girip çıkan Bağdat Demiryolundan Türklerin 1921 Anlaşması uyarınca -ki parafe edilen Sözleşmeye de alınmıştı- asker geçirilebilmesi Musul yüzünden bir Türk-İngiliz savaşı olasılığı bulunduğu sırada, İngilizler için kaygı verici idi. Avrupa işlerinde İngiltere ile uyum içinde yürümekte yasamsal çıkarı olan Fransa Musul uyuşmazlığında İngiltere'ye bağlılığını az çok kanıtlamak durumunda iken, Türkiye'nin kendisinden beklediği siyasal desteği gösterememişti. Böyle olunca, Fransız hükümeti parafe edilen Sözleşmenin imzalanması için Musul konusunda başlayan Türk-İngiliz görüşmelerinin ilerlemesini beklemişti. Beklenen gelişme üç ay sonra gerçekleşince, Sözleşme de, Musul Andlaşmasından beş gün önce, 26 Mayıs 1926 günü Ankara'da Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü (Aras) ile Fransa Büyükelçisi Albert Sarraut tarafından imzalanmıştı.

“Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi” adını taşıyan bu bağit gerçekte Türkiye'nin yalnız Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini kapsamı içine alıyordu. Genel olarak Türk-Fransız ilişkilerini kapsayacak

Dostluk Andlaşması ise, aşağıda görüleceği üzere, ancak 1930 yılında bağtlanacaktı.

Sözleşme, yukarıda değindiğimiz tarafsızlık ve dostluk hükmünden sonra (Md. 1), sınırın işaretlenmesi işi için altı ay içinde bir karma komisyon kurulmasını öngörmüştü (Md. 2 ve Ek 1 sayılı Protokol). Ancak bu konuda çıkan zorluklar sonucu iş uzayacak, 1929 yılında Ankara'da yapılan iki Protokolden sonra, sınırı işaretleme (abornement) işlerine başlanabilecek ve 3 Mayıs 1930'da Halep'te imzalanan Son Protokol ile konu kesin çözüme kavuşturulabilecekti.

Sözleşme, uyruklu ve oturma hakları alanlarında en çok gözetilen ülke ilkesi, Türkiye'nin Suriye ve Lübnan ile ilişkilerinde siyasal ve konsolosluk temsilcileri, suçluların geri verilmesi, iki tarafın birbirlerine karşı yıkıcı eylemleri önlemesi, sınırdan geçiş belgesi, gümrük resmi, vergi bağışıklıkları, Bağdat Demiryolunda taşıma işleri, çekirge baskınına karşı önlemler, ortak suların yararlanma, taraflar arasında çıkacak uyuşmazlıkların çözüm yöntemi, eşkiyalığa karşı önlemler vb. konularını düzenliyordu.

12 Ağustos 1926 günü yürürlüğe giren bu önemli Sözleşme, Türkiye'nin yenisi yapılmak üzere, ona 3 Aralık 1938'de son verme bildirisini üzerine ortadan kalkacaktı²⁰ Ancak, Hatay'ın Türkiye'ye geçmesini sağlayan 23 Haziran 1939 Anlaşmasının 10. Maddesi, yeni bir Sözleşmenin bağtlanmasına değin, 1926 Sözleşmesinin -yeni Türkiye-Suriye sınırını da kapsayarak- 15 Mart 1940 gününe dek uzatıldığı hükmünü getirmişti. Yeni Sözleşme 30 Mart 1940 günü Ankara'da imzalanacaktı. Şu da var ki, Fransa'nın 1940 Mayısında Alman işgaline uğraması üzerine, Sözleşmenin onayı belgelerinin verilişi yapılamamış, o nedenle resmen yürürlüğe girmemişti. Bununla birlikte, Sözleşme Suriye'de Fransız Manda yönetimi kaldığı sürece bütünüyle ve, Suriye 1946'da bağımsızlığına kavuştuktan sonra da, bir çok hükümleri, edimsel olarak, uygulanmıştır.

AVRUPA POLİTİKASINDA TÜRK - FRANSIZ İŞBİRLİĞİ:

1930 - 1937

1. Dünya Savaşından sonra Avrupa'da barış andlaşmaları ile kurulan "statu quo" nun baş savunucusu Fransa idi. Türkiye de barışçı bir politika izliyor ve, 1926'da Musul uyuşmazlığı bir çözüme bağlandığına göre, artık ülkesel sorunu kalmamış bir ülke olarak, barış ve güvenliği güçlendirecek işbirliğine hazır duruma gelmiş bulunuyordu. Kuşkusuz, Türk hükümetinin 1921 Dostluk ve 1925 Saldırmazlık Paktları çerçevesinde, Sovyetler Birliği

²⁰ Soysal, İsmail, "Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları", Ankara, 1983, S. 284 ve 610

ile sürdürdüğü dayanışma onun dış politikasının temeli idi. Bu dayanışma, İngiltere ile dostluk ve işbirliğinin başladığı 1936 yılına dek sarsıntısız sürecekti. Türkiye'nin Savaştan sonra kuşkulandığı tek devlet Mussolini İtalyası olmuştur ki, tüm siyasal kombinezonlara İtalyan tehlikesini gözönünde bulundurarak katılacaktı. Buna karşılık, "révisioniste" devletlerin başını çekecek Almanya ile dostça ilişkilerini ve geniş ekonomik işbirliğini 1939'a dek sürdürecekti. Hatta, Bulgaristan ve Macaristan gibi öbür "révisioniste" lerle de iyi ilişkiler içinde idi. Türk hükümeti, Savaşın ulusal siyasetin aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesine ilişkin 1928 Briand-Kellogg Paktına olduğu gibi, bu Paktın Doğu Avrupa'da hemen yürürlüğe konulmasıyla ilgili 1929 Moskova Protokolüne de katılmış, böylece barışa bağlılığını göstermişti. Gerçi, onun Milletler Cemiyetine katılması, Sovyetler Birliği ile dayanışmasının bir gereği olarak, ancak 1932'de gerçekleşecekti, ama 1928'de MC çerçevesinde başlatılan Silâhsızlanma Konferanslarında içtenlikle yer almıştı.

Avrupa'da barış ve güvenliğin sürdürülmesi konusunda yaklaşımları birbirine uygun olan Fransa ve Türkiye, aralarındaki pürüzlü işlerin arıtılması süreci içinde, gelecekteki siyasal ilişkilerine temel olmak üzere, 3 Şubat 1930 günü Paris'te bir "Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması" bağtılamıştı. Andlaşmanın giriş kesiminde "... Tarihsel bir gelenek ve gelecek için bir güvence olan dostluk"tan söz edildikten sonra, 1. Madde, Taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda ötekinin tarafsız kalması (tarafsızlık) yükümünü getiriyordu. Bu hüküm 1926 Sözleşmesinin 1. Maddesinde, Türkiye-Suriye ilişkileri açısından ortaya konulan "Saldırmazlık" ve "Tarafsızlık" yükümlerini hem doğrulayıcı, hem de genişletici nitelikte idi. 2.ci ve sonraki Maddeler Tarafların hangi tür uyuşmazlıklarda ve hangi koşullarda hakem ya da yargı yoluna (La Haye Adalet Divanına) gideceklerini gösteriyordu.

1930 Türk-Fransız Andlaşması, TBMM.nce üç buçuk ay içinde onaylanmasına karşılık, Fransa tarafından bu işlem üç yıldan fazla zaman sonra yapılmış, o yüzden, 19. Madde uyarınca, ancak onay belgelerinin Paris'te 13 Mayıs 1933 günü verişimi üzerine yürürlüğe girebilmiştir. Andlaşma, 19. Maddesi uyarınca, 5 yıllık ilk süresinin dolması yaklaşırken, o sırada Hatay sorunu nedeniyle iki Hükümet arasında oluşan gergin hava içinde, Türk Hükümetinin 29 Aralık 1937 günlü bir notasıyla tek yanlı olarak bozulacaktır.

Yeni bir Andlaşmanın bağtılanması işi, aşağıdaki bölümde anlatılacağı üzere, Hatay Meclisi seçimlerinin Türkiye'nin istediği güvence içinde yapılmasını Fransa'nın kabul etmesi üzerine, hızla yürütülmüş ve,

Antakya'da Hatay'ın toprak bütünlüğünü ortaklaşa korumak üzere Türk Kuvvetlerinin oraya girmesini sağlayan 3 Temmuz 1938 Askersel Anlaşmasının imzasının ertesi günü (4 Temmuz 1938) Ankara'da Dışişleri Bakanı Dr. Aras ile Fransa Büyükelçisi M. Ponsot tarafından bu yeni "Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması" imzalanmıştır. Ancak, Türk Hükümeti, onaylanmak üzere TBMM'ne sunduğu bu Andlaşmayı, Hatay'ın Türkiye'ye ilhaki gereğine karar verince, 1938 sonlarında geri çekmişti. Çünkü Andlaşmaya ekli "Ortak Demeç" in 1. Maddesinde "... Sancak sorununun Türkiye için bir toprak sorunu olmadığı" yolundaki hükmüyle çelişkiye düşmek istememişti. Bundan başka, iki devlet o sırada, dostluğun ötesinde, bir ittifak bağıtı düşünmeğe başlamıştı. Böylece Andlaşma yürürlüğe giremeyecekti²¹.

1930 Dostluk Andlaşması bağitlandığı sıralarda, Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın bir Avrupa Birliği (Union Européenne) kurulması yönündeki girişimi, batulaşma süreci içine giren Atatürk Türkiyesinde özel bir ilgi uyandırmıştı. Ancak, Briand'ın 1 Mayıs 1930'da 26 Avrupa devletine bu konudaki muhtırası, Sovyetler Birliği gibi, Türkiye'ye de gönderilmemişti. Bunun nedeni resmen açıklanmamakla birlikte, her iki devletin henüz Milletler Cemiyetine üye olmaması, bunların Avrupa sınırları içine girip girmediği tartışması, Sovyetler Birliğinin siyasal rejimi gibi düşüncelerin Briand'ın davranışını etkilediği anlaşılıyordu. Onun bu davranışı, İtalya, Almanya, Yunanistan, Bulgaristan, Macaristan gibi devletlerin birliğe Türkiye'nin de katılması gerektiği yolundaki uyarılarına neden olmuştu. 1930-1932 yıllarında Milletler Cemiyeti çerçevesinde bir tür bölgesel anlaşma görünümüne bürünen bu girişim bir danışma forumu niteliğinin ve kimi ekonomik işbirliği çalışmalarının ötesine gidemeyecek ve Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi üzerine tarihe karışacaktı.

Hitler 1933 başında iktidare gelince Fransa'nın kaygıları birden bire artmıştı. Bu durumda Fransız hükümeti İngiltere ile dayanışmasını artırmak, İtalya'yı Almanya'dan uzak tutmak ve Sovyetler Birliği ile, 1932 yılında bağitladığı Saldırmazlık Paktundan sonra, bir de ortak savunma andlaşması hazırlamak yoluna girmişti. Fransa, Almanya etrafında çember politikası gereği, Polonya ve Küçük Antant devletleri Çekolovakya, Romanya ve Yugoslavya ile zaten ittifak içinde bulunuyordu. Artık tehlike arttığına göre, stratejik önemi çok olan Türkiye gibi bir ülkeyi, olası bir savaşta kendisinin yanında tutmasının çarelerin düşünmesi pek doğaldı.

²¹ Gerek 1930, gerek 1938 Türk-Fransız Dostluk Andlaşmaları için bkz. Soysal, ibid, S. 378-396

Türkiye, 1933'de Avrupa'da bulutlar kararlaşmağa başlayınca her şeyden önce Boğazlar ve Trakya'da silâhtan arındırılmış bölgeleri yeniden askerselleştirmek üzere diplomatik girişimlere başlamıştı²². Böyle bir şey Lozan Andlaşmasına ekli ilk iki bağıtın değıştirilmesini gerekiyordu. Fransa, bunun "révisioniste" lerin barış Andlaşmalarındaki askersel hükümlerde değışiklik istemlerine yol açabileceği düşüncesiyle, ona karşı çıkıyordu. Nitekim, Dışışleri Bakanı Barthou Ankara Büyükelçisi Kammerer'e 8 Nisan 1934'de yolladığı bir mesajda²³, Fransız hükümetinin Türkiye'nin bu istemlerine karşı olduğunu, böyle bir şeyin Almanların Ren bölgesini silâhlendirmesine örnek olabileceğini, ayrıca Balkan Paktının özüne de aykırı düşeceğini, tehlike anında Boğazlara hemen ağır toplar konulabileceğini, Fransa'nın bu görüşlerinin, konuyu Türkler açtığında, kendilerine anlatılmasını istemişti.

Fransa'nın bu titizliğine karşın, Almanya çok geçmeden, 16 Mart 1935'de zorunlu askerlik yasını çıkarmakla Versailles Barış Andlaşmasının silâhsızlanma ile ilgili hükümlerini hiçe saymakta geçikmeyecekti.

9 Şubat 1934'de Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanan Balkan Paktını Fransa, bunun "statu quo" yu güçlendireceği düşüncesiyle, olumlu karşılardı. Paktın hazırlık döneminde, bir ara, böyle bir Paktın Romanya ve Yugoslavya gibi iki müttefikinin Küçük Antanda olan bağlarını gevşetebileceği yolundaki kaygıları da sonradan dağılmıştı. Pakt, Türkiye'nin ümit ettiği üzere, yalnız Balkanlar içinden (Bulgaristan) değil, dışından (Arnavutluk üzerinden İtalya'dan) da gelecek bir saldırıya karşı olamamıştı. Fransa bu konulara seyirci kalmış, İtalya'yı, hatta Bulgaristan'ı tedirgin edecek davranışlardan kaçınmıştı²⁴.

Mussolini'nin 19 Mart 1934 günü Faşist kongresinde "İtalya'nın tarihsel emelleri, ona kolay ulaşım yollarıyla bağlı, Asya ve Afrika'dadır" biçimindeki açıklaması Türkiye'de sert tepkiler uyandırmıştı. Gerçi Mussolini bu sözleriyle Türkiye'yi kasetmediğini 30 Martta Türkiye Büyükelçisine söyleyecekti, ama Ankara'nın kaygıları pek dağılmayacaktı. Her halde, Türkiye bundan böyle Fransa ile daha sıkı siyasal bir işbirliği aramağa başlayacaktı.

²² Soysal, İsmail, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi", Türk Tarih Kurumu Belleteni, C. XLV, Sayı 177, Ankara, 1981, S. 95-155

²³ Documents Diplomatiques Français", Paris, Seri 1, C. VI, Doküman 69

²⁴ "Balkan Paktı (1934-1941)" başlıklı bir araştırma yazımız Türk Tarih Kurumunca Hikmet Bayur anısına hazırlanan bir kitapta yer alacaktır.

Fransız hükümeti, Almanların açıkça silâhlanmaları karşısında, 2 Mayıs 1935 günü Sovyetler Birliği ile Savunma Paktını imzalamakta gecikmemişti. Bu arada Türkiye'ye ilgisi de artıyordu. Oysa, Türk hükümeti, 15-16 Nisan'da Stresa Konferansında İngiltere ve Fransa'nın, İtalya ile birlikte, Avrupa'daki durumu görüşmesi Ankara'da yeni bir kaygı uyandırmıştı. İtalya'nın içinde bulunacağı bir tür "directoire" in Türkiye'yi istemediği oldu bittilerle karşı karşıya bırakabileceği düşünülüyordu. Gerçekte, daha çok Almanya'ya karşı önlemlerin görüşüldüğü bu Konferans Mussolini'nin kaypak siyaseti nedeniyle ortaya sürekli bir varlık koyamayacaktı.

1935 Ekiminde İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine, Milletler Cemiyeti çerçevesinde, ona karşı ekonomik yaptırım önlemleri alınmasına İngiltere ve Fransa önyak olmuştu. Türkiye duraksama göstermeden bu önlemlere katılmıştı. Önlemlere katılan Akdeniz devletlerinden (Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, İspanya gibi) birine İtalya tarafından cezalandırıcı nitelikte bir saldırı olasılığına karşı da İngiltere, Fransa ile bu konuda anlaştıktan sonra, üç Balkan devleti ile (İspanya istememişti), tarihe "Mediterranean Agreements" diye geçecek birer ikili savunma anlaşması yapmıştı. Milletler Cemiyeti Yasasının 16. Maddesi çerçevesine sokulan bu geçici İttifak anlaşmaları 1936 mayısında Habeşistan savaşı sona erince varoluş nedenini yitirmiş ve İngiltere tarafından ortadan kaldırılmıştı. Ancak, anlaşılmıştı ki, İngiltere, yaşamsal çıkarları sözkonusu olduğunda, Akdeniz'de Türkiye ile dayanışma içine girecek ve Fransa da bunu destekleyecekti.

Bununla birlikte, Türkiye'nin, 1934 yılından başlayarak, Fransa ile Akdeniz'de İtalya'nın saldırısı olasılığına karşı sürekli bir savunma paktı yapmak üzere giriştiği sondajlar²⁵ henüz olumlu bir sonuç vermemişti. Fransız hükümeti, İtalya açıkça Almanya'nın yanına geçinceye dek, onu kuşkulandırmamak için, buna yanaşmayacaktı.

27 Şubat 1936'da Fransız Parlamentosu 1935 Fransa-Sovyetler Birliği Savunma İttifakını onaylayınca, Hitler Almanya'nın çember içine alınmak istenildiğini ileri sürerek, Martta Ren bölgesinin yeniden silâhlandırılacağını açıklamış ve 1925 yılında Batılılarla yaptığı Locarno güvenlik Andlaşmalarına son vermişti. Artık yeni bir genel savaşa doğru gidildiği belli olmuştu. Fransa'nın Türkiye'ye ilgisi bir az daha artacaktı.

²⁵ Doc. Dip. Fr. ibid, C. VIII, doküman 154 ve 342, Fransa Dışişlerinde hukuk İşleri dairesinin olası bir Türk-Fransız Siyasal andlaşması üzerinde 16 Aralık 1934 günlü notu ve Büyükelçi Kammerer'in kendi Dışişlerine 29 Aralık 1934 günlü raporu

Türkiye, Avrupa'da gerginleşen bu durumu ve Habeşistan'a yapılan saldırıyı hesaba katarak, Boğazlar bölgesini bir an önce silâhlandıırmağa karar vermişti. Ancak bunu olupbitti ile değil, görüşmelerle, barışçı yoldan gerçekleştirmek istiyordu. Nitekim, Lozan Boğazlar Sözleşmesinin imzacısı devletler ve özellikle Sovyetler Birliğı ile danışmalarda bulduktan sonra, 11 Nisan 1936 günü bu devletlere birer nota vererek, Avrupa'da değışen koşullar nedeniyle Türkiye'nin güvenliğinin açıkta kaldığını, MC toplu güvenlik mekanizmasının etkin olmadığını belirtmiş, "rebus sic sitantibus" ilkesi uyarınca, Boğazlar Statüsünün bir konferanta görüşülüp değıştirilmesini istemişti. İtalya hariç, sözkonusu Devletlerin hepsi olumlu, yanıt vermişti. Böyle bir değışikliğin "révisioniste" öbür devletlere kötü örnek olması savı, Almanya'nın davranışlarından sonra artık ileri sürülemezdi. Öte yandan, İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı Türkiye'nin güvenlik kaygılarını haklı çıkarıyordu.

22 Haziran-20 Temmuzda Montreux'de yapılan Boğazlar Konferansında Fransa, Türkiye'nin istemlerine anlayış göstermiş, ancak İngiltere'den farklı olarak, savaşta 1935 Fransız-Sovyet İttifakı için Boğazlardan geçiş ayrıcalığı sağlamak için 19. Madde üzerinde Sovyetleri desteklemişti. Türkiye'nin katılmadığı bir savaşta. Milletler Cemiyeti kararları çerçevesindeki yükümlülüklerden başka, Fransız-Sovyet ittifakı gibi bir bölgesel savunma paktı devletlerinin savaş gemilerinin geçiş hakkına sahip olması yolundaki bu Sovyet istemine İngiltere karşı çıkınca Fransız temsilcisi Paul-Boncour uzlaştırıcı bir yola girmişti. Sonunda Sovyetler, bir başka ödün karşılığında, bunda ısrar etmemiş, 19. Madde yalnız Türkiye'nin içinde bulunduğu bir bölgesel savunma Paktı (O sırada sadece Balkan Paktı vardı, 1939'da da Üçlü Pakt olacaktı) devletlerinin bundan yararlanmaları biçimini almıştı. Her halde, Fransa Montreux Söleşmesiyle Türkiye'nin hem Boğazlar bölgesini silâhlandıırma olanağına kavuşmasından, hem de geçiş rejimi bakımından onun kendi güvenliği için yeni olanaklar elde etmesinden hoşnut kalmıştı.

1936 Temmuzunda, İspanya'da sosyalist hükümet iktidarına karşı General Franco kuvvetlerinin isyanı bir içsavaş durumuna gelip buna Franco yararına Faşist İtalya'nın ve Nazi Almanyasının karışması olasılığı en çok Fransa'yı kaygılandıırmıştı. Fransa'da da Sosyalistler iktidarda idi. Léon Blum hükümeti İspanyol içsavaşının uluslararası bir "confrontation" konusu olmasını önlemek üzere, İngiltere'nin desteğı ile, bu içsavaşa "Karışmaktan Kaçınma Demeci" (Déclaration de non-Intervention) ni öbür Avrupa devletlerine de kabul ettirmiş, böylece Londra'da bir "Karışmaktan Kaçınma Komitesi" kurulmuştu. Türkiye bu girişimi

içtenlikle desteklemiş ve Komiteye katılmıştı. Ancak Faşist İtalya ve Nazi Almanyası Franco'ya, Sovyetler Birliği de Madrit hükümetine geniş gereç, silâh ve asker yardımı yapmakta gecikmeyeceklerdi. Bu arada Akdeniz'de İtalyan denizaltılarının Madrit hükümeti kontrolündeki limanlara gidip gelen gemilere korsanca saldırıları başlamıştı. Bunlara karşı önlem alınması için Fransa ve İngiltere'nin girişimi ile, 14 ve 17 Eylül 1937'de yapılan Nyon ve Cenevre Andlaşmalarını Türkiye de imzalamış ve bunları uygulamıştı. Böylece Türk-Fransız ilişkilerinde yeni bir işbirliği gerçekleşmiş oluyordu.

Fransa'yı Türkiye'ye daha çok yaklaştıracı olaylar ortaya çıkmakta gecikmeyecekti: Daha 1936 Ekiminde Almanya ile İtalya arasında "Roma-Berlin Mihverci"nin temeli sayılan bir dizi işbirliği Porotokolü yapılmıştı. 1937 Eylülünde Hitler ile Mussolini Berlin'de buluşmuş ve kasımda İtalya Alman-Japon Antikomünist Paktına katılmıştı. Hitler Habeşistan'ın İtalya'ya bağlanmasını kabul ettiği gibi, İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki emellerine de razı olmuştu. Buna karşılık, Mussolini Avusturya'nın Almanya'ya bağlanmasına (Anschluss) itirazdan vazgeçmişti. Artık Fransa için İtalya'yı Almanya'ya kaymaktan alıkoymak diye bir şey kalmamıştı. Böyle olunca, Türkiye'nin kendisi ile yapmak istediği bir yardımlaşma Paktını anlamlı bulması beklenirdi. Şu da var ki, iki devlet arasında Hatay sorununun ortaya çıkması bir ittifak sürecini yavaşlatacaktı.

HATAY SORUNUNUN ÇIKIŞI VE ÇÖZÜMÜ: 1936-1939

İskenderum Sancağı Fransız "mandat" yönetimi altındaki Suriye içinde, 1921 Ankara Anlaşması uyarınca, özel bir rejime (Türk varlığının üstünlüğüne dayanan bir tür özerk yönetim) bağlı buluyordu²⁶.

Fransa'da 1936 başlarında iktidara gelen Sosyalist hükümet, 9 Eylül 1936'da Suriye temsilcileriyle bir Dostluk ve İttifak Andlaşması parafe etmiş ve bunu, Mandater Devlet olarak, MC Konseyinde 26 Eylülde açıklanmıştı. Suriye Paramentosunda 20 Aralıkta oybirliği ile onaylanan bu Andlaşma ile Fransa, Suriye'ye üç yıl içinde bağımsızlık tanımağı ve Suriye üzerindeki tüm haklarını Suriye Hükümetine geçirmeğı yükümlenmişti. Bir ittifak içinde ortak dış politika güdülmesini de öngören Andlaşma, Suriye MC'e üye olunca yürürlüğe girecek, böylece Fransanın mandası da sona erecekti.

Andlaşmaya karşı sağcı Fransız Politikacılarının sert tepkisinin ki hükümet bu yüzden onu artık Parlamentonun onayına sunamayacaktı -

²⁶ Hatay sorunu üzerinde Kaynaklar bölümünde verdiğimiz yapıtlardan başka, bkz. Dictionnaire Diplomatique, Paris; Milletler Cemiyetindeki görüşme tutanakları ve belgeler için Journal Officiel; imzalanan bağitların Türkçeleri için Soysal, İsmail, "Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları", 531-581

yanı sıra, Türkiye de harekete geçmişti. Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) MC Konseyinin 26 Eylül toplantısında, Türkiye'nin de Suriye'nin bağımsızlığını istediğini, ancak Sancak halkının, Suriyeliler gibi, kendi işlerini kendisinin görmesine olanak verilmesi gerektiğini bildirince, Fransız Temsilcisi M. Vienot Fransa'nın MC.nce verilen manda görevinin kapsamı dışına çıkıp Suriye'yi parçalayan bir yola gidemeyeceğini, bununla birlikte, 1921 Andlaşması çerçevesinde görüşmeler yapılabileceğini açıklamıştı.

Atatürk Sancak sorununu kesin bir çözüme bağlamak zamanının geldiğine inanmıştı. Avrupa'da siyasal konjoktür buna elverişli idi. Hitler'in verdiği korku Fransa'yı bu gibi sorunlarda uzlaşılara zorlayıcı nitelikte idi. Türkiye 1936 Montreux Sözleşmesinden beri dostluğu aranan bir Devlet olmuştu. Onun, sorunları oldubittilerle değil, barışçı yoldan çözmek yanlısı olduğuna inanılıyordu. Türk - Sovyet dostluk ve işbirliğinin yanı sıra, Türk-İngiliz dostluğu da geliyordu. Nitekim Hatay sorununun Türkiye'nin istediği yönde çözümüne İngiltere yardımcı olacak ve Türkiye ile Fransa'nın uzlaşmasında başlıca rolü oynayacaktı. O sırada Türkiye'nin MC Konseyi üyelerinden biri olması da ona yarar sağlayacaktı. Bundan başka, sorunun İtalya'nın Konsey toplantılarını boykot ettiği bir zamanda - ki Aralık 1937'de MC'ni terk edecekti-ele alınması ayrıca önemliydi.

Böyle bir hava içinde, Türk Hükümeti, Paris Büyükelçisi Suad Davaz aracılığı ile, Fransa Dışişleri Bakanı Delbos'a 9 Ekim 1936'da verdiği Mektup-Notada, Sancak sorununun çözümü önerisini resmen ortaya atmıştı. Notada, dostça bir anlatımla, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a tanımağa karar verdiği bağımsızlığın, halkının çoğunluğu Türk olan Sancağa da tanınması isteniliyor, bunun 1921 ve 1926 Andlaşmalarının doğal bir sonucu olduğu belirtiliyordu. Delbos'un 10 Kasım 1936'da verdiği yanıtta, MC.nce 24 Temmuz 1922'de kabul edilen Manda yasasında, Fransa'nın, mandater Devlet olarak, Suriye ile Lübnan'ı bağımsızlığa götürmekle görevlendirdiği, Suriye'nin bölünmesine izin verilmediği, ancak yerel özerklik ve azınlıkları geliştirme önlemleri öngörüldüğü belirtildikten sonra, bu yasaya aykırı olarak ve 1921 Ankara Anlaşmasının çerçevesini aşarak, Sancağa bağımsızlık verilemeyeceği, yalnızca onun özerkliğinin korunacağı, dostça bir dille bildirilmişti.

Bu ilk notaları Kasım ve Aralık aylarında yeni notalar izlemişti. Aralık ayında Sancak'ta kanlı olaylar çıkmıştı.

Konu Türkiye ile Fransa arasında diplomasi yolundan tartışılırken, Atatürk 1 Kasım 1936 TBMM'ni açış konuşmasında, Sancağın sahibinin Türkler olduğun belirtip Türkiye ile Fransa arasında tek uyuşmazlık konusu olarak kalan Sancak sorununun da çözümü gerektiğini söylemişti.

Fransa, Türk Hükûmetinin bu kararlı tutumu üzerine sorunun MC Konseyine götürülmesini önerince, Türkiye bunu hemen kabul etmiş ve 10 Aralık 1936 günü Konseye bir muhtıra sunarak, a) Sancak konusunda Türk-Fransız uyuşmazlığı ve b) Özgürlükleri ve canları tehdit altında bulunan Sancak halkının güvenliği için alınacak önlemlerin Konseyin olağanüstü bir toplantısında konuşulmasını istemişti.

MC Konseyinde 14-15 Aralıkta ilk görüşmeler olmuş, Dr. Tevfik Rüştü ve Vienot görüşlerini açıklamış, Türk Delegasyonu ayrıca bir metin dağıtmıştı. 16 Aralıkta Konsey, uyuşmazlığın çözümü için bir rapor hazırlamak üzere, Konseydeki İsveç Temsilcisi Sandler'i raportörlüğe görevlendirmiş, üç kişilik bir gözlemci grubunu Sancağa yollamağı kararlaştırmış, bu arada Türkiye ve Fransa'nın, aralarındaki görüşmeleri sürdürmesini öğütlemişti. Türkiye, Konseyin bu kararında çekimser oy kullanmıştı.

MC Gözlemcileri 31 Aralıkta Sancağa varıp işe koyulmuştu. Bu arada, Paris'te yapılan Türk-Fransız görüşmelerinde, Türkiye Sancağın, bağımsız bir devlet olarak, Suriye ve Lübnan ile bir konfederasyon oluşturmasında, askerlikten arındırılmasında, İskenderun Limanında Türkiye'ye bir yer kiralanmasında, Türkiye ve Fransa'nın kurulacak düzeni güvence altına almasında ısrar etmiş, ancak Franca bu aşamada buna yanaşmamıştı.

20 Ocak 1937'de Konseyde sorun yeniden görülmüştü. O sırada Cenevre'de, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden tarafları uzlaştırıcı yoğun bir çaba göstermiş, sonunda Fransa tutumunu değiştirmiş, böylece Türk görüşüne yakın bir anlaşma temeli bulunmuş, Sandler de bu uzlaşmayı yansıtan raporunu Konsey'e sunmuştu. 27 Ocak 1937 günü Sandler Raporu Konsey'de görüşülürken, Dr. T. Rüştü ve Delbos söz alıp olumlu konuşmalar yapmıştı ve o gün Rapor Konsey'de oybirliği ile kabul edilmişti.

Raporda, bir Uzmanlar Komitesince hazırlanacak Sancak Statüsü ve Anayasası uyarınca, Sancağın bir "Ayrı Varlık" (Entité distincte) olarak, işlerinde bağımsız kalacağı; dışişlerinin Suriye Devletince yönetileceği, ancak Suriye'nin MC Konseyinin iznini almadan Sancağın statüsüne zarar verici kararlar alamayacağı; Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacağı, ortak işler için özel memurlarla eşgüdüm sağlanacağı; resmi dil Türkçe olmak üzere, ikinci bir dil için MC Konseyinin karar vereceği; Sancak Statüsü ve Anayasasına uyulmasını Konsey adına denetlemek üzere Sancağa Fransız uyruklu bir Delege atanacağı; Sancağın yeterli jandarma ve polisten başka askersel gücü bulunmayacağı; Türkiye ve Fransa'nın MC Konseyinin öğütlemeye kararlarına saygılı kalacakları ve aralarında

yapacakları bir andlaşma ile Sancağın toprak bütünlüğünü güvence altına alacakları; ayrıca Türkiye, Fransa ve Suriye arasında bağitlanacak bir andlaşma ile, Türkiye-Suriye sınırının dokunulmazlığı ve kışkırtmaların önlenmesi gibi işler için yükümlülükler getirileceği; Türkiye'nin İskenderun limanından yararlanması için Sancak Statüsüne hükümler konulacağı; Statü ve Anayasa'nın Konseyin kararı ile yürürlüğe gireceği ve Konsey'de Sancak ile ilgili kararların 2/3 çoğunlukla alınabileceği açıklanmıştı.

Sancağın, sınırsız ve koşulsuz olarak bağımsızlığa kavuşturulmasını isteyen Türkiye ile, böyle bir şeyin MC'nin Suriye için kabul ettiği Manda yasasına aykırı düşeceğini, o nedenle Sancağa ancak 1921 Ankara Anlaşmasına uygun bir özerklik verilebileceğini ileri süren Fransa arasındaki bu uzlaş, gerçekte Suriye'nin bağımsızlığa kavuşmasına değin bulunmuş geçici bir formül idi. Suriye bağımsız olurken Sancağın da, Suriye sınırları içindeki ve dış ilişkiler bakımından ona bağımlı durumunun son bulması ve tam bağımsızlığa kavuşması olanaklı kılınmıştı. Böyle geçici bir formül Manda yasasına aykırı düşmediği için MC Konseyince de onaylanmıştı. Oysa Suriye'ye bağımsızlık verilmesi işi suya düşecek, buna karşılık Sancağın Türkiye'ye bağlanması 1939 yılında Türkiye ile Fransa arasında bir Andlaşma ile gerçekleştirilecekti.

Konsey 20 Şubat 1937 günü yaptığı oturumda, Sandler'in önerisi uyarınca, Sancak Statü ve Anayasa metinlerini hazırlamak üzere beş üyeli bir Uzmanlar Komitesi kurulmasını kararlaştırmıştı. Komite hemen işe koyulmuş ve incelemeler için Sancak'a gitmişti.

Uzmanlar Komitesi Sancak'tan dönüşünde, Sandler'in ortaya koyduğu ilkeler göre Statü, Anayasa ve Sancağın sınırlarını gösteren belgeyi hazırlamış ve bunu 25 Mayıs 1937'de Konsey'de önce sözlü olarak açıklamıştı. Komitenin raporu Sandler tarafından 29 Mayıs 1937'de, bir karar tasarısıyla birlikte, Konsey'e sunulmuş, Konsey de onu oy birliği ile kabul edince Sancak "Ayrı Varlığı" hukuksal bakımdan kurulmuştu.

Gene 29 Mayıs 1937 günü, Türkiye ile Fransa Dışişleri Bakanları Cenvere'de Sancağın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırlarını güvence altına alan Andlaşmaları imzalamışlardı. Onay belgeleri 22 Temmuz 1937'de Paris'te verişilince Bağitlar yürürlüğe girmişti.

3 Haziran 1937'de Suriye Parlamentosu bu bağitları protesto etmişti. Ayrıca Suriye'de Fransızlara karşı yer yer gösteri ve başkaldırma olayları görülmüştü.

Bunların (İskenderun Sancağının sınırlarına ilişkin belge, Sancak Statüsü ve Anayasa) ekli olduğu Uzmanlar Komitesi raporunda,

Komitenin çalışmaları anlatıldıktan sonra, Statü ile Anayasanın hükümleri üzerinde kimi açıklayıcı bilgiler verilmişti.

Sınırları, İskenderun Sancağının o günkü yönetsel çevresine göre, tanımlanmış, o nedenle sınırın ötesinde, Türklerin çoğunlukla olduğu Bayır, Bucak ve Hazne Kasabalarını dışarda bırakmıştı.

Statü, yukarıda özetlenen Sandler raporundaki ilkeleri, ayrıntılı bir bağıt durumuna sokan bir belge olmuştu. Sancak'ta Türkçe yanında Arapça da resmi dil sayılmıştı.

Anayasada, yasama erkinin çeşitli topluluklara göre hazırlanacak iki dereceli bir seçim yolu ile, 40 üyeden oluşan Meclis tarafından kullanılacağı, Meclisin, yürütme erkinin başındaki Cumhurbaşkanını seçeceği; onun da yürütme Konseyi (Hükümet) Başkanının atayacağı, bu Konseyin, Başbakan ile birlikte, 5 üyeden oluşacağı; yargı erkinin bağımsız olacağı; temel insan haklarının güvence altında bulunacağı, ayrıntılarıyla ortaya konulmuştu.

Sancak Devleti böylece kurulurken, yüzölçümü 4.805 km² ve Fransız istatistiklerine göre, 219 bin olan nüfusunun % 39,7 Türk, % 28'i Alevi, % 11'i Ermeni, % 10'u Sünni Arap, % 9 Rum-Ortodoks vb., % 3'ü de Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmaili ve Arnavut kökenli idi.

Her ne kadar Statü'de açıkça belirtilmemişse de, Fransa'nın Suriye'deki mandasına son verip ona bütünüyle bağımsızlık tanınması anında, Sancağın, dış ilişkileri bakımından da Suriye ile bağlarından kurtulması ve Suriye gibi tam bağımsızlığa kavuşması Türkiye'nin istediği, Fransa'nın da kabul zorunda kaldığı bir ilke olmuştu. Nitekim, Sancağa "Ayrı Varlık" adı verilmişti. Bundan başka, onun dışişleri Suriye'ye bırakılırken (Suriye bağımsızlığına kavuşuncaya değin mandater Fransa'ya) ilerde Suriye Hükümetinin, MC Konseyinin izni olmadan, Sancağın bağımsızlığını ve egemenliğini ilgilendiren konularda uluslararası bağitlar yapamaması, Sancak temel çıkarlarını ilgilendiren konularda anlaşmalar bağitlanırken Sancak Hükümetine danışması gibi (Statünün 15-18, Maddeleri) çekinceler öngörülmüştü.

14 Haziran 1937 günü TBMM.nce bir yasa ile onaylanan sözkonusu bağitlardan birinci Andlaşma (Traité), Sancağın toprak bütünlüğünün güvence altına alınması (Md. 1); bu ülke tehdit edildiğinde durumdan MC Konseyine hemen bilgi verilmesi ve ivedi durumlarda Tarafların işbirliğinde bulunması, ayrıca Genelkurmayların önceden hazırlıklar yapması (Md. 2, 3 ve 5); Tarafların, MC Konseyi denetleme görevi yaparken, onun öğütlerine saygılı olması ve ona göre aralarında işbirliği yapması (Md. 4) gibi

hükümleri içeriyordu. İkinci Anlaşma (Accord), Tarafların 3 Mayıs 1930 Son Sınır Protokolü ile saptanmış Türkiye-Suriye sınırını kesin olarak tanıdıklarını ve onun dokunulmazlığını güvence altına aldıklarını (Md. 1 ve 3); ülkeleri üzerinde birbirine karşı kıskırtmaları önleyeceklerini (Md. 2) açıklıyordu.

Bu iki bağta ekli olan Ortak Demeçte ise, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık vermeye hazırlanması gözönünde tutularak, Türkiye Hükümetince Fransa'nın anılan iki ülke ile düzenlenmiş ya da düzenlenecek ilişkilerinin desteklenmesi, onların bağımsızlığa kavuşmasının kolaylaştırması ve, Fransa ile birlikte, Türkiye'nin de Suriye ve Lübnan'ın bütünlüğünü güvence altına alması öngörülüyordu. Bu Ortak Demeç ile ilgili olarak bir de Protokol imzalanmıştır ki, onunla da, Suriye ve Lübnan Milletler Cemiyetinin kararıyla bağımsızlıklarına kavuştuğu zaman, Fransa'nın bu ülkeler adına yapmış olduğu bağitların-ki bunlar arasında özellikle Türkiye ile imzalanmış olanlar önemliydi-onlara geçirilmiş olacağı, bu Bağitlarla ilgili düzenlemeler konusunda gerektiğinde Türkiye ve Fransa'nın yararlı önlemleri alacağı ve Türkiye'nin Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini geliştirmek üzere bağitlar yapması için Türkiye ve Fransa'nın tüm çabayı göstereceği belirtiliyor; bu arada 1932 Türkiye-Fransa (Suriye) Demiryolu Sözleşmesi doğrulanıyor ve Uyuşukluk seçme hakkı ile ilgili olarak bir Mektup verişimi yapılmış olduğu açıklanıyordu.

Sancakta 15 Nisan 1938 gününe dek yapılması gereken Meclis seçimlerini düzenlemek ve denetlemek üzere 1937 yazında MC Konseyince Antakya'ya gönderilen seçim Komisyonu, Türkiye'ye danışmaksızın, Fransız Manda memurlarıyla işbirliği içinde, bir Seçim Yönetmeliği hazırlamış, bunu yıl sonuna doğru Cenevre'de Konseye göndermiş, örneğini de Türk Hükümetine, yalnız bilgi edinilmek üzere, iletmişti. Türkiye, Türk topluluğu zararına hükümleri içeren bu Yönetmeliğe, Sancak'ta 1937 bağitlarıyla ortak sorumluluk üstlenmiş bir Devlet olarak, sert biçimde karşı çıkmış ve bir yandan Fransa'yı uyarırken, öte yandan 22 ve 24 Aralıkta MC Genel Sekreteri ile Konsey Başkanına itirazlarını duyurmuş ve Konsey'den, Türk hükümetiyle işbirliği yapılarak, yönetmeliğin düzeltilmesini istemişti.

Sancak Statüsünün zamanında yürürlüğe girmesini geciktiren bu olaylar sonucu Türk-Fransız ilişkilerinde yeniden ortaya çıkan gergin hava içinde, Türk Hükümeti 1930 Dostluk Andlaşmasını, yenisi yapılmak üzere, bozma kararını 29 Aralık 1937 günü Paris'te Fransız Hükümetine bildirmişti. 30 Ocak 1938'de Aras Paris'te Delbos ile görüşmesinde, bunun yerine yenisinin yapılabileceğini söylemiş ve vesiyle ile kendisini Türkiye'de

beklediklerini bildirmişti. Delbos bir gün saptayamayacağını belirtmekle birlikte gelme ümidini yinelemişti. Ancak çok geçmeden Bakanlıktan çekilecek, böyle bir resmi ziyaret gerçekleşmeyecekti.

Konsey, 31 Ocak günü, İsveç Temsilcisinin başkanlığında Türkiye, Fransa, İngiltere ve Belçika Temsilcilerinden oluşacak bir komitede Yönetmelikte gerekli düzeltmelerin yapılmasına karar vermişti. Komite Cenevre'de çalışmalara başlayıp 7 Mart 1938'de düzeltmeleri yapmıştı.

1938 Nisanında seçim işlemleri MC Komisyonunun gözetimi altında başlamıştı. Ancak Fransız makamları bu kez de Türk toplumu zararına kimi çabalar gösterince ve Komisyon da yansızlıktan ayrılınca halk arasında karışıklıklar çıkmıştı. Böylece Türk-Fransız ilişkilerinin gerginleştiği bir sırada, Atatürk'ün Mayıs ortasında, güneyde Orduyu denetleme gezisine çıkması Türkiye'nin kararlılığını göstermiş ve Fransa'ya etkilemişti. Bu arada Türk Hükümeti 17 Haziran 1938'de Sancak'taki durumu Fransız Hükümeti ve MC katında protesto etmişti. Sonunda, Türk ve Fransız Hükümetleri MC Seçim Komisyonunun çalışmalarını durdurmasını Konsey'den birlikte isteyince, Komisyon 29 Haziranda Sancak'tan ayrılmıştı. Bu gergin hava içinde, Türkiye sınıra 30 bin kişilik kuvvet yığılmış bulunuyordu.

Fransa, Avrupa'da giderek tehlikeli bir duruma gelen konjoktürü gözönünde tutarak, Türkiye ile dostluğu yeniden kurmak istediğinden, uyuşmazlığa son vermek üzere, Türkiye ile 20 Haziranda görüşmelere girişmiş ve 3 Temmuz 1938'de Antakya'da bir Askersel Anlaşma ve ertesi gün Ankara'da yeni bir Dostluk Andlaşması bağtılamıştı.

Antakya'da, General Asım Gündüz ile Fransız Generali Huntziger'in imzaladığı bu askersel Anlaşma (Accord Général) Türk ve Fransız Hükümetlerince Sancağın toprak bütünlüğünü güvence altına alan 1937 Türk-Fransız Andlaşmasının 2. Maddesine dayanıyordu. Bu Maddede Sancağın dış güvenliğini sağlayıcı önlemlerin alınması amacıyla "özel anlaşmalar" yapılması öngörülmüştü. O sırada Sancağın dış güvenliği için olası bir tehlike İtalya'dan gelebilirdi. Konu üzerinde ilk kez 17-18 Aralık 1937'de Ankara'da Mareşal Fevzi Çakmak ile General Huntziger arasında görüşmeler yapılmış ve bir tutanak imzalanmıştı. İşte Genel Anlaşma, bu tutanaktan hareketle, Sancağın güvenliğini sağlamak için ona karşı girişilebilecek bir saldırı durumuna göre alınacak önlemleri düzenliyor ve Sancağa girecek Türk kuvvetleri konusunda ek bir bağıt imzalanacağını ayrı bir maddede belirtiyordu. Anlaşma Sancak'ta Manda yönetimi süresince yürürlükte kalacak, Manda kalkınca yeni bir anlaşma yapılacaktı.

Anlaşmaya göre, Sancak'ta Fransız ve Türk kuvvetleri eşit sayıda olacak, gerektiğinde bunlar, Tarafların ortak kararıyle, artırılabilir. Ayrıca, Denizden ve Türkiye, Sancak ya da Suriye üzerinden bir üçüncü Devletçe saldırı durumunda, buna karşı koyacak kuvvetlerin konumu ve hareketi de düzenleniyordu.

Bu Anlaşmaya ekli 32 Maddelik Ek Protokolde ise, Sancağa girecek Türk kuvvetlerinin başında bir Albay bulunacağı, bu kuvvetlerin en çok 2500 kişiden oluşacağı; giriş gününün ayrıca ve birlikte saptanacağı; kuvvetlerin Payas ve Hassa üzerinden geçeceği ve İskenderun, Baylan, Kırıkhan ile-bir küçük birliğin-Antakya'da yerleşeceği; Sancak'taki Fransız kuvvetlerinin de en çok 2500'e dek artırılabilir; Sancak güvenliği için Türk kuvvetlerinin Fransızlarla işbirliği yapacağı belirtilmişti.

Bu Askersel Anlaşmanın ertesi günü, (4 Temmuz 1938) Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk kuvvetleri Sancağa girmişti. Bu olgu Hatay sorunun süreci içinde bir dönüm noktası olmuş, Sancak ve Türkiye'de büyük sevinç uyandırmış, Meclis seçimlerinin de dürüst biçimde ve güven içinde yapılacağı inancını yaratmıştı.

Gene o gün Ankara'da Aras ile Fransa Büyükelçisi Ponsot, yukarıda değindiğimiz üzere, yeni bir Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması imzalanmıştı Andlaşma, Türkiye'nin son verdiği 1930 Andlaşmasının yerine geçecekti. İki Devlet arasında Dostluğun sağlamlaştırılmasından başka, birine saldırı durumunda ötekinin tarafsız kalmasını, birine karşı yöneltilen siyasal ve ekonomik tertiplere ötekinin katılmamasını ve yardımcı olmamasının öngören, ayrıca uyuşmazlıkların çözümü için yeni hükümler ortaya koyan bu Andlaşma, 3. Maddesinde ve ona ekli Ortak Demeçte, Sancak ile ilgili olarak başlıca şu hükümleri içeriyordu:

"3. Genel barışın ve Doğu Akdenizde güvenliğin korunmasına özdeş ölçüde bağlı bulunan Bağlı Yüksek Taraflar, 29 Mayıs 1937 günlü Sancağın toprak bütünlüğünü güvence altına alan Andlaşmadan kendilerine düşen güvence yükümünün uygulanmasını gerektirebilecek nitelikteki her durum karşısında yükümlülüklerinin yerine getirilmesini sağlamak ve bu konuda, karşılıklı olarak, birbirlerine gerekli kolaylıkları göstermek için danışmalarda bulunacaklardır".

Ortak Demeçte, "... Taraflar, 29 Ekim 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyince kabul edilen İskenderun Sancağı Statüsü ve Anayasasının yürürlüğe konulması ve uygulanmasını, Sancak'ta Türk elemanının üstünlüğü tanınmakla birlikte, Sancak sorununun Türkiye için bir toprak

sorunu olmadığını gösteren 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması içinde sürdürülecektir”.

Görülüyor ki, Fransa bu son hükümlerle, Türk kuvvetlerinin Sancağa girmesine karşılık, Türkiye'nin orayı ilhak etmesini önlemek istemişti.

Andlaşma, gene yukarıda değindiğimiz üzere, gerek Hatay sorunu ile ilgili olayların, gerek 1939 Türk-İngiliz,-Fransız İttifak görüşmelerinin hızla ilerlemesi sonucu Türkiye taraflardan onaylanmayacak ve yürürlüğe girmeyecekti.

Bu gelişmelerden sonra, seçimler için işlemler yeniden 22 Temmuz 1938'de başlamıştı. Seçimler sonunda 2 Eylülde toplanan Meclise, 22 si Türk, 9'u Alevi, 5'i Ermeni, 2'si Arap, ve 2'si Rum-Ordodoks olmak üzere, 40 milletvekili gelmişti.

Meclis açılınca, tüm milletvekilleri Türkçe yemin etmiş, Meclis Başkanlığına Abdülgani Türkmen, Devlet Başkanlığına Tayfur Sökmen seçilmiş, o da Başbakanlığa Abdurrahman Melek'i getirmiş, MC.nce hazırlanan Anayasa ayrıca kabul edilmiş, Devletin adı Sancak yerine Hatay olarak değiştirilmiş ve Hatay bayrağı çekilmişti. 5 Eylülde Melek'i Hükümeti kurulmuştu.

Bu ulusal sorunu bu aşamaya getiren Atatürk 10 Kasım 1938'de ölmüştü.

Hatay Devletinin yapay ve geçici niteliği ortada idi. Zaten Hatay Türkleri de ülkenin bir an önce Türkiye'ye bağlanması özlemi içinde bulunuyordu. Fransa, Suriye'ye bağımsızlık tanınmasını askıya alarak 1936 Andlaşmasını onaylamadığına göre, Hatay'ın geleceğinin Suriye'ninkine bağlı tutulması için bir neden de kalmamıştı. Bu arada, Avrupa genel savaş doğru hızla yaklaşıyordu. Almanya 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı istila etmiş, arkadan Polanya ile Saldırmazlık Paktına son vermişti. Nisanda İtalya da Arnavutluğu işgal etmişti. 22 Mayıs'ta Alman - İtalya Çelik Paktı imzalanmıştı. Bu gelişmeler Fransa'yı da büyük kaygı içine sokmuştu.

İşte bu tehlikeli gelişmeler olurken, Türkiye Dışişleri Bakanı Saracoğlu, 21 Ocak 1939 günü Fransa Büyükelçisi Massigli'ye, açıkça Türkiye'nin Hatay'ı ilhak etmek istediğini, bunun eninde sonunda gerçekleşeceğinden kuşku duymadığını söylemişti. Bunun üzerine Fransız hükümeti konuyu, Türkiye ile yapacağı öngördüğü ittifakın önemini gözönünde tutarak, enine boyuna incelemişti. Bu arada Milletler Cemiyeti Konseyinin onayı olmadan Suriye'nin bir parçasını bırakmağa hukuksal bakımdan yetkili olup olmadığı üzerinde duraksamalar ortaya çıkmıştı ve sonunda, Dışişleri Bakanı Bonnet 18 Şubat 1939 günü Massigli'ye gönderdiği yönergede,

Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye bırakmaya ancak esaslı ve somut (substantielles et positives) karşılıklar elde etmek koşulu ile razı olabileceğini, bu karşılıkların birinin Akdeniz'de Türkiye ile bir ittifak, ötekini de Suriye'de Türkiye'nin Hatay'dan başka (o sırada Halep bölgesi ve Cezire'de de toprak istemleri bulunduğu söylentileri çıkmıştı) bir istemi kalmadığını göstermesi olduğunu bildirmişti²⁷. Bundan sonra Saracoğlu ile Massigli arasında görüşmeler bu çerçevede ilerleyecek ve ertesi yıl her iki konuda sonuçlara varılacaktı.

İngiltere'nin Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesinin savunması bakımından yaşamsal önemi olan Türkiye ile, Üçlü İttifak yolu üzerinde, 12 Mayıs'ta bir Ortak Demeç yayınlanmasından sonra, Fransa da Türkiye ile anlaşmağa karar vermiş ve Hatay sorununun, Türkiye'nin istediği gibi, buranın Türkiye'ye bağlanması yolu ile kesinlikle çözümüne razı olmuştu. Bunun üzerine, 23 Haziran 1939 günü iki Devlet bir yandan Ankara'da bu konuda bir Anlaşma imzalamış, öte yandan Paris'te, İttifak konusunda Türk-İngiliz Demecinin benzeri Ortak Demece yayımlamıştı.

Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ve Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli tarafından imzalanan "Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının kesinlikle çözümüne ilişkin bu Anlaşma" başlıca şu konuları düzenliyordu:

1. Hatay Türkiye'ye katılacağına göre (1. Maddenin son Fırkası) yeni Türkiye-Suriye sınırının tanımı gerekiyordu. Yukarıda değindiğimiz üzere, Türkiye-Suriye sınırı 30 Mayıs 1926 Sözleşmesi, 22 Haziran 1929 sınıra ilişkin Protokol ve 3 Mayıs 1930 Son Protokolü ile saptanmıştı. 29 Mayıs 1937'de MC Konseyince kabul edilen "İskenderun Sancağının Sınırları"na ilişkin bağıt da "Sancak Ayrı Varlığı" sınırlarını belirlemişti. Bunun üzerine, MC Sınır Komisyonu sınırın işaretlenmesi işine girişmiş ve 19 Mayıs 1939'da Antakya'da yapılan bir Protokol ile bu da belgelenmişti.

Ankara Anlaşması ile, Fransa, Hatay'ın Suriye ile sınırlarında Türkiye yararına kimi değişiklikler yapılmasına, başka deyişle, bu değişikliklerle Hatay'ın Türkiye'ye geçmesine" kendi hesabına razı olmuştu (Md. 1). Hatay'daki Fransız kuvvetlerinin Ülkeyi bir ay içinde (23 Temmuz 1939 gününden önce) boşaltması öngörülmüştü (Md. 1 Son Fırka). Türkiye, Suriye ile bu yeni sınırın kesin olduğunu kabul ederken, Suriye'nin toprak bütünlüğüne ya da iç güvenliğine karşı girişilebilecek eylemlerin karşısında olduğunu da açıklamış, ayrıca Fransa ile birlikte, Türkiye ve Suriye ülkeleri

²⁷ Doc. Dip. Fr., seri 2, C. XIII, Dok. 404 ve C. XIV, Dok. 139

üzerinde birbirlerine karşı girişilecek yıkıcı eylemleri önlemek yükümlülüğünü üstlenmişti (Md. 7-9)

2. Ülke değişikliği nedeniyle, Hatay'da oturanlara uyruklu seçme hakkı tanınmış, konullarını değiştirip ayrılmak istemeyenlerin Türk uyruklu sayılacağı belirtilmişti (Md. 2-5).

3. Hatay'ın Türkiye'ye geçmesiyle orada Fransız ve öbür yabancılara ilintili hak ve malların arıtılması Anlaşmaya bağlı Protokol ve ekleri ile düzenlenmişti. Ayrıca, İskenderun'daki Fransız Askersel Mezarlığının korunması için bir hüküm konulmuştu (Anlaşmanın 6. Maddesi).

Ayrıca bir hüküm konulmamış olmakla birlikte, Anlaşma, 1937'de Sancak Devletini yaratan, onun varlığı ve sınırlarını güvence altına alan bağitları da ortadan kaldırmış oluyordu.

Hatay Meclisi 29 Haziranda oybirliği ile Türkiye'ye bağlanma kararı vermiş, Türkiye de 7 Temmuz günü bir yasa ile Hatay İlini kurup bağlanma işlemini kesinleştirmişti. Bu arada Fransız kuvvetleri Hatay'ı terketmişti.

Anlaşma, Paris'te onay belgelirin verişildiği 24 Temmuzda yürürlüğe girmişti. Bunun üzerine, Fransa Dışişleri Bakanı George Bonnet Anlaşmanın Fransızca metnini, bir mektupla Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine yollayınca mektup ile birlikte Anlaşma metni MC'nin Resmi Gazetesinde yayımlanmıştı.

Ankara Anlaşmasının imzasından bir kaç gün sonra Suriye adına Meclis Başkanı Nasuhi Buhari Fransız Hükûmetine ve MC Konseyince birer telgraf göndererek, bu Anlaşmanın 1921 Ankara, 1923 Lozan, 1926 Ankara Bağitlarına, 1930 Son Sınır Protokolüne ve 1937 MC kararlarına aykırı olduğunu ve Fransa'nın mandaterlik yetkisini aştığını ileri sürüp durumu protesto etmişti. 10 Temmuzda da, İtalyan Hükûmeti Fransa'ya bir nota vermiş ve, 1920 San Remo Konferansı Devletlerden biri olarak, kendisinin haberi ve izni olmadan yapılan bu Anlaşmanın Mandanın amacına ve ilgili halkların isteğine ters düşdüğünü, o nedenle İtalyan'ın Anlaşmanın içeriği için çekincelerini saklı tuttuğunu bildirmişti. Bununla birlikte, bağımsız Suriye'de Hükûmetin kurulduğu 5 Temmuz 1944 günü, Dışişleri Bakanlığı Şam'daki yabancı Devletlerin temsilcilerine yolladığı bir genelge-Notada Suriye Hükûmetinin, Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası Andlaşma ve Anlaşmalara saygılı olmak kararında bulunduğunu bildirmişti.

4. Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin düzenlenmesine gelince: Türk Hükûmeti Hatay Devleti kurulduktan sonra, 3 Aralık 1938 günü Fransa'ya verdiği bir Nota ile, 1926 Türkiye-Suriye Dostluk ve iyi Komşuluk

Sözleşmesine, günün koşullarına göre yenisi yapılmak üzere, son vermişti. Ancak yeni bir Sözleşmenin yapılmasına zaman kalmadan Ankara Anlaşması bağtlanınca, 1926 Sözleşmesinin, yenisi yapılmıcaya değin, yürürlükte tutulmasında yarar görülmüştü. İşte bu nedenle Ankara Anlaşmasının 10 Maddesi, Sözleşmenin yürürlüğünü 15 Mart 1940'a dek uzatmıştı. Nitekim 30 Mart 1940 günü Fransa ile Türkiye Ankara'da yeni Sözleşmeyi imzalayacaktı.

TÜRK-FRANSIZ-İNGİLİZ İTTİFAKI VE SAVAŞ YILLARI:

1939-1944

1938 yılı başlarında Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın genel barışı tehdit edici tutumları iyice belli olmuştu. 13 martta Anschluss'un gerçekleştirilmesi durumu daha da ciddileştirmişti. Artık Fransız hükümeti Türkiye'yi Fransa ve İngiltere'nin yanında tutmanın önemini anlamıştı. Bu durumda, 1938 ilkbaharında Hatay'da seçimler konusunda Türkiye ile Fransa arasında ortaya çıkan gerginliği bir an önce gidermeğe çalışacaktı. Fransız hükümeti, Türk-İngiliz siyasi ve ekonomik ilişkilerinin gelişmekte olmasını da memnurlukla izliyordu.

Fransız Genelkurmayının 8 Nisan günlü raporunda²⁸: "Türkiye'nin Boğazların bekçisi durumu, onun bizim yanımızda yer almasının değerini artırır. Doğu Akdeniz'deki konumu, ayrıca Irak ve Suriye ile komşuluğu bu önemi artırıcı niteliktedir" denildikten sonra, İskenderun Sancağı ile ilgili ilk kurmay anlaşmalarının işbirliğinin kapısını açtığı, gerektiğinde Türkiye'deki deniz üslerinden Fransız ve İngilizlerin yararlanılabileceği, Boğazların güvenliği güçlendirilerek, oradan Batı ile Doğu devletleri (Rusya, Romanya ve Polonya düşünüldüğü anlaşılıyor) arasında ulaşımın sağlanabileceği, İtalyanların Oniki Adadan atılabileceği, Suriye ve Irak sınırlarında her türlü olayların önlenilebileceği, ve, Romanya ile Yugoslavya'yı rahatlatmak için, gerektiğinde Bulgaristan'a karşı harekete geçilebileceği belirtiliyordu.

Fransız hükümeti, yukarda değindiğimiz 4 Temmuz 1938 Dostluk Andlaşması hazırlanırken, Türkiye ile, olanak ölçüsünde, geniş yükümlülükler içine girilmesini istemiş, doğu Akdeniz ve Balkanlarda bir dayanışma aramıştı. Dışişleri Bakanı Bonnet'nin Ankara Büyükelçisi Ponsot'ya 15 haziranda yolladığı bir telgrafta²⁹ bu belli oluyordu. Oysa

²⁸ Ibid, C. IX, Dok. 144'de Avrupa'da askersel durum üzerinde Savunma Bakanı Daladier'nin Dışişleri Bakanı Paul-Boncour'a yolladığı "Coseil Supérieur de la Défense Nationale" in raporunda Türkiye ile ilgili B/VI paragrafı

²⁹ Ibid, C. X, Dok. 31

Türk hükümeti, Hatay sorununda istediklerini kabul ettirmeden Fransa ile daha ileri yükümlülükler altına girmeyecekti. Fransa'nın sıkışık durumunu anlamış, bunu ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmak istiyordu. O nedenle, bağıtladığı son Dostluk Andlaşmasını bile onaylamayacak, Fransa ile gerçek bir ittifakı da Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması karşılığında kabul edecekti. Olaylar şöyle gelişti:

Dostluk ilişkilerinden öteye, siyasal yükümlülükler içerecek bir bağıt yapılmasının ilk girişimi, Paris'te Bonnet'nin Büyükelçi Suad Davaz'a ağustos ayında yaptığı öneriler olmuştur. Bonnet Hatay işinde bir uzlaşma temelinden hareketle, taraflardan biri savaşa tutuşursa, öteki tarafın ona anlayış gösteren bir tarafsızlık gütmemesini, ayrıca gerektiğinde aralarında danışmalar yapılmasını, bu işbirliğinin bir yardımlaşma (assistance mutuelle) paktı olarak düşünülebileceğini belirtmiş, ayrıca ülkeleri üzerinde birbirine karşı düşmanca örgütler kurulmasının önlenmesini istemişti. Davaz, hemen Ankara'ya gelip önerileri hükümetine anlatmıştı. Bayar hükümeti durumu inceledikten sonra, bir karşı öneriyi Davaz'ın Paris'e dönüşünden sonra yazılı (Communication) olarak Fransız hükümetine sunmuştu³⁰. Türk yanıtında, Bonnet'nin önerdiği yardımlaşma andlaşmasını, buna İngiltere de katılmak ve andlaşma hiç bir devlete karşı olmamak (savunma niteliği anlamına) koşulu ile Londra'da görüşmelere girilebileceği, bu arada iki hükümetin daha sıkı işbirliğini geliştirmeğe yararlı olmak üzere, kendilerinin genel politikaları üzerinde aralarında bilgi alışverişi yapabilecekleri bildirilmişti. Türk hükümeti durumu ve böyle bir Andlaşmaya İngiltere'nin de katılması gerektiğini İngiliz hükümetine duyurmuştu. Dışişleri Bakanı Halifax, ilkin olumsuz görünen tepkisinden sonra, Eylül sonlarında, izinden Ankara'ya dönen İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine ile Aras'a gönderdiği mesajda, "uluslararası durumdaki gelişmelerin böyle bir önerinin ele alınmasına olanak verebileceğini, hatta ona ivedilik kazandıracağını" bildirmekle, görüşmelere açık kapı bırakmış, ayrıca bu konuda Yunan Hükümetiyle de danışmalara girişilmesi yolundaki düşünceye katıldığını belirtmişti.

Aras son gelişmeleri 2 Ekimde Atatürk'e anlatıp Fransa ve İngiltere ile üçlü bir siyasal bağıt yapılması için Onun onamını almıştı³¹. Bunun üzerine, Aras 7 Ekimde Halifax'a gönderdiği mesajda, bu konuda görüş birliğinden duyduğu sevinci bildirirken, "ortak çıkarlarla ilgili sorunlarda

³⁰ Ibid, C. XI, Dok. 517, C. XII Dok. 54, ayrıca Büyükelçi Massigli'nin "La Turquie devant la Guerre" adlı yapıtı, S. 50

³¹ Dışişleri Bakanlığı, "Montreux ve Savaş öncesi yılları", Ankara, 1973, S. 188

Türkiye'nin İngiltere ile temas ve dayanışmayı sürdüreceğini" belirtmişti. Öte yandan, Davaz Fransa Dışişleri Bakanlığı ile temaslarında Hatay sorununun daha önce kesin bir çözüme bağlanmasını istediğini anlatmıştı. Bu arada Atatürk, ölümünden 10 gün önce 1 Kasım Meclisi açış demecinde, Türk-Fransız dostluğunun gelişmesi yolu üzerinde ortada kalan tek sorunun Hatay olduğunu söylemişti.

Türk Hükümeti Fransa ile girişilen bu görüşmelerden zamanında İngiltere'ye haber veriyordu. Ancak İngiltere gene de bir yazılı bağta (andlaşma, anlaşma, hatta demeç) yanaşmıyordu. Nitekim Büyükelçi Sir Percy bunu Dışişleri Bakanı Saracoğlu'na 27 Kasım 1938 günü yolladığı mektupta açıkça belirtmişti. Fransızlar da İngiltere'nin şu sırada böyle bir andlaşmaya yanaşmayacağını, ancak herhangi bir bağtın ayrı ayrı ikili olarak gerçekleştirilebileceğini bildirmiş ve 14 Kasım'da Davaz'a bir tasarı vermişti. Bunda, şimdilik Türkiye ve Fransa arasında (Bonnet ve Davaz) yapılacak bir mektup verişimi (Exchange des Lettres) ile, iki ülkenin genel siyasetlerini ilgilendiren konularda sık sık bilgi alışverişinde bulunacağı, iki hükümetin tutumlarında uyum sağlanacağı, taraflarca Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesinin arzu edildiği belirtiliyordu.

Görülüyor ki, bu aşamada Fransa Türkiye'yi kendi yanında tutmak, hiç değilse, onun Almanya'ya kaymasını önlemek istiyordu.

Almanya 15 mart 1939'da Çekoslovakya'yı ortadan kaldırıncaya Fransa'da telâş artmıştı. Bu durumda Fransız hükümeti Türkiye ile görüşmelere hız vermek istemişti. Bonnet yeni Büyükelçi Massigli'ye 20 nisanda gönderdiği bir telgrafta, artık 1937 Hatay statüsünün sürdürülemez duruma geldiğini, Hatay'ı Türkiye'nin ilhakının kaçınılmaz olduğunu, bunun karşılığında Suriye için Türkiye'den güvenceler istenilebileceği ve onun olası bir savaşta Fransa'nın yanında bulunmasını sağlamak gerektiğini bildirmişti. 23 martta Dışişleri Bakanı Saracoğlu ile görüşen Massigli, Paris'e yolladığı raporda, Türkiye'nin "belirli bir bölgede saldırı durumunda, İngiltere ile birlikte, üçlü bir yardımlaşma andlaşması yapılmasını tercih ettiğini, Hatay'ın bir an önce boşaltılmasını beklediğini bildirmişti³².

23 Martta İtalya'nın Arnavutluğu istilâsı artık Avrupa'da bir savaşın çok yakın olduğunu göstermişti. İtalya'nın Balkanlara çıkmasıyla Türkiye'nin kaygıları da büsbütün artmıştı. Bu durumda, İngiliz ve Fransız Hükümetleri, Polonya'dan sonra, Yunanistan ile Romanya'ya da tek yanlı güvence vermeyi ve bunu 13 Nisanda açıklamayı kararlaştırınca, ona

³² Doc. Dip Fr., Ibid, C. XV, Dok. 81, 140 ve 198

Türkiye'nin de katılmasını istemişlerdi. İngiliz Dışişleri Bakanı Halifax 11 Nisan'da Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e yolladığı bir yönergede³³ İtalya'nın Yunanistan'a karşı girişebileceği bir saldırı yüzünden Türkiye'nin ortadaki andlaşmalara göre (1934 Balkan Paktı, 1933 ve 1938 Türk-Yunan Andlaşmaları) bir yardım yükümlülüğü doğmamakta ise de, şimdi İngiltere tarafından ve, kabul ederse, Fransa ile birlikte verilecek güvenceye katılıp katılmayacağını 12/13 Nisan gece yarısına dek bildirilmesini istemişti. Fransız Hükümeti bu girişimi desteklediğini 12 Nisanda İngiliz Hükümetince bildirilmişti.

Halifax 12 Nisanda Ankara Büyükelçisine, Saracaoğlu'na iletilmek üzere, yolladığı bir mesajda³⁴, Mihver'in Avrupa'yı egemenliği altına almak isteğini belirttikten sonra, İngiltere'nin, Akdeniz bölgesinde İtalya'nın doğrudan, ya da dolaylı bir tehdidine karşı Türkiye'ye yardıma kararlı olduğunu, buna karşı Türkiye'nin de bir İtalyan-İngiliz savaşında onun yardımına gelmesi gerektiğini, bu temel üzerine karşılıklı yükümlerin görüşülebileceğini, öte yandan bir Alman saldırısına karşı İngiltere ve Fransa'nın, Polonya ile birlikte, Romanya'ya bir güvence vermediği düşündüğünü, Türk Hükümetinin de bu güvenceye katılmak isteyip istemediğini bilmek, ayrıca Bulgaristan'ın hiç değilse tarafsızlığını korumak konusunda Türkiye'nin ne düşündüğünü öğrenmek istediğini, İngiliz Hükümetinin hazırlayacağı tasarı metnini yakında göndereceğini duyurmuştu. Büyükelçi de bu önerileri 13 Nisan'da bir muhtıra (Aide-Mémoire) ile Saracaoğlu'na iletmışti. Gene o gün Fransa Büyükelçisi Massigli, İngiliz önerilerine Fransa'nın da katıldığını telefonla Bakanlık Genel Sekreteri Menemenceoğlu'na bildirmişti.

Bu İngiliz önerisi üzerine Türk Hükümeti, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Başkanlığında 13 Nisanda hem:en toplanıp konuyu olumlu biçimde ele almış ve Türkiye'nin sıkı ilişkiler sürdürdüğü komşusu Yunanistan için İtalya'ya karşı yardım yükümlülüğü üstlenmesinin TBMM'nin onamını gerektirdiği sonucuna varmıştı.³⁵ Saracaoğlu gene o gün İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine, Türk Hükümetinin, Yunanistan ile Romanya'ya güvence verilmesi girişimine sempati göstermekle birlikte, TBMM'nden yetki almadan ve Türkiye için böyle bir yükümlülük karşılığında kendi güvenliği bakımından bir güvence sağlamadan öneriyi kabul edemeyeceğini, ancak İngiltere ve Fransa'nın yayımlayacakları demece "Yunan Hükümetiyle yakın ilişkileri bulunan Türk Hükümetine bu demeçten bilgi verilmiştir"

³³ Documents on British Foreign Policy, Londra, Seri 3, C. V. S. 167

³⁴ Ibid, S. 179

³⁵ Dışişleri, Ibid, S. 191

diye bir tümce eklenebileceğini bildirmişti. Saracoğlu, bu arada, İngiliz Büyükelçisine “bize neden İtalya’ya karşı güvence vermeyi düşünüyorsunuz da, Almanya’ya karşı düşünmüyorsunuz?” diye sormuştu. Halifax Türk Hükümetinin tepkisini öğrenir öğrenmez, o akşam yolladığı başka bir telgrafta, “Türkiye’ye bir Alman saldırısına karşı da güvence verilebilir, yeter ki Türkiye Romanya’ya verilecek güvenceye de katılsın ve Almanya’ya karşı bizimle karşılıklı yükümlülük üstlenmeyi kabul etsin” demişti. Saracoğlu bu yeni bildiri üzerine İngiltere’nin ve Fransa’nın Türkiye ile kapsamlı bir ittifak yapma eğilimi gösterdiğini anlayarak, İngiliz Büyükelçisine bundan hoşnutluğunu göstermiş, bu arada, gelecek bir savaşı gözönünde tutarak, Türkiye’nin maddesel yardımlara gereksinim duyduğunu da belirtmişti ³⁶.

Böylece, 11-13 Nisanda Türk-İngiliz temasları, İngiltere’nin önce dar kapsamlı bir girişimi, bunu Türkiye’nin iyi karşılayarak yapılacak bağıtta Türkiye’nin özel durumu gereği kimi koşulların öngörülmesini istemesi ve buna da İngiltere’nin anlayış göstermesi üzerine, olumlu biçimde hızla gelişmiş, Fransa da bunu desteklemiş, artık anlaşma koşulları üzerinde görüşmelere girişilmesine gelinmişti ki, bu da bir ay sürecek ve ilk aşamada 12 Mayıs 1939 günü Türk-İngiliz Demecinin açıklanması sonucunu verecekti.

İşte Türkiye ile bu ilk görüş alışverişinin yapıldığı 13 Nisan günü İngiltere Başbakanı Chamberlain ve Fransız Başkanı Daladier Yunanistan ve Romanya’ya tek yanlı güvence (garanti) verdiklerini resmen açıklamışlardı. Bununla birlikte, özellikle Romanya’ya verilen güvence, bir savaş durumunda İngiliz-Fransız yardımı ancak Boğazlar üzerinden yapılabileceğinden, buna Türkiye’nin desteğinin, onunla bağıtlanacak bir anlaşma çerçevesinde, sağlanacağı varsayımına dayanıyordu. Saracoğlu, Türkiye’nin kimi ödümler karşılığında, bunun kabul edilebileceğini Batılılara hissettirmiş bulunuyordu.

Bundan sonra ittifak görüşmeleri Ankara’da Saracoğlu ya da kimi kez Genel Sekreter Menemencioğlu ile İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen arasında sürdürülmüş, Fransa Büyükelçisi Massigli de, Paris ve Londra’da Fransız-İngiliz temasları ışığında, Ankara’da bunları izlemiş ve hemen her nokta üzerinde Fransa’nın onamını Türk hükümetine bildirmişti ³⁷. Fransa Hatay’ın Türkiye’ye bırakılmasına razı olduğu zaman

³⁶ Documents on British Foreign Policy, İbid, S. 187

³⁷ Doc. Dip. Fr., İbid, C. XV’de “La négociations Anglo-Franca-Turque” başlığı altında 24 belge verilmekte olup bunlar yalnızca 1939 Nisan ayını kapsamaktadır. Daha sonraki belgeler henüz yayımlanmamıştır.

da, 12 Mayıs Türk-İngiliz Ortak Demecinin tıpkısı 23 Haziranda Paris'te Büyükelçi Davaz ile Dışişleri Bakanı Bonnet arasında imzalanmıştı.

Ankara'daki tüm görüşmeler Fransızca yapıldığı gibi, Ortak Demeçlerin (Déclaration) metinleri de Fransızca idi. Daha sonra yapılan İttifak Andlaşması ve ona bağlı öbür bağitlar da öyle olacaktı.

Ortak Demeçlerde³⁸, tarafların sıkı danışmalar içine girdiği, aralarında bir andlaşma yapmağı kararlaştırdıkları, bunun bağitlanmasına değin, Akdeniz'de bir saldırı üzerine savaşa sürüklenirlerse birbirlerine yardım edecekleri, bu demeç ve yapılacak andlaşmanın hiç bir devlete karşı olmadığı, Balkanlarda güvenliğin sağlanması gerektiği, bu amaçla danışmalara giriştikleri vs. açıklanıyordu.

23 Haziranda Türk-Fransız Demecinin de yayımlamasından -ki o gün Hatay'ın Türkiye'yi bırakılmasına ilişkin Anlaşma da Ankara'da imzalanmıştı- sonra ittifak görüşmeleri üçlü olarak sürdürülmeğe başlanmıştı.

7 Temmuzda Fransa Dışişleri Bakanlığının İngiltere'ye sunduğu bir muhtura³⁹, Fransız Hükümetinin Türkiye ile bir ittifaka verdiği büyük önemi göstermesi bakımından ilginçtir. Bunda İngiltere'nin görüşlerine ve şimdiye değin Türklerle varılan görüş birliğine katıldığı belirtildikten sonra, Türkiye'nin Mihver'in Bulgaristan üzerinden bir saldırısı tehlikesine karşı güvence aramasını haklı görmek gerektiği, yapılacak anlaşmada bu istek karşılanmazsa Mihver'in anlaşmanın açık yanlarından yararlanabileceği, İngiltere'nin Bulgaristan'ı kışkırtmamak isteğini anlamakla birlikte, bu devletin kollanmakla değil, kararlı davranmakla hizaya getirilebileceği, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile bir araya gelmesinin Balkan Paktı'nı sarstığı bir sırada, onun yapılacak anlaşma ile alacağı riskler karşılığında, İngiltere ve Fransa'nın da yükümlülükler üstlenmesinin doğal olduğu, Moskova'da Sovyetlerle yapılan görüşmelerdeki gibi duraksamalar içine girmekten kaçınılmak ve Ankara ile görüşmelerin uzayıp gitmesini önlemek gerektiği anlatılmış ve Büyükelçi Massigli'ye Ankara'da Knatchbull-Gugessen ile temasa geçmesi için yönerge verildiği bildirilmiştir.

Üçlü görüşmelerde Türkiye, yapılacak İttifakın işlerlik kazanabilmesi için, askersel ve ekonomik yardıma gereksinim duyduğunu bildirmiş ve bunu iki Batılı devlete kabul ettirmişti. Ayrıca, savaşta askersel harekâtın

³⁸ Ortak Demeçlerin Fransızca asılları için bkz. Erkin, F.C., "Les Relations Turco-Soviétiques et la Question des Détroits"; Türkçe yasal çevirileri için bkz. Düstur, Ter. III, C. 20, S. 631

³⁹ Doc. on British Foreign Policy, ibid, 398, 304

nasil olacağı konusunda Genelkurmay görüşmelerine girilmesi gerekmiş, bu amaçla Fransız Generali Huntziger ile İngiliz Generali Wavel 16-28 temmuzda Ankara'da ön temaslarda bulunmuştu. Andlaşmaya ekli gizli Askersel Sözleşmeyi imzalamak için de ekim ayında General Weygand ile Gn. Wavel gelecekelrdi.

Üçlü görüşmeler sonuçlandırılınca, Yardımlaşma Andlaşması (Traité d'Assistance Mutuelle) 28 eylülde, yani 2. Dünya Savaşının çıkışından 27 gün sonra parafe edilmişti. Artık Fransa ve İngiltere Almanya ile savaş içinde bulunuyordu. Türk hükümeti, Sovyetler Birliğinin ağustosta Almanya ile anlaşmasına karşın, Üçlü İttifaka koşut bir Türk-Sovyet Andlaşmasının belki gene de yapılabileceği ümidindeydi. Ancak Saracoğlu'nun 26 eylül-16 ekimde Moskova'da giriştiği görüşmeler olumlu sonuç vermeyince, Üçlü İttifak Andlaşması 19 Ekim 1939'da Ankara'da imzalanmıştı⁴⁰.

Andlaşmada Türkiye'ye bir Alman saldırısında Fransa ve İngiltere'nin onun yardımına geleceği (Md. 1); buna karşılık Almanya'nın Fransa ve İngiltere ile savaş içine girmesi durumunda-ki o sırada bu durum olmuştu-Türkiye'nin hiç değilse anlayışlı (bienveillant) bir tarafsızlık güdeceği (Md. 4); Akdeniz'de bir saldırı (İtalyan) sonucu içlerinden biri savaşa sürüklenirse, birbirlerinin yardımına gelecekleri (Md. 2); Fransa ve İngiltere, 13 Nisanda Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garanti nedeniyle savaşa girerlerse Türkiye'nin onlara elinden gelen yardım ve desteği göstereceği (Romanya için bu yardımın ona Batılıların yapacağı yardımın Boğazlardan geçmesine kabul anlamına geleceği görüşmeler sırasında belli olmuştu) (Md. 3) öngörülmüş, öbür konular ayrı maddelerde düzenlenmişti. Andlaşmanın imzası günü yürürlüğe gireceği 1 sayılı ekli Protokolde açıklanmıştı. 2 sayılı Protokol diploması tarihine "Sovyet Çekincesi" (ihtirazi kayıt) olarak geçecekti Bu çekince, Andlaşmanın Türkiye'ye yüklediği yükümlerin onu Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmesini önlemek için konulmuştu. Andlaşmaya ekli 3 sayılı gizli Protokolde, savaşta İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile askersel işbirliğinin ve ona yapacakları yardımın, bir Avrupa devletince girişilen saldırının Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına (Bulgaristan'ın Yugoslavya ya da Romanya ile, Yunanistan'ın Yugoslavya ve Arnavutluk ile sınırları) erişmesiyle başlayacağı, başka deyişle, bu saldırının Türkiye sınırına varmasını beklemeden harekete geçecekleri yazılmıştı. Anlaşmanın eklerinden bir başkası olan-ki gizli değildir . Özel Anlaşmada, Fransa ve

⁴⁰ Üçlü İttifakın hazırlanışı, metni, sonuçları için bkz. Soysal, İsmail, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", Türk Tarih Kurumu, Belleten, C. XLVI, Sayı 182

İngiltere'nin Türkiye'ye yapacakları silâh ve ekonomik-parasal yardımları düzenleniyordu. İttifak Andlaşmasına ekli gizli bir bağıt da Askersel Sözleşme (Convention militaire) olmuştu. Sözleşme, Dr. R. Saydam ve İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinden başka, 18 Ekim'de Ankara'ya gelmiş olan İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu Kuvvetleri Komutanları General Wavell ve General Weygand tarafından da imza edilmişti. On maddelik bu sözleşmede, düşmanın saldırısı durumunda, nerelerde, hangi hedefler için nasıl eyleme geçileceği ayrı ayrı gösterilmişti⁴¹.

Şimdi bu Andlaşmanın uygulanmasını inceleyebiliriz:

10 Haziran 1940 günü İtalya'nın, müttefiki Almanya'nın yanında, İngiltere ve Fransa'ya savaş açmasıyla savaş durumu Akdeniz'e yayılınca, hukuksal bakımdan, Türkiye için "casus foederis" ortaya çıkmış, onun İngiltere ve Fransa yanında savaşa katılması gerekmişti. Nitekim, İngiliz ve Fransız Hükümetleri bunu resmen Türk Hükümetinden istemişti. Ne var ki, o sırada Fransa Alman saldırısı karşısında çökmüş, Mareşal Petain Hükümeti Almanya ile bir silâh bırakışımı sözleşmesi yapmış, böylece İngiltere yalnız kalmıştı. Türkiye ise Müttefiklerinden beklediği silâhları henüz alamamıştı. Öte yandan, Almanya ile, 1939 Ağustosunda ve Eylülünde bağıtladığı Saldırmazlık ve Dostluk Andlaşmaları çerçevesinde, yakın ilişkiler sürdüren Sovyetler Birliği'nin de ne yapacağı pek belli değildi. Bu durumda Türkiye'nin hemen savaşa girmesi İngiltere'ye bir şey kazandırmayacağı gibi, Balkanları ve Yakın Doğuyu tehlikelere atabilirdi. İşte bu koşullar içinde Türk Hükümeti, Ankara Andlaşmasına ekli "Sovyet Çekincesi"ni ileri sürerek, 26 Haziran 1940 günü "savaş dışı" müttefik durumunu açıklamıştı.

Türkiye, ertesini yıl 18 Haziran 1941'de Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı yapmıştı. O sırada Alman Ordusu Trakya'da Türk sınırına gelmiş bulunuyordu. Bir Alman saldırısına karşı Türkiye'nin yardımına koşacak bir kuvvet yoktu. O nedenle Türkiye tarafsız durumunu sürdürecekti, ancak bu tarafsızlığın Müttefikler için anlayışlı (o zamanki deyimini ile hayırhah, bienveillant) olmasına özen gösterecekti.

1943 sonlarında Müttefik Büyük Devletler (Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği) Türkiye'yi savaşa sokmak zamanının geldiği kanısında idiler. Nitekim, 28 Kasım - 1 Aralık 1943'de Tahran Konferansında Roosevelt, Churchill ve Stalin bu yolda bir çağrıda bulunulmasını kararlaştırınca, karar 5-7 Aralıkta Kahire Konferansında Roosevelt ve Churchill tarafından İnönü'ye bildirilmiş, o da gerekli silâhlar

⁴¹ Üçlü İttifakın gizli ekleri için bkz. Soysal, İsmail, "Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. I, S. 603-607

verilmesi koşulu ile, Türkiye'nin savaşa katılmasını kabul ettiğini söylemişti. Ancak silâhların verilmesi bir kez daha gecikecek, Türkiye de o nedenle savaşa katılmayacaktı.

Savaşta Almanya'nın yenileceği belli olduğu bir sırada, Türkiye, İngiltere ve ABD'nin çağrısı üzerine, 2 Ağustos 1944'de Almanya ile siyasal ilişkilerini kesmiş ve 23 Şubat 1945 günü de Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmişti. Bununla birlikte, herhangi bir askersel eyleme girişmemişti. Zaten böyle bir şeye gerek kalmamıştı. Savaş ilânı Türkiye'nin, Müttefiklerin yanı sıra, Birleşmiş Milletlerin San-Fransisco Konferansına katılabilmesi için öngörülmişti.

2. Dünya Savaşı sona erince Üçlü İttifakın ne olacağı sorusu akla geliyordu. Alman ve İtalyan saldırıları düşünülerek yapılan bu ittifakın varoluş nedeni ortadan kalkmış gibi görünüyordu. Bununla birlikte, bağıtlı üç Devletten hiç biri ona son vermemişti. Andlaşmanın 15 yıllık süresi de bitmemişti.

Şu da var ki, SSCB savaştan sonra Türkiye'ye karşı politikasını değiştirip 19 Mart 1945'de sunduğu bir nota ile, 1925 Saldırmazlık Paktına son vereceğini bildirince ve bir kaç ay sonra da Türkiye'den toprak istemlerinde bulununca, Üçlü İttifaktan başka tutanağı olmayan Türkiye İngiltere'ye başvurarak bu İttifakın geçerliliğini doğrulatmakta yarar görmüştü. 1939 Andlaşmasının 1. Maddesinde genel olarak "bir Avrupa devletinin saldırısı"ndan söz edildiğine göre, bunu ileri sürmek hukuksal bakımdan olanaklı dı. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin 22 Şubat 1946'da Türk-Sovyet gerginliğine değinen bir açıklama yaparak "...Türkiye ile bir andlaşmamız bulunduğunu söylemeliyim" demiş, "Türkiye'nin bir devletin uydusu durumunda gelmesini değil, bağımsızlığını korumasını istediklerini" belirtmişti. 22 Mart 1946 günü de, Avam Kamarasında bir milletvekilinin, Bulgaristan'da Türk sınırına doğru asker yığıldığı haberleri üzerine, Hükümetin 1939 Andlaşması uyarınca ne önlem aldığı yolundaki bir sorusuna, Dışişleri Devlet Sekreteri Mac Neil "Bu andlaşma bir Avrupa devletinin (Türkiye'ye) saldırısına karşıdır" demekle, onun geçerli olduğunu vurgulamak istemişti.

Fransa ise o sırada Türkiye'ye böyle bir güvence verecek durumda değildi. Hükümet koalisyonunda 1947 mayısına dek Komünistler bulunuyordu. Daha sonra da, Fransa'nın iç durumunu güçlendirip dış politikasını, Batı bloku çerçevesinde yayına oturtması zaman almıştı. Ama, 4 Nisan 1949'da NATO kurulup Fransa'nın Moskova karşısındaki durumu açıklık kazanınca, Fransız hükümeti 3 Haziranda hem bir Türk-Fransız İngiliz ortak bildirisi ile, hem de 13 Haziran 1949 günü Ankara

Büyükçiliği eliyle Türk hükümetine verdiği bir nota ile, Üçlü İttifakın yürürlükte olduğunu resmen doğrulamıştı. Zaten, 1947'de Truman doktriniyle Amerika B.D. Türkiye'nin koruyucusu durumuna gelince, Üçlü İttifaktan daha etkin bir destek ortaya çıkmıştı. Hele Türkiye 1952'de NATO'ya katılınca, onun güvenlik sorunu kökünden çözülmes oluyordu.

1954'de Üçlü Paktın 15 yıllık süresi dolmuştu. Gerçi ona Bağlı Devletlerden herhangi biri son verdiğini bildirmedigi için, yürürlüğü kendiliğinden uzamış sayılabilirdi. Ancak, artık İttifak varoluş nedenini yitirmiş, tarihe mal olmuştu.

Savaş yıllarında, Üçlü İttifak çerçevesi dışındaki Türk-Fransız ilişkilerine gelince: Alman Ordusu 14 Temmuz 1940'da Paris'e girice Türkiye Büyükçiliği, o gün Bordeaux'ya çekilmiş bulunan Fransız hükümetini izleyerek, önce Bordeaux'ya gelmiş, 16 Haziranda kurulan Mareşel Pétain hükümeti 1 Temmuzda Vichy'ge geçince de, oraya taşınmıştı. Fransa, 22 Haziranda Almanya ve 24 Haziranda İtalya ile Silâh Bırakışımı yaptığına göre, Türk-Fransız ilişkilerinin kapsamı çok daralmış bulunuyordu. 14 Haziranda Londra'ya gelerek "Özgür Fransa" hareketini kuran General de Gaulle'e Türk kamuoyunda bir sempati duyulmakla birlikte, onun etkinliği henüz görülüyordu. Türk hükümeti yasal Vichy hükümetiyle siyasal ilişkilerini sürdürecekti. Suriye ve Lübnan da 1941 ilkbaharında dek Vichy hükümetinin yönetimi altında kalmıştı. Bu dönemde Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri dostça olmuş, Berut'taki Fransa Yüksek Komiseri katındaki Türkiye Başkonsolosluğunun siyasal önemi artmıştı.

5 Nisan 1941 günü Irak'ta Râşid Ali Geylâni liderliğindeki Alman taraftarları, bir hükümet darbesiyle iktidarı ele alıp İngilizler karşısında iktidarda tutunabilmek için Almanya'dan yardım isteyince, Almanya bu yardımı yapmak için Suriye'de Vichy yönetiminin onlara bırakmağa razı olduğu hava üslerinden yararlanmak istemişti. Bunu gerçekleştirebilmek için, Suriye'ye askersel gereçler göndermek gerekiyordu ki, bu ancak Türkiye üzerinden olabilirdi. Vichy hükümeti Jacques Benoît-Méchin'i Fransız askersel uzman ve gereçlerinin geçisine izin alabilmek için Ankara'ya yollamıştı. Bencit-Méchin, 25 Haziran - 2 Temmuzda Ankara'da yaptığı temaslardan bir sonuç alamamıştı. Türk hükümeti, müttefiki İngiltere'yi zor duruma düşürebilecek bir karardan kaçınmıştı. Zaten Geylâni hükümeti tutunamamış, İngiliz kuvvetleri duruma egemen olmuştu.

Bu arada İngiliz Kuvvetleri, başında General Catroux'nun bulunduğu bir Fransız birliği ile birlikte, 8 Haziran 1941'de Suriye'ye girmişti. Vichy'e

bağlı Yüksek Komiser General Dentz komutasındaki Fransız kuvvetleri onlara karşı koymuŐa da 14 Temmuzda bir Silâh BırakıŐını yapılmış, böylece Vichy hükümetinin denetimi son bulmuŐtu. General Cartraux da Özgür Fransız Kuvvetler Genel Delegatesi olarak göreve başlamıştı. Cartraux 27 Eylülde Suriye’de ve 26 Haziranda Lübnan’da Manda yönetiminin kalktığını ve bu ülkelerin bağımsızlığının tanındığını açıklamıştı. Ancak, onların tam bağımsızlığına kavuşması Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin de çekildiği 1946 yılında gerçekteŐecekti.

Général de Gaulle’ün 30 Mayıs 1943’de Cezayir’de Général Giraud ile anlaŐıp 3 Haziranda “Comité Français de la Libération Nationale”ı kurması üzerine, Müttefikler de artık Özgür Fransa hareketine ilgiyi artırmıŐtı. İŞte bu dönemde Komitenin Ankara’ya yolladığı Tarbe de Saint Hardouin, delege sıfatıyla, göreve başlamıştı.

Müttefiklerin Normandiya çıkarmasından üç gün önce, 3 Haziran 1944’de, de Gaulle başkanlığında “Gouvernement Provisoire de la République Française” Cezayir’de kurulmuştu. Türk hükümeti Geçici Fransız hükümetini 24 Ağustos 1944 günü “de facto” tanımış ve Saint Hardouin’i resmi Temsilci olarak kabul etmiŐtı. Vichy hükümetinin son Büyükelçisi G. Bergery zaten 1943 yılında ayrılmış, yerine bir iŐgüder bırakmıştı. Bundan sonra, yeni hükümetin güven mektubu ile birlikte ilk Büyükelçisi Gaston Maugras gelince, Saint Hardouin Fransa’ya dönmüŐtü. Bu arada, de Gaulle 26 ağustos 1944’de Paris’e girmiş ve Cezayir’deki Geçici Hükümet de, Fransa’daki direniŐ güçlerinin temsilcilerini de içine alarak Paris’e yetiŐmiŐtı. Türk hükümetinin 24 Ağustos kararında “... Merkezi Vichy’de bulunan Fransız devletinin edimsel ve hukuksal bir varlığı kalmadığından oradaki Türkiye Büyükelçiliğinin temsil yetkisi de sona erdiği” belirtilmişti. Bunun üzerine Büyükelçi Şevki Berker’in görevi son bulmuŐtu. Onun yerine gönderilen son Dışışleri Bakanı Numan Menemencioğlu ise, 14 Kasım 1944 günü Paris’te güven mektubunu sunarak görevine başlamıştı. 23 Ekimde İngiltere, Amerika B.D. ve Sovyetler Birliği Fransız hükümetini “de jure” de tanyınca, Türkiye de onları izlemişti.

SAVAŞ SONRASI YILLARINDA TÜRK-FRANSTZ İLİŞKİLERİ:

1945-1961

İkinci Dünya Savaşından günümüze dek her hangi bir tarihsel incelemenin zorluğu, hem kaynakların (arŐivler, gizli belgeler, anılar vb.) yeterince kullanılabilir duruma gelmemiŐ, hem de gerekli analizlerin yapılıp

sağlıklı sonuçlara varmak için yeterli zamanın geçmemiş olmasından doğmaktadır. Böyle olunca, çok kez güncel olayların etkisiyle ve duygusal bir yaklaşım sonucu, geçmiş ile gelecek arasında süreklilik öğeleri gözönünde tutulmadığından, ortaya çıkan anlaşmazlıklar onarılması olanaksız gibi görünmektedir. Türk-Fransız ilişkileri bakımından bu, özellikle böyledir.

1945 yılında 2. Dünya Savaşı sona erdiğinde güçler dengesi birden bire yep yeni bir görünüm almıştı: Savaş öncesinin 7 Büyük Devletinden Almanya, İtalya ve Japonya ve Fransa askersel güç olmaktan çıkmış, İngiltere eski gücünü yitirmiş, böylece Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği, birer "süper" devlet olarak, karşı karşıya kalmıştır. Gerçi, 15-20 yıl sonra Fransa, İngiltere düzeyinde, bir güce sahip olacak, Almanya ve Japonya da ekonomik bakımdan etkinliklerini artıracaklardır. Ama böyle de olsa, iki "süper", güç birbirinin rakibi olarak, dünya barış ve güvenliği üzerinde son sözü söyleyebilecek durumlarını koruyacaktır.

Türkiye Savaşa girmemeği başarmış, ancak Savaştan hemen sonra, Sovyetler Birliğinin kuzeydoğu Anadolu'da toprak ve Boğazların ortaklaşa denetimi (üs) gibi istemleri karşısında yalnızlık ve kaygı içinde kalmıştı. Desteği Batıda arıyordu.

Fransa eski gücünden yoksun, her şeyden önce sosyo-ekonomik durumuna çeki-düzen vermek zorunluğunda bulunuyordu. General de Gaulle önceleri, Savaşın galipleri Anglo-Saksonlar ile Sovyetler Birliği arasında eşit uzaklıkta ve, olanaklı ise, hakem durumunda bir dış politika izlemek istemişti. Nitekim, Dışişleri Bakanı Bidault ile birlikte daha 1944 yılı sonunda Sovyetler Birliğine giderek orada 1942 İngiliz-Sovyet ittifakına benzer bir İttifak Andlaşması yapmıştı. Andlaşma Almanya'ya karşı olmakla birlikte, 5. Maddesi Tarafların birbirine karşı hiç bir siyasal tertibe girmemesini gerektiriyordu ki, bu daha çok de Gaulle'ün yeni politikasını yansıtıyordu. Bununla birlikte, Stalin, Fransız koalisyon hükümetinde Komünistlerin bulunmasına karşın, güçsüz bir Fransa'ya yeterli ilgiyi göstermeyecekti. Zaten de Gaulle 1946 yılı başında çekilince bu politika sümeyecekti. Özellikle, 1947 mayısında Başbakan Ramadier'nin Komünistleri hükümetten çıkarmasından sonra Fransa Anglo-Saksonlarla daha yakın bir işbirliğine girecek, Marshall Planı çerçevesinde Amerika Birleşik Devletlerinden geniş yardımlar alacak, Batıyı tehdit eden Sovyetler karşısında NATO'nun kurucu üyelerinden biri olacaktı.

Sovyetlerin Türkiye'yi tehdidi karşısında, Fransa'da Komünist Partisinin de katıldığı bir hükümetten moral bakımından da olsa, bir destek beklenemezdi. Bununla birlikte, daha 1945 Temmuz-Ağustosunda,

Potsdam Konferansında, Amerika B.D., İngiltere ve Sovyetler Birliğinin Boğazlar rejiminin değiştirilmesi konusunda Türkiye ile üç Büyük Devletin ayrı ayrı danışmalara girişmesi yolunda aldıkları karar üzerine, Fransız hükümeti -Sovyetlerin bu konuda 7 Ağustos 1946'da verdiği ilk notadan bir az sonra- Moutreux Sözleşmesinin bir imzacısı olarak, Türkiye, Sovyetler Birliği ve ayrıca ABD'ne birer nota vererek, sorunun ancak uluslararası bir Konferansta görüşülebileceğini bildirmişti. Bu davranışı ile Fransa, Üç Büyüklerin hegemonyasına baş kaldırmış, dolayısıyla Sovyetlerin girişiminin Montreux'ye aykırı düştüğünü göstermiş oluyordu. Zaten zor durumda bulunan Türk hükümeti Fransa'nın yerinde davranışını kuşkusuz sevinçle karşılamıştı.

Marshall Planını kabul eden 16 Avrupa ülkesi ve Almanya adına Batılı üç işgal Komutanı arasında 16 Nisan 1948 günü Paris'te Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü Sözleşmesi imza edilince, Türkiye Savaşın sonra ilk kez Fransa ile ortaklık içine girmişti. Bu örgütün yerine, 14 Aralık 1960'da bağitlanan bir Sözleşme ile, kurulacak Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütünde (OECD) de bu ortaklık sürücek ve Türkiye zaman zaman dış ödemeler bakımından dar boğazlara girince, OECD çerçevesinde kurulan yardım konsorsiyumlarında, Fransa genellikle yapıcı bir tutum izleyecek ve kendi olanakları ölçüsünde yardımlarda bulunacaktı.

Ortadoğu sorunu karşısında da, 1948 yılı sonlarından başlayarak, Türkiye, üç büyük Batılı devletle uyum içine girmişti. Nitekim. BM Genel Kurulunun bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmasına ilişkin 11 Aralık 1948 günlü kararı için, Türkiye ilk kez Araplardan ayrılarak, Batılılarla birlikte olumlu oy vermiş ve 8 Aralık 1949'da kurulan Filistin Mültecilerine yardım Ajansının Danışma Kuruluna Fransa, ABD ve İngiltere ile birlikte üye seçilmiştir.

5 Mayıs 1949'da Londra'da 10 Avrupa devleti arasında bağitlanan Avrupa Konseyi Sözleşmesine, bir kaç ay sonra, Türkiye'nin, Yunanistan ile birlikte, katılmasını Fransa desteklemişti. 1980'den sonra Fransa'nın Konsey ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonu çerçevesinde Türkiye'ye karşı yeni bir tutum içine girmesine aşağıda ayrıca değineceğiz.

Savaşın sonra Türkiye için en önemli konu olan güvenlik ve savunma sorununa gelince: Türkiye 1947 Truman Doktrini ile Amerika B.D.'nin ekonomik ve moral desteğini elde edince bir az nefes almıştı. Ancak bu yeterli değildi. Çünkü Amerika'ya Türkiye'nin savunmasında sorumluluk getiren bir bağit yoktu. Hazırlanan Kuzey Atlantik Andlaşmasına da, bu savunma bölgesi dışında kaldığı gerekçesi ile, Türkiye'nin alınmayacağı,

Türk hükümetinin tüm girişimlerine karşın, belli olmuştu. Andlaşmanın 4 Nisan 1949'da imzalanmasından sonra, yukarıda değindiğimiz üzere, Türkiye'yi bir az olsun tatmin etmek için, Fransa ve İngiltere, 1939 Üçlü İttifakın yürürlükte ve geçerli olduğunun Ankara, Paris ve Londra'da açıklanmasını kabul etmiş, böylece ortak bir bildiri 3 Haziranda her üç hükümetçe yayımlanmıştı. Gerçekten, Üçlü İttifakın 1. Maddesi, "Türkiye"ye karşı bir Avrupa Devletince girişilecek bir saldırı" durumunda Fransa ve İngiltere'nin yardımını öngörüyordu. Ama bu Madde Savaşın önce bir Alman saldırısı düşünülerek konulmuştu. Oysa, şimdi tehlike Sovyetler Birliğinden geliyordu. Böyle de olsa, Fransa ve İngiltere, Üçlü İttifakı Sovyetler Birliğinin Türkiye'yi tehdit ettiği bir sırada doğrulmaları Türkiye için az çok bir güvence sayılırdı. Az çok, diyoruz, çünkü her iki devlet bir Sovyet saldırısı durumunda, Türkiye'yi koruyabilecek güce sahip değildi.

NATO savunma bölgesi Akdeniz'de Adriyatik sınırında kaldığına göre, hiç değilse bir Akdeniz (ya da Ortadoğu) savunma Paketi hazırlanarak, Batılı Büyük Devletlerle birlikte, Türkiye ve Yunanistan'ın bu Pakt çerçevesinde işbirliği yapmaları gereği üzerinde 1948 yılından beri durulmağa başlanmıştı. Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak 1949 Şubatının ortalarında Londra ve Paris'te bu konu üzerinde Bevin, Schuman ve Yunanlı meslekdaşı Çaldaris ile danışmalarda bulunmuştu. 1950 yılı mayısı sonunda bir OECE toplantısı için Paris'e gelen, yeni Demokrat Parti iktidarının Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü de Schuman ile Akdeniz Paketi konusunu görüşmüş, Başbakan Menderes de 7 Haziranda böyle bir paktın kurulması gerektiğini açıklamıştı.

Anlaşılacaktı ki, İngiltere Süveyş'te kalma isteği ile Türkiye'nin savunma gereksinimini bağdaştıracak bir başka formül düşünmektedir: Madem ki, Türkiye her şeyden önce NATO'ya katılmak istiyor, öyleyse, Ortadoğuda Batılılarla birlikte Türkiye ve Mısır'ın da katılacağı, NATO'ya bağlantılı bir savunma sistemini (Ortadoğu Komutanlığı) kabul ederse, İngiltere onun NATO'ya katılmasına itiraz etmekten vazgeçecektir. 1951 Temmuzunda bu formülü Türkiye benimseyince, 13 Ekimde Amerika BD. İngiltere, Fransa ve Türkiye Ortadoğu Müttefik Komutanlığı kurulması için Mısır'a başvurmuştu. Mısır hükümeti ise bu öneriyi, İngiltere'nin Süveyş'i denetimi altında tutabilmek için bulduğu bir kombinezon gibi görüp reddetmişti. Bunun üzerine Türkiye (ve Yunanistan)'ın NATO'ya katılmaları Ekimde Londra'da NATO üyelerinin imzaladığı bir Protokolle kabul edilmiş ve katılma 18 Şubat 1952'de gerçekleşmişti. Fransa Türkiye'nin NATO'ya katılmasına başından beri her hangi bir itirazda bulunmamıştı.

Mısır'ın Ortadoğu'da üç Batılı büyük devlet ve Türkiye ile birlikte bir Komutalık kurulmasını reddetmesi üzerine, girişimci 4 devlet 9 Kasım'da Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve İsrail'e verdikleri birer muhtıradan, yapılan önerinin niteliğini, Komutanlığa başka devletler katılmasa bile, 4 girişimci devletin bunu gerçekleştirmek kararında olduğunu bildirerek, öneri üzerindeki görüşlerini istemişti. Arap devletlerinden kimileri Mısır'ın ters tepkisine karşılık, oldukça olumlu görünmüş, kimileri de duraksama göstermişti. Ancak bir sonuca varılamamıştı. Bu arada, 23 Temmuz 1952 günü Mısır'da "Özgür Subaylar"ın yaptığı devrimden sonra, durumun büsbütün karmaşık duruma gelmesi üzerine, 4 devlet bu tasarıdan vazgeçmişti. Eylülde Vaşington'da aralarında danışmalarda bulunan 4 devlet yeni bir tasarı oluşturmuş ve 13-18 Ekim'de Menderes'in, Köprülü ile birlikte, Londra'ya yaptığı ziyaret sonucunda bir "Ortadoğu Savunma Örgütü" (M.E.D.O.) kurulacağı 23 Ekim'de açıklanmıştı. Yapılan açıklamaya göre, ortak bir komutanlık kurmanın olanaksız, hatta tehlikeli olduğunun anlaşıldığı, onun yerine, yeni bir örgüt çerçevesinde, bir kurmay planlama grubu kurulabileceği, barış zamanında sadece üs, enrastrüktür, yardım işlerinin düzenleneceği bildiriliyordu. Ama bu yeni tasarı da, özellikle Mısır ve Suriye'nin olumsuz tutumları üzerine, bir kaç ay sonra terkedilecekti.

9-14 Mart 1953'de Menderes ve Köprülü Paris'e resmi bir ziyarette bulunmuştu. Fransa Başbakanı René Mayer ve Dışişleri Bakanı Bidault ile yaptıkları görüşmelerde, Avrupa'da ve Ortadoğu'daki durum gözden geçirilmiş, ikili ilişkiler, özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konuşulmuştu. 13 Martta yayımlanan ortak bildiriye, uluslararası konularda görüş birliği yinelenmiş, bu arada "1939 Üçlü İttifakının özgür dünyayı tehdit eden tehlikeler karşısında, yardımlaşma niteliğini koruması üzerinde anlaşmıştı" belirtilmişti. Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karşın, Üçlü İttifakın geçerliliğinin ve değerinin böylece bir kez daha ortaya konulması kuşkusuz o sırada sürmekte olan Sovyet tehditlerine bir tepki niteliğini taşıyor ve özellikle Türkiye'ye moral bir destek anlamına geliyordu. Bildiriye, bundan başka, Avrupa kuruluşları (Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik İşbirliği) çerçevesinde işbirliğinin geliştirilmesi isteği belirtilmiş, iki ülke arasında hiç bir çıkar ve amaç ayrılığı bulunmadığı, Türkiye ile Yunanistan ve Yugoslavya arasında yapılan Andlaşmanın Balkanlarda güvenliği artırdığı, buna başka devletlerin de katılması olanağının bulunmasının memnurluk yarattığı yazılmıştı. Ziyaret, Savaş sonrasında Türk-Fransız ilişkilerinin ileri bir noktaya geldiğini göstermişti. Fransa'nın yeni Başbakanı J. Laniel ve Dışişleri Bakanı Bidault'un 30 Eylül-

5 Ekimde Türkiye'ye yaptıkları karşı ziyaret -Cumhuriyet döneminde ilk ziyaret- bu hava içinde olmuştı.

Amerika BD'de, yeni Başkan Eisenhower ile birlikte, Dışişleri Bakanı olarak, Foster Dulles'in işe başlaması Ortadoğu savunma sistemi işine itici bir güç kazandıracaktı. Dulles "Ortadoğu Savunma Zinciri"ni, ne bahasına olursa olsun, bir an önce gerçekleştirmek ve bunda Türkiye'ye baş rolü vermek isteyecek, Fransa'yı bir az gözardı edecek, bu yüzden Fransa'nın tutumu az çok değişecekti. Şöyle ki:

ABD'nin özendirilmesi ile, Türkiye ile Pakistan, ileride Ortadoğu Savunma Paktına temel olmak üzere, 2 Nisan 1954 günü Karaçi'de bir "Dostça İşbirliği" Andlaşması imzalanmış ve Amerika hemen Pakistan'a askersel yardıma başlamıştı. Irak'da Başbakan Nuri Said Paşa da aynı doğrultuda Amerika, İngiltere ve Türkiye ile temaslara girişmişti. Irak'ın dışındaki Arap ülkeleri ile ayrı ayrı temas daha sonraya bırakılmıştı. Böylelikle Nâsir liderliğinde Mısır'ın sert tepkisi hafifletilmek istenilmişti. Cezayir'de iç savaşın henüz çıktığı bir sırada Arap politikasını daha nüanslı tutmak isteyen. Fransa, Amerika-İngiltere-Türkiye girişiminin dışında kalmıştı. Fransız hükümeti Ortadoğu'da özellikle kendi etki bölgesi Suriye ve Lübnan'da bu etkinliğini azaltabileceği kaygısıyla, girişimi desteklemeyecekti. Fransız basını bu Pakt hazırlığını eleştirecek, Paktın Arap dünyasını bölüp Komünist sızmasına daha elverişli duruma getireceğini ve Türkiye'nin "pactomanie"ye tutulduğunu yazacaktı (Bu deyim uluslararası ilişkilerde ilk kez 1. Dünya Savaşında sonra Almanya'yı çember altına almak isteyen Fransa için kullanılmıştı).

Menderes ile Köprülü Irak'a gelerek, Nuri Said Paşa ile 12 Ocak 1955 günü, bir Türk-Irak ortak bildirisi ile, Ortadoğu'da komünizme karşı işbirliği yapılması kararlarını açıklamış, bu bildiri 24 Şubat'ta gene Bağdat'ta bağtlanacak Bağdat Paktı'nın temeli olmuştu. Pakta 4 Nisanda İngiltere, 23 Eylülde Pakistan, 3 Kasımda İran katılacak, ABD de 1956'da Ekonomi ve Yıkıcı Eylemlerle Savaşım Komitelerine, 1957'de Askersel Komiteye üye olacak ve Bakanlar Konseyine gözlemci olarak katılacaktı. Aslında Paktın asıl yürütücülüğünü o yapacaktı.

Olaylar Fransa'nın eleştirilerini haklı çıkaracaktı. Çünkü Irak, Arap dünyasına danışmadan yaptığı bu Pakta tutunamayacak, 14 Temmuz 1958 devrimi sonucu -ki Nuri Said ve Velihaht da öldürülmüştü- onu terkedecekti. Böyle olunca Paktın adı 1959'da CENTO olacak ve merkezi Ankara'ya geçirilecekti. Zamanla önemini yitiren CENTO, 1979'da İran'da İslâm Devrimi üzerine ortadan kalkacaktı.

Fransa 2. Dünya Savaşının bitiminden hemen sonra başlayan Hindicini savaşındandır, 20 Temmuz 1954 Cenevre Anlaşmalarıyla, yeni kurtulmuştu ki, daha yakında ve daha önemli Cezayir içsavaşına sürükleniyordu. Cezayir Kuruluş Hareketinin 1 Kasım 1954 günü başlattığı bu savaş 1962 yılında Cezayir'in bağımsızlığına kavuşmasına dek çok kanlı bir biçimde sürüp gidecekti. Türk-Fransız ilişkileri açısından Cezayir savaşı şu özellikleri taşıyordu: Türk ve Cezayir halkları 16. yüzyılın başlarından Cezayir'in Fransa tarafından 1830'da istilâsına dek 300 yıllık Osmanlı-Cezayir yönetimi altında birbirini sevmiş ve kaynaşmıştı. Orada evlenen Türkler (Kuloğlular) zamanla Cezayirlileşmişti. Cezayirliler Atatürk'ü kendi kurtarıcıları gibi alkışlamışlar, onu kurtuluş hareketleri için örnek almışlardı. Böyle olunca, giriştikleri savaşında Türkiye'den yardım, ya da hiç değilse siyasal destek görmek istemişlerdi. Cezayir davasını savunan tüm Arap devletleri de Ankara'yı bu yardım ve destek için sıkıştırmağa başlamıştı. Öte yandan, Fransa Avrupalı öbür dost ve müttefiklerinden olduğu gibi, Türkiye'den de destek bekliyordu. Türk hükümeti Fransa gibi büyük bir devletle girift çıkar birliğini, ayrıca ülkenin ekonomik kalkınmasında Fransa'nın dayatarak Genel Kurulda savunacaklardı. Oysa, nasıl Cezayir'de Fransızlar azınlıkta ise, Kıbrıs'ta da Türkler azınlıkta idi. Böyle olunca nasıl Fransa Cezayir işini bir iç sorun sayıyorsa, Türkiye de, hiç değilse başlangıçta, Kıbrıs'ı İngiltere'nin bir iç sorunu gibi görmeğe ve onu örtbas etmeğe çalışıyordu. Başka deyişle, Türkiye ile Fransa'nın iki ayrı sorun karşısında çelişkiye düşmemeleri gerekiyordu. Nitekim Fransa uzun yıllar Kıbrıs sorununda self-determinasyon'a karşı çıkacaktı. Bir başka NATO üyesi Yunanistan ise, Kıbrıs'ta olduğu gibi, Cezayirde de self-determinasyon yanlısı olacaktı.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Cezayir sorunu üzerindeki oylamalarda Türkiye'nin tutumu şöyle seyretmişti: Türk hükümeti 1955'de Fransa'nın görünüşü (iç sorun) olduğu gibi benimseyerek, sorunun gündeme alınmasına karşı oy vermişti. 1958 ve 1959'da bu tutumunu bir az değiştirerek, Asya-Afrika grubuna yaklaşımağa çalışmış, self-determinasyon ilkesini kabul etmişti. Ancak, Cezayir'e bağımsızlık tanınması yolundaki öneriye katılmamış, oylamada çekimser kalmıştı. Yaptığı açıklamada, "sorunun çözümüne en iyi yardım biçimi uyumsuzluğu kızıştırıp çıkmaza sokmak değil, taraflar arasında görüşme ve uzlaşmayı özendirmeğdir. Türkiye müttefiki Fransa katında bu yolda elinden geleni yapmaktadır." denilmişti. Daha sonra, de Gaulle'ün, 16 Eylül 1959'da, Cezayir'e self-determinasyon ve, gerekiyorsa, bağımsızlık hakkı öngören açıklamasını "yapıcı" bulmuş ve sevinçle karşılamıştı.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin Libya'ya 8 Aralık 1954, 25 Haziran 1956 ve 24 Mayıs 1957'de TBMM'nin kabul ettiği yasalarla, bağış olarak verdiği hafif silâhların Tunus üzerinde Cezayir Kurtuluş örgütüne (F.L.N.) geçirildiği bilinmektedir. Fransa bunu zamanında öğrenmiş, ama bir sorun yapmamıştır. Bundan başka, 1957 yılında Cezayir Kurtuluş örgütünden bir iyiniyet heyeti, Fransız hükümetinin Ankara'da tersine girişimlerine karşın, Türkiye'ye gelmiş, bir az sessizce de olsa, yetkililerce kabul edilmiştir.

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 Devrimi üzerine, devlet ve hükümet başkanı General Gürsel 24 Haziranda yaptığı bir açıklamada, "Cezayirlilerin soylu ve yürekli savaşımını yakından izlediğini, iki tarafın meşru haklarını, onur ve özsaygınlığını güvence altına alacak bir anlaşmağa varılması umudunu" taşıdığını söylemişti. O yılın sonlarında, Genel Kurulda Cezayir halkına bağımsızlık hakkı tanınması için hazırlanan karar tasarısına -ki 8'e karşı 63 oyla kabul edilmişti- Türkiye ilk kez olumlu oy kullanmıştı. 1961 sonlarında da self-determinasyon ve Cezayir'in bütünlüğü ilkelerine göre taraflar arasında görüşmeler yapılması yolundaki tasarıya -ki 38 çekimsere karşı 62 oyla kabul edilmişti- olumlu oy vermişti. Türkiye'nin değişen bu tutumu Paris'te önceleri olumsuz bir tepki yaratmıştı. Ama Fransa'nın kendi tutumu da değişmeye başlamıştı. Nitekim, daha 8 Ocak 1961'de Cezayir'de halk oylamasıyla self-determinasyon ilkesi kabul edilmiş bulunuyordu. Çok geçmeden, 18 Mart 1962'de Evian Anlaşması imzalanarak ateş kesilecek, Temmuz başında yapılan yeni bir halk oylamasıyla bağımsızlık kabul edilecek ve bu 4 Temmuzda açıklanacaktı. Böylece, Türk-Fransız ilişkilerinde sıkıntı yaratan bir durum da tarihe karışacaktı.

Mısır'da Nâsır'ın Süveyş Kanalı Kumpanyasını 1956 Temmuzunda millileştirmesi üzerine patlak veren Ortadoğu bunalımı Türk-Fransız siyasal ilişkilerini ancak yüzeysel biçimde etkilemişti. Şöyle ki: 1888 İstanbul Anlaşmasının imzacıları arasında bulunan Türkiye, Ağustosta Londra'da toplanan 22 devlet konferansında -ki Mısır katılmamıştı- İngiltere ve Fransa'nın önerilerini desteklemişti. Bu öneriler Nâsır tarafından reddedilince, İngiltere ve Fransa ile daha önce gizlice anlaşmış bulunan İsrail 29 Ekimde Sinai'de saldırıya geçmiş, ertesi gün de, İngiltere ve Fransa, ateşkesi sağlamak bahanesiyle, Kanal bölgesini işgal etmişti ABD'nin bu müdahaleyi onaylamaması, Sovyetler Birliğinin de İngiltere ile Fransa'yı tehdit etmesi sonucu uluslararası bir gerilim başlamıştı. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararları çerçevesinde Kasımda ateşkes sağlanmıştı. Bu bunalımda Türkiye'nin sıkıntısı Bağdat Paktının,

özellikle onun tek Arap üyesi Irak'ın durumundan geliyordu. Paktın Batılı üyesi İngiltere bir Arap ülkesi olan Mısır'a meşru görülemeyecek biçimde saldırmıştı. Böyle olunca, Paktın 4 bölge devleti Türkiye, Irak, İran ve Pakistan 7-8 Kasım'da, İngiltere'yi çağırmaksızın, Tahran'da bir doruk toplantısı yapmış, İngiliz ve Fransız saldırısından üzüntü duyulduğunu, İsrail gibi, onların da çekilmeleri, ayrıca Filistin sorununun da ivedilikle çözümü gerektiğini açıklamışlardı. Anlaşılmıştı ki, Türk hükümeti, Nâsır'ın Bağdat Paktına ve Türkiye'ye karşı hırçın tutumunun da etkisiyle, müttefikleri İngiltere ve Fransa'ya karşı elinden geldiğince anlayışlı davranıyordu.

Kıbrıs sorunu 1959 Şubatında yapılan Zürih ve Londra Anlaşmaları ile bir çözüme bağlandığında Fransız hükümeti de, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan gibi üç müttefiki arasındaki ilişkileri sarsan bu sorunun çözümünden sevinç duymuştu.

GELİŞEN DOSTLUK VE İŞBİRLİĞİ: 1962-1972

1 Haziran 1958'de yasal yoldan iktidara gelen ve bir yandan Cezayir savaşının Fransa'da doğurduğu tehlikeli bunalımı giderirken, öte yandan 24 Eylül 1958 halk oylamasıyla onaylanan anayasa ile kendine özgü bir başkanlık sistemine dayalı V. Cumhuriyeti kuran de Gaulle, 1969 Nisanında iktidardan ayrılincaya dek yeni bir dış politika oluşturmuş ve uygulamıştı. Bu politikanın ana çizgileri şöyle idi: Amerika B.D. önünde daha bağımsız bir tutum; bir tür konfederasyon doğrultusunda (Europe des Etats) Avrupa politikası, Şansölye Adenauer ile 22 Ocak 1963'de imzaladığı İşbirliği Andlaşmasına dayalı sıkı bir Fransız-Alman dayanışması; 1960 Şubatında Fransa'nın ilk atom denemesinden sonra oluşturulan nükleer silâhlar (Force de frappe) başta olmak üzere, yeterince güçlü bir ordu; "décolonistaion" politikası ile birlikte eski sömürgelerle yeni bir temele dayalı işbirliği. Bu cesaretli politikayı güdecek de Gaulle'ün iki kozu vardı: Biri kişisel prestij, ikincisi o sırada ekonomik kalkınma planının 3. döneminin (1958-61) de başarıyla sonuçlanmasıyla güçlenmiş ve mornleşmiş bir ekonomi.

Türkiye, 1957 yılında Roma Andlaşmasıyla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğunun dışında tutulmuştu. Bundan tedirgindi. 1960 Devriminden sonra Ekim 1961 seçimleriyle yeniden demokrasiye dönülmüştü. Bu, Batıda ve özellikle Fransa'da olumlu bir yankı uyandırmıştı.

Aralık 1963'de Kıbrıs'ta Rum saldırıları sonucu Kıbrıs Cumhuriyeti anayasası işlemez duruma gelmişti. Zürih ve Londra Anlaşmalarının

çiğnenmesi karşısında Türkiye'nin haklı durumunun, başta Amerika BD. olmak üzere, Batılılarca desteklenmemesi onun dış politikasını etkilemiş, özellikle Amerika BD. ile ilişkiler sarsılırken, 1964'den başlayarak, Sovyetler Birliği ile bir yaklaşıma süreci başlamıştı. İşte bu hava içinde de Gaulle Fransasının bağımsız politikası Türk kamuoyunda büyük ilgi uyandırmaya başlamış, de Gaulle'e hayranlık artmıştı. Fransa da Türkiye gibi bir devleti Avrupa politikası çerçevesinde, kendisine yaklaştırmaya özen gösteriyor ve Kıbrıs sorununda Türkiye ile Yunanistan arasında eşit uzaklıkta bir politika izliyordu.

Yunanistan'ı izleyerek, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında 12 Eylül 1963 günü Ankara'da Ortaklık Anlaşmasının imzalamasından iki ay önce, 14-21 Temmuzda Başbakan Pompidou ve Dışişleri Bakanı Couve de Murville Ankara'ya 3 günlük bir ziyarette bulunmuştu. Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı F.C. Erkin ile yaptıkları görüşmelerden sonra 16 Temmuzda, yayımlanan ortak bildiride⁴², uluslararası durum üzerinde görüş birliği, NATO içinde savunma alanında dayanışma belirtildikten sonra, Türkiye'nin AET'ye ortak olması üzerine kalkınmasını gerçekleştirmek için yapacağı atılımda Fransa'nın yardımına güvenebileceği, ticaret ilişkilerinin artmakta olduğu, kültür ve teknik işbirliğinin de daha ileri götürüleceği açıklanmıştı. Görülüyor ki, her iki taraf Fransa'nın son 30-40 yıl içinde Türkiye'de küçülen yerinin yeniden genişletilmesini istiyordu.

12 Eylülde Ortaklık Anlaşmasının Ankara'da imza töreninde, Altıların öbür Dışişleri Bakanları gibi, Couve de Murville de hazır bulunmuştu. Hazırlık ve geçiş dönemlerinden sonra Türkiye'nin AET'ye tam üye olmasını da öngören bu Anlaşma Türkiye için Avrupa'nın siyasal bütünleşmesinde şimdiden yerini almak gibi bir önem taşıyordu. Öte yandan Yunanistan ve Türkiye'nin örgüte katılmalarının, Fransa'nın AET içinde kuzeyli üyelerin ağırlığını güneydeki ülkelerle birlikte dengelemek politikasına uygun düşüyordu.

Savaşı izleyen ilk dönemde Fransa'nın Türk dış ticaretindeki yeri % 4-5 dolayında iken 1960'larda bu % 6-7'ye yükselmışti. Sermaye ve teknoloji transferi de artmaya başlamıştı. Fransa, 1959'da borçların ertelenmesi işinde ve 1962'de OECD çerçevesinde kurulan Konsorsiyomda Türkiye'ye yardım etmişti. Eskişehir'de lokomotif sanayiinden sonra, Renault otomobil ve Dalaman kâğıt sanayiinin, kimi elektrik tesisleri vb. Fransızlarla işbirliği içinde gerçekleştirilmiş olması, Fransız kuruluşlarının Keban barajı

⁴² Dışişleri Bakanlığı, Ortak Bildiriler Bülteni, Sayı: 1 Mayıs 1967

yapımına katılması dikkat çekiciydi. Eğer bu, Türk hükümetinin özen göstermesiyle, daha da hızlandırılabilseydi, yalnız ekonomik açıdan değil, Fransa'nın ileride Türkiye ile siyasal işbirliğini de olumlu biçimde etkileyebilirdi.

Kültür işbirliği de, daha çok Fransa'nın çabalarıyla, bir az gelişmişti. Ankara ve İstanbul'da Fransız kültür merkezlerinin çalışmaları, Ankara'da açılan -ki daha sonra da İzmir'de bir ikincisi açılacaktı-. Fransızca öğretimli Tefvik Fikret Lisesinine Fransa'dan öğretmen gönderilmesi özellikle belirtilmeğe değerdi. Ama gene de Türkiye'de Fransızca bilenlerin sayısı İngilizce ve Almanca bilenlere oranla geride kalıyordu⁴³. Bu kültür alışverişinin bağitsal çerçevesi 17 Haziran 1952'de Ankara'da imzalanan Kültür Anlaşması, Türkiye'nin 1960'da katıldığı 19 Aralık 1954 günlü Avrupa Kültür Sözleşmesi ve 29 Ekim 1968 Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile ortaya konulmuştu. Bunlardan başka, 22 Aralık 1950'de Paris'de karşılıklı stajyer (kaymakamlar vb.) kabulü için bir Anlaşma, ayrıca Avrupa Konseyi çerçevesinde diplomaların eşdeğeri, Üniversitelerde incelemeler vb. alanlarda sözleşmeler yapılmıştı⁴⁴.

Fransız hükümeti, 10 Mart 1966'da, Mütteliklerine verdiği birer muhtıra ile, NATO'nun askersel kanadından çekileceğini bildirmesi Türkiye'de basında ve resmi çevrelerde üzüntü yaratmıştı. Ankara'da, böyle bir ayrılmanın NATO dayanışmasını zayıflatacağı ve Varşova Pakti devletlerine umutlar vereceğı kanısı vardı.

Jean d'Arc adlı Fransız okul gemisinin, Victor Scholder refakat gemisiyle birlikte, 25-30 Nisan 1966'da İstanbul'u ziyareti bir dostluk gösterisi olmuştu.

Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1967 Haziranında Fransa'ya, Fransa Cumhurbaşkanı General de Gaulle'ün de, buna karşılık, 1968 Ekiminde Türkiye'ye yaptıkları ziyaretler ilişkilerin daha da geliştirilmesi için en uygun koşullar içinde geçmişti: Türkiye 1963'den beri Kıbrıs konusunda baş müttelik ve dostu Amerika'dan beklediğı desteğı görememenin kırıklığı içinde idi. Üstelik, Başkan Johnson'un 5 Haziran 1964'e Başbakan İnönü'ye yazdığı mektup bir süre basında çıkınca,

⁴³ Soysal, İsmail, "Türkiye'de yabancı dil öğrenimi olanakları üzerinde bir araştırma", Dış Politika dergisi, C. 5, Sayı, 2-3, Ankara, 1975. Bu araştırmaya göre, Türkiye'de yaklaşık 300 bin kişinin İngilizce, 150 bin kişinin Almanca ve 100 bin kişinin de Fransızca bildiğı anlaşılmaktadır. Şu da var ki, yabancı dilde öğretim yapan Türk ve Yabancı okullardaki öğrencilerin sayısı bakımından İngilizce 2/3 oranını bulurken, Fransızca % 23 oranı ile ikinci, Almanca % 12 oranı ile üçüncü durumda gelmektedir.

⁴⁴ Bu bağitların Türkçe metinleri için bkz. Düstur, Ter. III

kırgınlık kızgınlığa dönüşmüştü. Vaşington'da, Türkiye'nin Kıbrıs'a bir çıkarma yapacağı izleniminin edinildiği sırada yazılan bu mektupta, Johnson Türkiye'nin, Müttefiklerce (Amerika) verilen NATO silâhlarının böyle bir müdahalede kullanılmayacağını, Kıbrıs'ta girişilecek bir hareket sonucu Sovyetler Birliği işe karışırsa ABD'nin Türkiye'ye karşı üstlendiği yükümlerin tartışma konusu olabileceğini, katı bir anlatımla, bildirmişti. Artık Amerikalılar için Türkiye'de de bir "go home" dönemi başlıyordu.

Böyle olunca, Amerika önünde bağımsız bir politika güden de Gaulle Fransasının Türk kamuoyundaki prestiji artmıştı. Fransa hem ekonomik, hem askersel bakımdan güçlenmişti. Türkiye ile işbirliği olanakları çoktu. De Gaulle'ün Türkiye üzerindeki izlenimi, daha 1958'de Başbakan iken Türkiye Büyükelçisi F.C. Erkin'e şu sözlerinden belli olmuştu: "...Ortadoğuda ben Türkiye'yi öbür ülkelerden ayrı gözle görüyorum. Çünkü bu bölgede gerçek anlamda tek devlet Türkiye'dir". 3 Temmuz 1965'de, Cumhurbaşkanı olarak, yeni Büyükelçi Namık Yolga'nın güven mektubunu sunduğu zaman da şunları söylemişti: "...İki ülkenin ilişkileri yüzyıllardır dostça olmuştur. Bugün Türkiye'nin dünyadaki rolü, barış ve uluslararası denge için vazgeçilmez bir öğedir. İlişkilerimiz eskisinden daha güçlü biçimde gelişecektir"⁴⁵.

Belki Fransa için Türkiye'yi Amerika'nın etki alanından çıkarmanın zamanıydı. De Gaulle, Paris'te 27 Haziran akşamı Sunay onuruna verdiği yemekte şöyle diyordu: "Cumhuriyetlerimizin çıkarı iki kampın (NATO-Varşova) kısır çekişmeleri yerine gerginliğin azalmasını, anlaşma ve kıtımızın tüm halkları arasındaki işbirliğini sağlamak için çabalarını birleştirmekte değil midir?"⁴⁶.

Acaba Fransa Türkiye için, Amerika'nın yerine bir alternatif olabilir miydi? Ankara'da böyle bir şey düşünüleliyordu. Çünkü, bir kez, Türkiye'nin jeo-stratejik konumu onu yeterli bir manevra marjından yoksun tutuyordu. Örneğin NATO'nun askersel kanadı içinde kalmaktan başka çeresi yoktu. Silâhını ittifak çerçevesinde sağlamalıydı. Kaldı ki, de Gaulle'ün 1967'de Doğu-Batı ilişkileri üzerindeki iyimser sözleri ertesi yıl Ağustosunda Çekoslovakya olayları karşısında bir az havada kalacaktı. Nitekim, Ankara'da Sunay, de Gaulle onuruna verdiği yemekte, Çekoslovakya olaylarının Doğu-Batı ilişkilerinde iyimserliğe kapılmanın

⁴⁵ F.C. Erkin'in Türk Tarih Kurumunca basılmakta olan anıları C. III, S. 101-340 ve N. Yolga'nın bu makaleyi hazırlarken bana naklettiği sözler

⁴⁶ Sunay'ın Fransa'ya, de Gaulle'ün Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerde verilen demeçler, yayımlanan ortak bildiriler vb. için bkz. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, Ankara, Sayı, 33, 34 ve 49

henüz erken olduğunu belirtmiş, konuğu ise buna, o yemekte değil, ancak Başbakan Demirel'in yemeğinde değinip, Türkiye'nin görüşüne katılmış ve dünya barışını tehdit eden olgulardan (Çekoslovakya, Ortadoğu, Vietnam) biri olarak göstermiştir.

Türkiye için yaşamsal bir önemi olan Kıbrıs sorununda Fransa'nın tutumuna gelince: De Gaulle Paris'te Sunay onuruna verdiği yemekte, "Kıbrıs sorununa barışçı, hakça ve her iki toplumun temel haklarını güvence altına alacak bir çözüm yolu aramalıdır" demişti. Başbakan Demirel'in yemeğinde de, "Kıbrıs'ta Rumlar Rum, Türkler de Türk kalması" ilkesine dayanan bir çözüm bulunması gerektiğini belirtmişti. Bu sözler iki ayrı toplumun haklarının tanınması gibi Türk tezine oldukça yakındı, ama orada kalıyor, tam bir açıklığa kavuşturulmuyordu. Nitekim, iki gün sonra, 29 Haziran 1967'de, Türk gazetecilerini kabul eden Dışişleri Bakanı Couve de Murville "Kıbrıs'ta Türklerin Türk, Rumların Rum kalmalarına engel olunmamalıdır" demesi, üzerine, "bunun, Fransa'nın bir federatif sistemi kabulü biçiminde yorumlanması olanaklı mıdır?" yolundaki soruya "şu ya da bu sistem üzerinde durmuyoruz. Önemli olan her iki tarafın sözkonusu ilkeler çerçevesinde, devletler hukukuna uygun olarak, bir arada yaşamalarıdır" diye kaçamaklı bir yanıt vermişti. Zaten ortak bildiride de, Gaulle'ün sorunun Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili görüşmelerle, hakseverliğe ve Adada yaşayan iki toplumun haklarına saygı gösterilerek bir çözüme bağlanması ümidini dile getirdiği belirtilmekle yetinilmişti.

Türkiye için üçüncü bir sorun da ekonomik işbirliği ve yardımlardı. Fransa'nın potansiyeli, hatta AET çerçevesinde sağlayabileceği yardımlar, hiç değilse şimdilik, yeterli olamazdı. Amerika'nın yardım ve desteği çok daha önemli idi.

Şu da var ki, Fransa gibi bir devletle daha geniş bir işbirliği sağlamanın, sıkışık durumlarda (1975'de Amerika'nın silâh ambargosu uyguladığı zaman gibi) Türkiye'ye önemli olanaklar sağlayacağı çok geçmeden anlaşılacaktı.

Her ne olursa olsun, de Gaulle'ün Türkiye'yi ziyareti tarihsel bir nitelik kazanmıştı. Türk halkı onu coşku ile karşılamış, bir büyük dost olarak görmüştü. Bu tarihte bir Fransa devlet başkanının Türkiye'yi ilk ziyareti idi. Bu bakımdan, Fransa'ya giden ilk Cumhurbaşkanı Sunay'ın ziyaretine karşılık olduğu kadar, 19. yüzyılda Abdülaziz'in ziyaretinin de bir karşılığı idi. De Gaulle, hayranlığını bir çok vesile ile belirttiği Atatürk'ün Türkiyesinden ayrılırken, uçakla yanındakilere şöyle diyordu: "Bir büyük devlet adamının, ülkesinde ölümünden sonra bile ne denli etkisi

olabileceğini gördünüz mü? Türkler ulusal bağımsızlık duygusuna sahip olabileceği büyük bir ulustur”⁴⁷.

Türkiye’de 12 Mart 1971’de Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi üzerine Demirel hükümeti çekilmiş ve 26 Martta Nihat Erim başkanlığında karma bir hükümet kurulmuştu. İki yıl önce Fransa’da da Gaulle çekilip yerine George Pompidou’nun seçilmesi sonucu nasıl Türk-Fransız ilişkilerinde bir değişiklik olmadı ise, Türkiye’de yeni bir hükümetin kurulması da ilişkileri etkilemeyecekti. Bununla birlikte, son üç yıllık gelişmeler ışığında bu ilişkileri gözden geçirmek üzere, Fransa Dışişlerinde Devlet Bakanı Jean de Lipkowski 15-20 Eylül 1971’de Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulunmuştu. Türkiye Dışişleri Bakanı Osman Olcay ile yapılan görüşmelerde, Ortadoğu’daki son gelişmeler, Avrupa güvenliği ve silahsızlanma, Doğu Akdenizde güvenlik, Kıbrıs ve ikili ilişkiler ele alınmıştı.

Ortadoğuda, Haziran 1967 savaşı sonrası BM. Güvenlik Konseyinin 242 sayılı kararı çerçevesinde, savaş öncesi sınırlara dönülmesi konusunda bir görüş birliği zaten vardı. Avrupa güvenliği ve silahsızlanma (özellikle orta Avrupa’da dengeli kuvvet indirimi) işinde, 1969’dan beri başlayan yumuşama (détente) havası içinde, Doğu ve Batı devletleri arasında bir Avrupa Güvenlik ve İşbirliği konferansı hazırlıklarının başladığı sırada, Türkiye ile Fransa’nın genel politika sorunlarına yaklaşımlarında da pek fark bulunmuyordu. Doğu Akdeniz’in güvenlik ve istikrarı konusunda, Lipkowski Ankara’da 17 Eylülde yaptığı basın toplantısında⁴⁸ şunları söylüyordu: “Ortadoğu bunalımı nedeniyle Akdeniz Doğu ve Batının bir çatışma alanı olmamalıdır. Rusların ve Amerikalıların Akdeniz’deki varlıklarını kabul zorundayız. Ancak, Fransa’nın görüşüne göre, Akdeniz ülkeleri ulusal varlık ve bağımsızlıklarını ortaya koyarak, Doğu-Batı çatışmasını ve bölgede soğuk savaş önlemelidir. Süper devletlerin etkisinde kalmaksızın karşılıklı temaslarla, özellikle bu bölgede bir istikrar kalesi olan Türkiye ile yapacağımız temaslarla, çatışmalar önenebilir”. Lipkowski’nin pek gerçekçi olmayan ve NATO’nun genel esprisine uymayan bu düşüncelerinin Ankara’da paylaşılmadığı anlaşılıyordu. Kıbrıs sorununa da değinen Lipkowski, “istediğimiz tek şey soruna her iki tarafın çıkarlarına uygun bir çözüm bulunmasıdır. Bu çözümün toplumlararası (1967’de ise Türkiye ile Yunanistan arasında olmalı, deniliyordu)

⁴⁷ De. Gaulle’ün bu sözlerini bana 1973 yılında, Fransa’nın Ankara Büyükelçisi M. Roger Vaurs nakletti. Kendisi, de Gaulle’ün Türkiye’yi ziyareti sırasında ona Dışişleri Bakanlığı Basın Servisi Direktörü olarak eşlik etmişti.

⁴⁸ Lipkowski’nin Ankara ziyareti ve basın toplantısı için bkz. Dışişleri, Belleten, Sayı 84-85

görüşmelerle bulunacağına inanıyorum” demişti. İkili ilişkiler alanında, Fransa’ya da gitmeğe başlayan Türk işçilerinin durumu, Ankara’ya bir metro yapılması, Türkiye’de renkli televizyon şebekesi gibi işler ele alınmıştı.

19-22 Ocak 1972’de Başbakan Nihat Erim, yeni Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken birlikte, Fransa’ya resmi bir ziyarette bulunmuştu. Bu, 1963’de Başbakan Pompidou’nun ziyaretinin karşılığı sayılmıştı. Türk devlet adamlarının Fransa Başbakanı Chaban-Delmas ve Dışişleri Bakanı Maurice Schumann ile görüşmeleri yukarıda değinilen konular üzerinde geçmiş, bu arada Türk işçileri için bir Sosyal Güvenlik Anlaşması imzalanmıştı⁴⁹ Ayrıca Fransa’dan silâh ve savaş gereçleri alınması konusunda Savunma Bakanı Debré ile ön görüşmeler yapılmıştı. Cumhurbaşkanı Pompidou 20 Ocakta Elysée Sarayında Erim onuruna verdiği yemekte, ittifak bağlarından başka, Akdeniz ülkelerinin dayanışma ve işbirliğinden söz etmiş, Avrupa entegrasyonu konusunda da, “Asya ile Avrupa’nın birleştiği yerde bulunan Türkiye, Avrupa’ya bağlılığı ve bu kıtanın örgütlenmesine ve yaşama çabalarına katılmağı yeğlediğine göre, her iki ülke de Avrupalıdır” demişti. Başbakan Chaban-Delmas da, kendi verdiği yemekte, “de Gaulle’ün geliştirmeğe çalıştığı Türk-Fransız işbirliğini bizler daha da ileri götüreceğiz, dünya, Avrupa ve Akdeniz barışı için elele olmak zorundayız” yolunda konuşmuştu. Türkiye Başbakanı Erim de gelişen işbirliği havasını yansıtmış, kültür başlarından söz etmişti. Ortak bildiri de, yapılan görüşmelerde, Avrupa Ekonomik Topluluğu açısından Avrupa’da durumun, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı hazırlıklarının, Akdeniz ve Ortadoğudaki son gelişmelerin ele alındığı, Akdenizde barış ve güvenliğin sürdürülmesi için kıyı ülkelerin dayanışmasına gerek olduğu, Kıbrıs konusunda Erim’in Türk görüşünü anlattığı, Fransız tarafının da toplumlararası görüşmeler yoluyla bu soruna bir çözüm bulunmasını umut ettiği, Türkiye ile Fransa arasında ticari, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda gelişmekte olan ilişkilerin daha da ileri götürülmesi kararlaştırıldığı, Türkiye’de renkli televizyon (Fransız Secam sistemi) şebekesi ve Ankara’da metronun Fransa’nın işbirliği ile gerçekleştirilmesinin umut olduğu, Fransa’daki Türk işçilerinin sosyal haklarının sağlanacağı, kültür ilişkilerinin, özellikle Türkiye’de Fransız dilinin daha da geliştirileceği belirtilmişti.

Oysa, aşağıda değinileceği üzere, Fransa’nın Ermeni sorunu karşısındaki tutumu, Türkiye’nin şimdilik Ankara metrosu tasarısı üzerinde durmaması ve renkli televizyon şebekesinde Alman PAL sisteminin

⁴⁹ Nihat Erim’in Paris gezisi için bkz. ibid, Belleten, Sayı 88-89

yeğlenmesi gibi nedenlerle, Türk-Fransız ilişkileri bir süre durgunluk dönemine girecekti. Bununla birlikte, Türk işçilerinin Fransa'ya gidişi artmağa başlıyordu. Bunların sayısı 1983 yılında 64 bine (aileleri ve Fransa'da oturan öbür Türklerle birlikte 145 bine) (Almanya'dan sonra ikinci) çıkacaktı.

TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİNDE SARSINTI:1973-1984

İlişkilerde sarsıntı 1973 yılında Fransa'daki Ermenilerin Türkiye'ye karşı davranışlarına hükümetin gözyummasıyla başlamıştı: 11 Şubatta Marsilya'da Ermenilerce, Türkiye Başkonsolosluğuna 100 metre uzaklıkta, bir Ermeni kilisesinin bahçesinde, üzerindeki yazı dışardan okunabilecek biçimde bir anıtın açılış töreni düzenlenmişti. Böyle bir anıtın dikileceği ve törene, Marsilya Belediye Başkanı, muhalefetteki Sosyalist Partisi ileri gelenlerinden milletvekili Gaston Defferre'den başka, hükümet adına, Gençlik ve Spor Bakanı Joseph Comiti'nin katılacağı daha önceden bilindiğinden, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Dışişleri katında zamanında girişimlerde bulunmuştu. Büyükelçilik, anıtın üzerine "1915'de Türk yöneticileri tarafından soykırım kurbanı 1,5 milyon Ermenin, özgürlük ve Fransa için ölen Ermeni savaşçı ve direnççilerinin anısına" biçimindeki yazının ve törene hükümet adına herhangi bir kişinin katılmasının önlenmesini istemiş, Dışişleri de gereken önlemlerin alınacağını vadetmişti. Daha önce, Sao Paolo, Kaliforniya, Berut ve Fransa'nın Lyon kentinde böyle anıtlara Türklere karşı yazılar yazılmasına kalkınca da, Türkiye'nin girişimleri üzerine bunlar oralarda zararsız biçime sokturulmuştu. Bu kez, Fransız Dışişlerinin sözüne karşın, yazının ve törenin biçiminin değişmeyeceği 3 Şubat günlü bir gazete haberinden anlaşılınca, Büyükelçi Hasan Işık 5 Şubatta Bakanlık Genel Sekreteri katında son bir girişim yapmış, ayrıca Ankara'da Dışişleri Bakanı Bayülken Fransız Büyükelçisi aracılığı ile durumu protesto etmişti. Ancak bunlar bir sonuç vermeyecek ve tören hazırlandığı gibi yapılacaktı⁵⁰. Bunun üzerine Hasan Işık "danışmlar" yapmak üzere Ankara'ya çağırılmıştı. Fransız hükümeti bu tutumunu düzeltici herhangi bir davranışta bulunmadığından, Işık bir daha Paris'e dönmeyecek ve yeni bir Büyükelçinin atanması da 1,5 yıl geciktirilecekti.

Kuşkusuz Fransa'nın bu tutumunda 4 Marat 1973'de yapılacak parlamento seçimlerinde, ülkedeki 250-300 bin kişilik Ermeni toplumunun

⁵⁰ Marsilya Ermeni anıtı konusu üzerinde Dışişleri Bakanı Bayülken'in TBMM'nde 24 şubat 1973 günü yaptığı açıklama metni için bkz., ibid, Belleten, Sayı 92-93

oylarını kazanmak isteği rol oynamıştı. Ama böyle bir şeyin, örneğin Hitler'in Almanya'da hatta işgal sırasında Fransa'da Yahudilere karşı gerçek bir soykırımına girişti diye, yapılması söz konusu olmamıştı, olamazdı. Türkiye dostluğu oy hesapları ve bir az da özel ilişkiler uğruna feda edilmişti. Öyle sanıyoruz ki, Fransızlar Türkiye ile işbirliği konusunda 1963'den beri umut ettiklerini sağlayabilselerdi, belki bu talihsiz başlangıç olmayacaktı. Bu arada, Ermeniler de Fransa'da iktidarların gevşekliğini gördükleri için olayları sürdürecekti. Nitekim, daha iki ay geçmeden, 4 Nisanda Paris'te Türk Hava Yollarına bir saldırı olmuş, ayrıca Başkonsoluğumuza gözyaşartıcı bombalar atılmıştı. Yeni Büyükelçi İsmail Erez de göreve başlayışından bir yıl sonra, 24 Ekim 1975 günü, Paris'te Ermeniler tarafından öldürülecek, Fransız makamları inandırıcı bir soruştırma ve kovuştırma yapmaksızın, olay kapatılacaktı.

İlişkilerde sarsıntının giderek artması 27 Haziran 1974'de Giscard d'Estaing'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonraki ilk yıllara rastlamaktadır. Bu, Quai d'Orsay'in (Dışışleri Bakanlığı) Elysée'in (Cumhurbaşkanlığı) tutumunu yumuşatıcı kimi çabalarına karşın böyle gidecek, Türk dostluğu ve işbirliği sanki bir "cas perdu" (yitirilmiş fırsat) gibi görölmeğe başlı nacaktı. Bu gidişte Fransız-Yunan ilişkilerindeki gelişmenin ve sıcaklığın da dolaylı etkileri olmuştu. şöyle ki: Yunanistan'da 21 Nisan 1967 günü askersel darbe üzerine, Yunan-ABD ilişkileri sarsılmış, askersel yardımlar durdurulmuştu. Bunun üzerine Yunanlılar Fransa ile ilişkilerini sıkılaştırmışlar, ondan Mirage uçakları, tanklar, füze rampaları vb. almışlar, ekonomik işbirliğini geliştirmişlerdi. Örneğin Fransa Yunanistan'da yabancı sermaye bakımından ikinci sıraya geçmiřti⁵¹. Bu durum 1974'de demokrasinin geri gelmesinden sonra da sürecek, bunda Başbakan Karamanlis'in Paris'te uzun yıllar menfa yaşamı boyunca, başta Giscard d'Estaing olmak üzere, Fransızlarla sürdürdüğü yakın dostluk ilişkileri de Yunanistan yararına ve Türkiye zararına az çok etkisini göstercekti.

Kıbrıs'ta 15 Temmuz 1974 Sampson hükümet darbesi üzerine, Türkiye'nin Garanti Andlaşmasının 4. Maddesine dayanarak askersel müdahalede bulunması karşısında, hiç değilse başlangıçta, Fransa'nın tutumu Türkiye'ye karşı olmamıştı. Fransa hem doğrudan doğruya, hem de o sırada başkanlık sırası kendisinde bulunduğu Dokuzlar (AET) adına, ateşkesin sağlanıp bir an önce bir anayasal düzene dönölmesi için Türkiye ve Yunanistan'da girişimlerde bulunmuştu. Dışışleri Bakanı Sauvagnargues

⁵¹ Le Monde gazetesinin 26 Temmuz 1974 günlü sayısı

Kıbrıs bunalımı vesilesiyle AET'nin ilk kez politik alanda topluca ve etkin biçimde harekete geçtiği inancında idi. Ama, 2. Cenevre Konferansının çıkmaza girmesi üzerine, Türkiye 14-16 Ağustos'ta giriştiği ikinci harekâta, kuzeyde denetimi altında tuttuğu bölgeyi genişletince, Fransa'nın tutumu değişmişti. Daha 14 Ağustos akşamı Cumhurbaşkanlığı tarafından yayımlanan bir bildiriye, Fransa'nın bu yeni harekâtı onaylamadığı belirtilip Avrupa devletleri arasında geçerli ilkelere göre, soruna görüşmeler yolu ile bir çözüm bulunması istenilmişti. Öte yandan, Dışişleri Bakanlığınca yapılan bir açıklamada, Cenevre görüşmeleri kesilirken, 13/14 Ağustos gecesi Türk ve Yunan hükümetlerine Dokuzlar adına yapılan bir çağrıda, bir askersel eyleme geçmenin AET karşısında ortaya bir sorumluluk koyacağına anımsatıldığı bildirilmişti

13 Şubat 1975'de Kıbrıs Türk Federe Devletinin ilanı ve 22 Eylül 1975'de Kıbrıs Türk Kurucu Meclisinin, Başkan Rauf Denktaş'a, gerektiğinde tek yanlı olarak, bağımsızlık ilân etme yetkisini tanıması da Fransa'nın tepkisini uyandırmıştı. Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing, 1975 Eylülünde Yunanistan'a yaptığı ziyarette, "oldubittilerle bir hakkın kazanılamayacağını" açıklamıştı. Atina'da bir gazetecinin Türkiye ile bir çatışma durumunda Fransa'nın Yunanlıların yardımına gelip gelmeyeceği yolundaki sorusuna da şu yanıtı verecekti: "Bugün için sorun bir savaş durumunda ne yapılacağı değil, savaşın nasıl önleneceğidir... Şu da var ki, eğer Yunanistan çok zor bir durumda kalırsa, Fransa böyle bir durumda çok duyarlı olur ve kuşkusuz kimi girişimlerde bulunabilir".

Fransız basını da "İstilâ diye nitelediği Türk müdahalesinin karşısında idi. Yapılan sert yorumlar Fransız kamuoyunu Türkiye için olumsuz yönde etkiliyordu. Bunu, Yunan-Ermeni propagandaları büsbütün körüklüyordu.

Öte yandan, Fransız Dışişleri Bakanlığının Türk-Fransız ilişkilerinin fazla kötüleşmesinin önlemeğe çalıştığı da bir gerçektir. bunun ilk göstergesi Dışişleri Bakanı Sauvagnargues'in 3-5 Kasım 1975'de Türkiye'yi ziyareti olmuştu. Fransız Bakanı Ankara'daki temaslarında soğukluğu giderip ilişkileri yeniden canlandırmak istemişti.

Sauvagnargues'in ziyareti Türkiye'ye Amerikan silâh ambargosu uygulanmasından 9 ay sonra olmuştu. Türkiye silâh gereksinimi içinde kıvranıyordu. Hükümet Fransa'dan satın almağı düşündüğü silâhların (özellikle modern hücum botları, roketler vb) çizelgesini Paris'e bildirmiş bulunuyordu. Sauvagnargues bu konuyu da Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanı Çağlıyangil ve öbür yetkililerle konuşmuştu. Konuk Bakan 3 Kasım'da Ankara'da yaptığı basın toplantısında, "Türkiye'nin savunma

gereksinimleri üzerinde olumlu sonuçlara varıldı; Yunanistan'ın güvenliği Türkiye'ninkiyle çatışmaz; Kıbrıs konusunda herhangi bir ön koşul ileri sürmedik" demişti. Zaten Türkiye'ye daha gelmeden, Paris'te Milliyet gazetesi Başyazarı İpekçi'ye, "Fransa'nın Türkiye ile Yunanistan'a eşit düzeyde dost olduğunu, Kıbrıs'ta 15 Temmuz 1974 Samson darbesini kınamış bulunduğunu ve ENOSIS'e karşı çıktığını, bunu Atina'ya duyurduklarını" söylemişti. Ziyaret sonunda Çağlayangilde basına şu açıklamada bulunmuştu: "Fransa ile dialog yeniden başladı. Bu, önemli bir gelişmedir. Fransa'ya silâh siparişi çizelgesi verildi. Kıbrıs konusuna gelince, Fransa'nın Yunanistan'ı daha fazla tuttuğu bir gerçektir".

Ertesi yılın kasımında, Çağlayangil Fransa'ya bir karşı ziyarette bulunmuştu. Artık Fransa Kıbrıs sorununda olsun, öbür Türk-Yunan uyumsuzluklarında olsun, taraf tutmamağa ve Dokuzlar düzeyinde bir tutum içinde kalmağa az çok özen göstermesi bekleniyordu.

Ne var ki, Amerika BD., Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu önce hafifletmiş, bu arada 26 Mart 1976 günü Türk-Amerikan savunma tesislerine ilişkin bir Anlaşma Vaşington'da imzalanmış ve 1 Ağustos 1978 günü de silâh ambargosu kesinlikle kaldırılmıştı. Böyle olunca, Türk Hükümeti, daha elverişli koşullarla, yeniden Amerikan silâhlarına dönmüş ve Fransa'dan silâh almaktan vazgeçmişti. Kuşkusuz, bu gelişmeler Fransa üzerinde soğuk bir etki yapmış, Türk-Fransız ilişkileri yeniden dalgalanmağa başlamıştı.

1978 yılı sonlarında, Paris'te Türkiye Büyükelçisi Hamit Batu ile Dışişleri Bakanlığında Devlet Bakanı Stirn arasında ilişkilerin düzeltilmesi için görüşmeler yapılmıştı. Bir kaç ay sonra, 1979 başlarında, Fransa'nın Kıbrıs konusunda AET'nin öbür üyelerinin genel tutumuna yaklaştığı görülmüştü. Bundan başka, Fransız hükümeti Türkiye'ye yardım Konsorsiyomuna 100 milyon Dolar vermiş ve onun borçlarının ertelenmesine yardımcı olmuştu. Öte yandan, Ermeni Sorunu, "20 yüzyılın ilk jenositi" savının onaylatılması amacıyla, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konsorsiyomuna 100 milyon Dolar vermiş ve onun borçlarının ertelenmesinde, Fransız delegesi Jean-Claude Soyer'in, 1915 yılında Ermenilerin karşılaştığı vahşetin yadsınamaz bir gerçek olduğunu ileri sürmesine karşın, Fransa önerinin kabulü için herhangi bir davranışta bulunmamıştı. Gene 1979'de, Ermeniler'in Paris'te Alphordville adlı kenar mahallesinde dikmek istedikleri yeni bir anıta Fransızlar izin işini ertelemişti.

1979 Nisanında, AET-Türkiye Ortaklık Konseyinin Ankara'da yaptığı bir toplantıya katılan Fransa'nın yeni Dışişleri Bakanı Bernard Raymond,

Başbakan Bülent Ecevit'i, o ay içinde Avrupa Konseyinin Strasburg toplantısından sonra Paris'e gelerek Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing ile görüşmeğe davet etmişti. Ancak bunun son anda Fransızlar tarafından, inandırıcı bir gerçekçe gösterilmeksizin, ertelenmesi, Ankara'da soğuk bir hava yaratmıştı. Ertelemeğe, Mayısta Kıbrıs konusunda Denктаş ile Kipriaunu'nun yapacağı toplantıdan önce, Türkiye Başbakanının böyle bir ziyaretinin Rum-Yunan davasına zarar verebileceği gerekçesiyle, Yunan hükümetinin Paris'te bir girişimde bulunmasının neden olduğu yolunda söylentiler dikkat çekmişti. Bununla birlikte, Fransa hükümeti olayı bir (Accident de parcours) sayarak, özür dileyince, sorun kalmamıştı. Nitekim, 1979 sonbaharında ilişkilerin düzeltilmesi için bir "normalisation" takvimi hazırlanmıştı. Bu hava içinde, Fransız meslekdaşının çağrılısı olarak, 1980 Haziranında Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren Fransa'ya bir ziyarette bulunmuştu.

16 Eylül 1980'de Türkiye'de Silâhlı Kuvvetler'in yönetime el koyması Fransız hükümetince anlayışla karşılanmıştı. Basındaki eleştiriler de ölçülü idi. Türkiye'de başka çare kalmadığı kanısı genellikle paylaşılıyordu. Böyle olunca, Ekimde Fransa'ya resmi bir ziyaret yapması beklenen eski Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen yerine, yeni Bakan İlter Türkmen'in beklendiği bildirilmişti. Türkme'in 1981 şubatında yaptığı ziyaret dostluğu tazelemişti. Bu arada Başbakan yardımcısı Turgut Özal da Fransa'dan bir atom reaktörü alınması için temaslara girişmişti. Ancak, bu iş de, ondan önceki tasarılar gibi, semere vermeyince Türk-Fransız siyasal ilişkilerinin temelini güçlendirebilecek ekonomik bağlar sınırlı kalmış oluyordu.

1981 Mayısında, Fransa'da Cumhurbaşkanı seçimini Sosyalistlerin lideri François Mitterrand'ın ve arkasından da parlamento seçimlerini gene Sosyalistlerin kazanması Türkiye'ye karşı artık dostça sayılamayacak bir politikanın başlangıcı olacaktı. Olaylar şöyle gelişmişti:

Seçim kampanyası sırasında Mitterrand, Lyon kentindeki bir toplantıya yolladığı mesajda, Ermenilerin davasını Fransa'nın uluslararası kuruluşlar önünde savunmağı vadedmişti. Marsilya'da Defferre'in destek vaadleri daha da ileri gitmişti. Sosyalist-Komünist hükümet içinde Defferre'in İçişleri Bakanı olması Ermenilere kuşkusuz cesaret veriyordu. Defferre, Parlamentoda bir yazılı soru üzerine, 13 Temmuz 1981'de, "Fransız hükümeti, bugünkü Türk makamlarının 1915 olaylarını Ermeni halkını yoketmeği amaçlayan bir jenosit değil de, Rus Ordusunun hücumu geçtiği bir sırada kalkışılan bir ayaklanmanın bastırılması gibi görmesini üzüntüyle karşılamaktadır", demişti. Dışişleri Bakanı Claude Cheysson da

benzeri bir soruya, 26 Ekim 1981 de, "Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Ermeniler bir jenositin kurbanı olmuşlardır. Fransa bunu kınamaktadır. Yapılanlar ortadadır, hiç kimse bunları değiştiremez ve unutturamaz" yanıtını vermişti. Hatta Defferre 24 Nisan 1982 Ermenilerin "Jenositini anma günü" yaptığı bir açıklamada, "Fransa'da Türk temsilciliklerine karşı genişleyen Ermeni saldırılarını gözönünde tutarak "ama, Fransız hükümetinin sizinki gibi yüksek bir dava için de olsa, şiddet eylemlerini kabul edemeyeceğini anlamınızı istiyorum" demek zorunda kalmıştı. Savunma Bakanı Héru de, Belediye seçimleri kampanyası sırasında kendi bölgesinde yaptığı bir konuşmada, Ermenileri savunup Türkiye'yi pervasızca tehdit etmişti. Ancak onun sözlerinin kişisel olduğu, o nedenle hükümeti bağlamadığı yolundaki bir resmi açıklama durumu bir az düzeltilmiş, Héru de bu konuda artık bir konuşma yapmamıştı. Ermeni seçmenlere hoş görünmek isteyen bir başka sosyalist politikacı da, seçim bölgesinde kalabalık Ermeni topluluğu bulunan Kamu Güvenliği Devlet Sekreteri Franceschi olmuştu.

Fransa'da Sosyalist hükümet sorumlularının bu sorumsuz tutumu, Ermeni teröristlerin -ki bunların büyük çoğunluğu Yakınoğulu gençler olup Fransa'daki gizli örgütün yardımı ile eylemlerini gerçekleştiriyordukanlı saldırılarının artmasında rol oynamıştı. 1981 Eylülünde Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğuna yapılan ve bir Türk güvenlik görevlisinin ölümü ile maiyette Başkonsolos'un yaralanması sonucunu veren saldırıyı, Türk Hava Yollarına, Marmara Gezi Acentasına vb. saldırılar izlemişti. Nihayet 15 Temmuz 1983 günü Orly hava alanında patlatılan bomba ile ikisi Türk, 8 kişinin ölümüne ve 56 kişinin yaralanmasına neden olan facialar Fransa için en büyük uyarı olmuştu.

Fransız hükümeti Ermeni davası üzerindeki resmi tutumunu, saldırı olaylarının sürüp gitmesinin yarattığı tehlikeli durum, Türk hükümeti ve kamuoyunun sert tepkisi, Fransız basının eleştirileri ve Korsika'da karşılaşılan terör olayları gibi nedenlerle, bir az olsun, düzletmeğe başlamıştı. Nitekim Cheysson, Parlamentoda, 20 Nisan 1983 günü bir Kómunist milletvekilinin "Ermeni jenositini" üzerindeki bir sorusu üzerine, yukarıda değindiğimiz resmi görüşü anımsatıktan sonra, "ancak bugünkü Türk hükümeti, 60 yıldan fazla zaman önce, Ermeni halkının yaşadığı dramdan sorumlu tutulamaz" demişti. Cheysson bunu, gene bir soru üzerine, 2 Mayıs'ta Parlamentoda yinelemişti⁵². Fransa'nın 1915 "Ermeni jenositini"nin Birleşmiş Milletler tarafından tanınmasını temenni ettiği"

⁵² Journal Official, Paris, 21 Nisan ve 11 Temmuz 1983 günlü sayılar

yolunda gazetelerde çıkan bir haber üzerine, Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak, hükümetin bu yolda yeni bir girişimi olmadığını bildirmişti⁵³. Şu da var ki, BM İnsan Hakları Komisyonunu bağlı Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların korunması Alt-Komiyonunca “Jenosit Raporu” nun yeniden ele alınması için 1982 yılında Yunanlılar bir girişimide bulununca bunu Fransız delegesi de desteklemişti. Dışişlikiler Bakanlığının açıklamasında bu olguya da değinilmekte, ancak “Fransa tutumunu, ne denli trajik olursa olsun, olaylara göre değil, ilkelere göre saptar” denilmektedir. Bu anlatım Fransa’nın hem Türkiye, hem de Ermeniler önünde içine düştüğü sıkıntılı durumu gösteriyordu. Çünkü bir yandan, 1923 Lozan Andlaşması ile bugünkü Türkiye’nin ülkesel statüsünü kabul eden bir devlet olarak, Ermenilerin toprak istemlerine dek gidebilecek hareketlerine önyak olmak istemediği”, öte yandan, “jenosit olmuştur” demekle, Ermenilere hoş görünmek istediği izlenimi veriyordu. Bununla birlikte, Paris gazetelerinde, Fransa’nın 1915 Ermeni Soykırımını, Birleşmiş Milletlerce tanınmasını istediği yolundaki haber üzerine, 25 Temmuz 1983’de Dışişleri Bakanlığı sözcüsü bir açıklama yaparak “Fransa’nın bu konuda yeni bir girişimi yok” demişti.

Fransız Sosyalist hükümetinin Kıbrıs sorunu üzerindeki tutumu da zigzaklı olmuş ve açıklıktan uzak kalmıştır. Fransa Kıbrıs’ta 1974’den beri Türk “işgal” ini onaylamamakla birlikte, uyuşmazlığın toplumlararası görüşmelere yolu ile çözümünü istiyordu ki, bu Giscard d’Estaing zamanındaki tutumdan farksızdı. Miterrant 1982 Eylülünde Atina’ya yaptığı resmi gezi sırasındaki bir demecinde bunu belirtmekle Papandreu’nun sorunun “internationaliser” edilmesi yolundaki heveslerine set çekmişti. Buna karşılık, BM Genel Kurulunda, Kıbrıs konusunda Bağlantısız Devletlerin getirdiği karar tasarısının 13 Haziran 1983 günü yapılan oylamasında, Fransa, NATO müttefiklerinin genel tutumundan ayrılarak, Rum-Yunan tezine bir az daha yaklaşmış ve Karar tasarısının tümü üzerinde Yunanistan, İspanya ve Portekiz ile birlikte, olumlu oy kullanmıştı. Avrupa Ekonomik Topluluğuna girmek isteyen İspanya ve Portekiz’in Yunan vetosundan çekinmesi belki anlaşılabilirdi. Fransa’nın tutumu ise Yunanistan yararına bir yenilikti. Oylamada, bundan başka, Kıbrıs’tan yabancı kuvvetlerin (Türk kuvvetlerinin) çekilmesi gereğine ilişkin 7. işlem paragrafına Yunanistan ile birlikte olumlu oy veren NATO üyesi de sadece Fransa olmuştu. Bu tutum, Papandreu’nun iktidara

⁵³ Kimi Fransız gazetelerinin 28 ve Le Monde gazetesinin 29 Temmuz 1983 günlü sayıları ile ertesi günkü Fransız gazetelerine ve 30 Temmuz 1983 günlü Milliyet gazetesine bakılması

geldiğinden beri, Yunan propagandasına alet olmuştur. Genel Kurul kararının Güvenlik Konseyince uygulanmasını (yaptırım) isteyen 15. işlem paragrafına ise Fransa çekimsel oy kullanmış, Yunanistan yalnız kalmıştı. (NATO devletlerinin çoğunluğu Fransa gibi çekimsel kalırken, Türkiye ile birlikte, Amerika BD ve Portekiz karşıt oy kullanmıştı). Herhalde Mitterrand yönetiminin Kıbrıs konusunda bir az daha Yunanistan yararına tutum içine girdiği görülüyordu.

Avrupa Konseyi çerçevesinde yeni Fransız hükümetinin Türkiye karşısındaki tutumu başlangıçta anlayışlı iken, askersel yönetimce siyasal partilerin kapatılması, Ecevit'in tutuklanması, DISK davası gibi olgular üzerine, katılmıştı. Avrupa Konseyinin Danışma Meclisinde ise başından beri, özellikle Fransız Komünistleri ve Sosyalistlerin eleştirileri çok sivri oluyordu. Bu arada 1 Temmuz 1982'de, Norveç, Hollanda, İsveç ve Danimarka'nın önyak olduğu, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin hükümlerini çiğnediği savı ile Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna şikâyet edilmesi girişimine Fransa da katılmıştı. Kuşkusuz, dünya çapında sorumlulukları olan bir büyük devletin böyle bir tutumunun Türkiye için özel bir anlamı vardı ve, ister istemez, iki ülkenin ilişkilerini olumsuz biçimde etkileyecekti.

Mitterrand zamanında, daha önceki döneme oranla, Türk resmi çevrelerinde kızgınlığı artıran bir neden de, Fransız Hükümetinin Fransa'da yaşayan Türkiye Kürtleri ve Türkiye'de suç işleyip Fransa'ya sığınan, başta Yılmaz Güney, Türk komünistlerini koruması olmuştu. Bunun yanısıra, Fransız Televizyonunun Ermeni propagandasına alet olan yayınları da artmıştı.

Mitterrand 7 Ocak 1984 günü Fransa'nın güneyinde Vienne kentinde Ermeni topluluğu ile bir söyleşide bulunarak, "sizlere karşı girişilmiş soykırımını silmek olanaksızdır. Bunun insanların belleğinde yerleşmesi gerekir" demiş, bununla birlikte, son Ermeni tethiş eylemlerini kınamış, "Ermeni davasının doğru yoldan saptırıldığını" belirtmişti. Cumhurbaşkanı'nın "soykırım" ile ilgili bu sözleri üzerine, Türkiye Dışişleri Bakanı Halefoğlu Fransa Büyükelçisi Rouillon'u çağırarak, Türk Hükümetinin tepkisini dile getirmişti. Ayrıca Bakanlıkça yayımlanan bir bildiri de, "zaten bozulmuş olan Türk-Fransız ilişkilerine Fransız Cumhurbaşkanı'nın bu sözleri yeni bir darbe indirdi" denilmişti.

1981 Eylülünde Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğuna saldıran üç Ermeninin, uzun bir süreden sonra, Paris Ağır Ceza Mahkemesinde 1983 yılının son günlerinde yapılan duruşması, Yargıcın tutumu nedeniyle, bir

Ermeni propagandası forumu durumuna gelmişti. 1 Ocak 1984 günü Mahkemenin, katil Güzelyan'ın 7 yıl gibi az bir cezaya çarptırılması, öteki iki Ermeniyeye de aynı ceza verilmesi, bir çok Fransız gazetesinin de kabul ettiği gibi, işin siyasal bir yargılama niteliğine sokulduğu izlenimini uyandırmış, bu da Türkiye'de geniş protestolara neden olmuş, Fransız Hükümeti ve Fransız adaletine sert tepkiler gösterilmişti.

29 Nisan 1984 günü Paris'te Alphortville kener semtinde, "Ermeni Soykırımı"nın belirten bir anıtın, bu semtin Belediye Başkanı ve Fransız Hükümeti adına Güvenlik İşleri Devlet Sekreteri Franceschi tarafından açılması Türkiye'de çok geniş ve sert tepkiler uyandırmıştı. Türkiye Büyükelçiliğinin törenden bir kaç gün önce yaptığı uyarıya karşın, Franceschi'nin hazır bulunması nedeniyle, Türk Hükümeti Fransa'yı, Ankara'daki Büyükelçisi aracılığı ile, resmen protesto etmişti. Ayrıca, törende Sovyet Ermenistan'ı Ecmiyazin Kilisesi Başpapazı 1. Vasken'in Fransız Ermenilerinin çağrılısı olarak oraya gelmesi gerekçesiyle, Sovyet Hükümetine de Türk Hükümetinin üzüntüleri bildirilmişti. Kimi Fransız gazeteleri de böyle bir törenin yapılmasını eleştirmişlerdi.

3 Mayıs'ta bu anıtın yanında üç bombanın patlatılması ve bunda bir çok kişinin yaralanması olayı Fransa ve Türkiye'de geniş yankılar yaratmıştı. "Ermeni Karşıtı Örgüt" diye bir uydurma örgütün üstlendiği bu olayın aslında ASALA tarafından, Türkiye'ye karşı bir kışkırtma yaratmak üzere, düzenlenmiş olması akla gelmişti.

Türk kamuoyunda Türk-Fransız ilişkilerinin artık bir kopma noktasına yaklaştığı izlenimi uyandırdığı bir zamanda, Başbakan Özal 3 Mayıs'ta bir açıklama yaparak, durumun Bakanlar Kurulunda konuşulduğunu, soruna heyecanla değil, serinkanlılıkla ve mantıkla yaklaşılması ve devlet anlayışı içinde ele alınması gerektiğini, ilişkilerin daha fazla gerginleşmemesini dilediğini, başka deyişle, Fransa'nın bu davranışları sürerse, gerginleşebileceğini, bu davranışların Fransız halkından değil, Fransız Hükümetinden geldiğini, böyle olunca, Fransızlara vize alma zorunluluğu koymak gibi önlemlere gerek bulunmadığını söylemişti.

Gene 3 Mayıs'ta, Fransa'nın Parlamento ile İlişkiler Bakanı Labarrere yaptığı bir açıklamada, "Fransa, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Ermenilerin 1915'de bir soykırımına kurban olduklarını kabul ediyor. Bununla birlikte, bugünkü (Türk) kuşaklarını bundan sorumlu tutmağı reddediyor. Dolayısıyla, Ermeni topluluğunun manevi çıkarlarına sadece zarar verecek her türlü tethiş eylemini kınıyor" demişti. Bu açıklama daha önceki resmi açıklamaların yinelenmesi idi.

Şunu da belirtelim ki, Fransa, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege sorunlarına, ne Giscard d'Estaing, ne Mitterrand döneminde, karışmak istememiş, başka deyişle bu konularda da Yunanistan'ın beklediği desteği göstermekten kaçınmıştır. Zaten, Türkiye ile Fransa'nın özellikle kıta sahanlığının sınırlandırılması (délimitation) konusundaki tutumları birbirine benziyordu ve o nedenle BM Deniz Hukuku Konferansında iki tarafın heyetleri işbirliği içinde olmuşlardı. Çünkü, Fransa'nın 1977 yılına dek İngiltere ile Manş denizinde kıta sahanlığı uyuşmazlığındaki durumu Türkiye'nin Ege'deki durumuna benziyordu. Çünkü Manş denizi üzerindeki İngiliz adalarının Fransa kıyılarına yakın bulunması, kıta sahanlığı bakımından, bu denizin, 1958 Sözleşmesinin 6. maddesinin öngördüğü anlamda bir "özel durum" ortaya koyduğunu savunan Fransa olmuştu. Başvurulan Hakem Mahkemesi de Fransa'ya hak vermiş, sonunda varılan anlaşmada, bu adalara sınırlı kıta sahanlığı hakkı tanınmış, Fransa ile İngiltere arasındaki ayırım çizgisi Adaların ötesine geçmişti. Ege denizi gibi her bakımdan özellik gösteren bir denizde karasularının 12 mile çıkarılması savının da Fransa tarafından desteklenmesi zordu. Bundan başka, Ege ulusal hava alanının Yunan hükümetince, 6 millik karasuları genişliğinin ötesinde, 10 mil sayılmasının 1944 Şikago Sözleşmesine aykırı düştüğünü kuşkusuz Fransa da bilmekte idi.

Fransa'nın son 10-12 yıldır Türkiye'ye karşı güttüğü politika Türk resmi çevrelerinde, aydınlarında ve halkta geniş ve derin tepkiler uyandırmıştır. Resmi çevreler, bu tutumun Batı dayanışmasına ters düştüğünü, çok eski bir geleneği olan Türk-Fransız dostluğunu yavaş yavaş kemirdiğini, Fransa'nın Türkiye'ye karşı, ABD, Federal Almanya, İngiltere gibi Türkiye'ye yakınlık gösteren öbür büyük Batılılarınkinden ayrı bir yoldan hiç bir yere varamayacağını, olsa olsa iki ülkenin işbirliğinin aksamasının her iki tarafa da zarar vereceğini düşünüyor; Özellikle Mitterrand'ın genel politikada, yani Doğu-Batı ilişkilerinde (Örneğin Afganistan işgaline karşı), Batı dayanışması içinde, sorumlu biçimde davranışları ile Türkiye karşı tutumunun bir çelişki yarattığına inanıyor; Ermeni sorununda, 1915 olaylarının iç yüzü üzerinde durmaksızın, uluslararası bir yargıç gibi "soykırımı olmuştur" dedikten sonra, "ama bugünkü Türkler bundan sorumlu değildir" yargısına varmakla ne istediğini anlayamıyordu. Böylelikle, Ermenileri manen tatmin edip onları tethişten alıkoyacağı düşüncesine katılmıyor; tersine, böyle bir düşüncenin Ermenileri kışkırtacağını, onları Türkiye'den toprak istemlerine heveslendireceğini biliyor ve Fransa gibi köklü bir devlette, zaten "marginal"

nitelikteki Ermeni oyları için, dış ilişkileri iç politika hesaplarına alet etmenin nedenini anlayamıyordu.

Türk aydınları, zengin Fransız kültürünün Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecindeki olumlu etkisinin bilinci içinde, Fransa'nın bugünkü davranışına karşı derin bir iç acısı duyuyor; Fransa'nın tutumunu "Cartésien" mantıkla bağdaştıramıyordu. Halka gelince, o "Fransa'ya ne yaptık ki, bize böyle düşmanca davranıyor" diyor, kafasındaki düğümü çözemiyor; aklına Fransızların Yunan dostluğunu, Hristiyan dayanışmasını getiriyor, kızıyor, uzaklaşıyordu.

Türk-Fransız siyasal ilişkilerindeki bu sarsıntı ekonomik ilişkileri de etkilemiştir: Türk Dış Ticaret İstatistiklerine göre, Fransa'dan yapılan dışalım 1981'de 400 milyon Dolara yükselmişken, 1983'de 218 milyona (Türkiye'nin dışalımının %3'ü), Fransa'ya yapılan dışsatım da 216 milyon Dolardan 180 milyona (Türkiye'nin dışsatımının %3,3 ü) düşmüştür. Böylece, Fransa, Türkiye'nin partönerleri arasında dışalımda 12. , dışsatımda ise 10. duruma geçmiştir. Türkiye'deki Fransız sermaye yatırımı da duraklamış, 1983 yılında 185 yabancı sermayeli firma içinde yalnız 6 Fransız firma kalmıştır. Bununla birlikte, karşılıklı turizm hareketinde pek değişiklik olmamış, örneğin 1983'de Türkiye'ye 88 bin Fransız turist gelmiş, Fransa'ya da 58 bin Türk turist gitmiştir. Bunun gibi, kültür ilişkileri de, özellikle Fransa'nın Ankara Büyükelçisi M. Rouillon'un çabaları ile canlılığını korumuştur. Ancak, Fransa'da yüksek öğretim yapan Türk gençlerinin sayısı, ABD, Almanya ve İngiltere'dekinin tersine, artış göstermemiş (1983'de 1200 dolayında) bulunmaktadır.

9 Mayıs 1984 günü Mitterrand'ın Elysée Sarayında Türk romancısı Yaşar Kemal'e "Légion d'Honneur" nişanını vermesi, yapılan törene Türkiye'nin Paris Büyükelçisi, UNESCO ve OECD katındaki Büyükelçi Temsilcilerini de çağırması, ciddi bir sarsıntı geçiren Türk-Fransız ilişkilerini artık düzeltmenin zamanı geldiğinin bir göstergesi midir? Bu zamanla anlaşılacaktır. Tarihte, bu ilişkiler bir kaç kez sarsıntı geçirmiş, ama hızla düzeliş rayına oturmakta gecikmemiştir. Bu gerçek, Türk-Fransız dostluğu ve işbirliğine inananlara umut vermektedir.

(P.S. Bu makale basılacağı sırada, Mitterrand, Türk-Fransız ilişkilerinin düzelmesi olanaklarını araştırmak üzere, güvendiği kişilerden emekli Büyükelçi Etienne Manach'ı Türkiye'ye göndermişti. 2. Dünya Savaşı yıllarında Galatasaray Lisesinde hocalık etmiş ve Türkiye'de dostlar edinmiş olan Manach 5-13 Temmuz 1984'de Ankara ve İstanbul'da Dışişleri Bakanlığı ileri gelenleri ve Bakan Halefoğlu, Başbakan Özal, eski

Başbakanlardan Ecevit, Muhalefet liderleri ve tanınmış aydınlarla bir dizi görüşme yapmış ve basına ilişkilerin geleceği için iyimser açıklamalarda bulunmuştu. Türk yetkilileri kendisine, Türk-Fransız ilişkilerinin bugünkü gergin duruma gelmesinde Türk tarafının bir sorumluluğu olmadığına göre, iyileşme sürecinin somut adımlarını Fransa'dan bekleyeceklerini anlatmıştı. Görünüşe bakılırsa, içişlerinde zorlukları artan Sosyalist Fransız Hükümeti 1984 yılında İspanya ve Türkiye gibi devletlerle ilişkilerinde romantik davranışlara son vererek, artık gerçekçi bir politikaya yönelmek gerektiğini duymağa başlamıştı. Nitekim, İçişleri Bakanı Defferre, 14 Haziranda Madrid'te İspanyol meslekdaşı ile imzaladığı Ortak Bildiriye "un terroriste n'est pas un refugié" ibaresinin konulmasını kabul etmekle, -ki bu zaten devletler hukukunun bir gereği idi- o güne dek Bask militanlarına sınıırn Fransa tarafında gösterilen yardıma son verilmesi zorunluğunu da yükümlenmiş oluyordu. Bir kaç hafta sonra da, İspanya gibi, Akdeniz'in bir başka önemli ülkesi olan Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesine sıra gelmişti. Kuşkusuz, böyle bir girişimi kolaylaştıran şu gelişmeler de olmuştu: Türkiye'de 6 Kasım 1983 seçimleri üzerine demokrasi geri gelmişti; Fransa Ermeni terrozizmine göz yummakla Türkiye ile ilişkilerini kopma noktasına yaklaştırdığını anlamış ve bu terrozizmin kendisine de zarar vereceğini görmüştü; ABD, Federal Almanya, İngiltere, İtalya gibi başlıca Batı Devletleri Türkiye ile dostluk ve işbirliğini geliştiriyordu; AET içinde Almanya'nın Fransa'yı Türkiye yararına uyardığı anlaşılıyordu; Fransa Türkiye ile ekonomik işbirliği fırsatlarını kaçırıyordu; Fransa'nın geleneksel Akdeniz politikasında Türkiye'nin önemli yerinin yatsınamayacağını bilinci Quai d'Orsay'den Elysée'ye geçmiş görünüyordu vb. Bundan başka, 19 Temmuzda kurulan yeni Sosyalist hükümetine Komünist Partisi'nin katılmak istemeyişi sonucu, Mitterrand Türkiye konusunda manevra olanağını artırmış oluyordu. Bu hükümette Defferre'in İçişlerinden alınıp başka bir Bakanlığın başına geçirilmesi de iç güvenlik işlerinde o güne dek izlenen politikanın onaylanmadığını gösteriyordu.).

* * * * *

SÜREKLİ TEMSİLCİLER

Aşağıda, yeni Türkiye'nin ve Fransa'nın birbiri katına gönderdikleri yerleşik siyasal temsilcilerin (Büyükelçi, yarı resmi ya da resmi olmayan temsilci) çizelgeleri verilmektedir. Bunların ayrılışlarında, geçici olarak temsil görevini üstlenen işgüderler (chargé d'affaires) buraya alınmamıştır.

Büyükelçilerin görev sürelerinin başlangıcı güven belgelerini (Lettres de créance) sundukları gün, görevlerinin sonu da, genellikle görevden ayrıldıkları gün olarak gösterilmiştir.

Temsilciler sonradan, görevlerine ilişkin yapıtlar yayımlamışlarsa, bunlar dip notlarında belirtilmiştir. Ayrıca, Büyükelçilik konakları konusuna gene dip notlarında değinilmiştir.

(Not: Bu çizelgeler Türk ve Fransız Dışişleri Arşivlerinden derlenen bilgilere göre düzenlenmiştir)

I. FRANSA'DAKİ TÜRK TEMSİLCİLERİ (1921 - 1984)

Adı	Sıfatı	Görev Süresi	Not
Ferit (Tek) Bey ¹	Temsilci (yarı resmi)	1 Aralık 1921 - 20 Şubat 1923	
Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey	Temsilci Vekili	21 Şubat 1923 - 29 Ocak 1925	
Cevat (Ezine) Bey ²	Büyükelçi	6 Şubat 1925 - 12 Mart 1925	
Ali Fethi (Okyar) Bey	Büyükelçi	2 Mayıs 1925 - 9 Ağustos 1930	
Mehmet Münir (Erteğün) Bey	Büyükelçi	21 Ocak 1931 - 22 Haziran 1932	

¹ 30 Ekim 1918 Mondros Silâh Bırakışımından sonra Osmanlı Hükümeti 29.VIII.1920'de Bern Elçisi Reşat Hâlis Beyi geçici olarak Paris'e temsilci yollamıştı. Hâlis Bey 18 Aralık 1920'de ayrılınca ona 30 Ekim 1922'ye dek Nâbi Bey vekâlet etmişti. Ancak Saltanatın kaldırılmasıyla, Ankara Hükümeti 1 Kasım 1922'de İstanbul'da da yönetimi ele alınca, Nezaretin Merkez Daireleri gibi, Paris'deki Sefaret de kapatılmıştı.

² Lozan Barış Andlaşması Fransa bakımından 27.VIII.1924 günü yürürlüğe girdikten sonra, Türkiye ile Fransa arasında siyasal ilişkiler de resmen kurulmuş, bunun üzerine Bükreş Elçisi Cevat Bey, sürekli bir Büyükelçi atanıncaya değin, hemen Paris'e gönderilmiş ve ilk Büyükelçi olarak göreve başlamıştı.

Adı	Sıfatı	Görev Süresi	Not
Suat (Davaz) Bey	Büyükelçi	7 Temmuz 1932 - 4 Ağustos 1939	
Behiç Erkin	Büyükelçi	30 Ağustos 1939 - 31 Temmuz 1943	(Haz.1940'da Vichy'e)
Ali Şevki Berker	Büyükelçi	1 Ekim 1943 - 24 Ağustos 1944	(Vichy'de)
Numan Rifat			
Menemencioğlu ³	Büyükelçi	14 Kasım 1944 - 3 Kasım 1956	(Yeniden Paris)
Feridun Cemal			
Erkin ⁴	Büyükelçi	3 Mayıs 1957 - 15 Nisan 1960	
Faik Zihni Akdur	Büyükelçi	7 Mayıs 1960 - 11 Mayıs 1962	
Bülent Uşaklıgil	Büyükelçi	13 Temmuz 1962 - 23 Haziran 1965	
Namık Yolga	Büyükelçi	3 Temmuz 1965 - 13 Kasım 1966	
Nurettin Vergin	Büyükelçi	19 Aralık 1966 - 22 Mayıs 1968	
Hasan Esat Işık	Büyükelçi	6 Temmuz 1968 - 11 Şubat 1973	
İsmail Erez	Büyükelçi	21 Kasım 1974 - 24 Ekim 1975	(Ermeniler tarafından öldürüldü)
Orhan Eralp	Büyükelçi	23 Eylül 1976 - 23 Ağustos 1978	
Hamit Batu	Büyükelçi	7 Eylül 1978 - 6 Aralık 1980	
Anđan Bulak	Büyükelçi	29 Aralık 1981 - 1984'de görevde	

³ 1948 yılında Büyükelçilik Etoile alanına yakın Paul Valéry (eski adı Ville Juste) sokağındaki yerinden bugünkü Ankara Sokağına (eski adı Rue Berton) taşınmıştır. XVIII. yüzyılda Kraliçe Marie Antoinette'in arkadaşı Prens Lamballe'in konağı olan bu tarihsel yapı (Hôtel Lamballe) 1954 yılında Amerika kökenli Kontes Limur'dan 360 bin Dolara satın alınmıştır. N. Menemencioğlu'nun, Konağın Fransız Hükümetince satın alınıp 1806'da Boğaziçinde, Tarabya'da Büyükelçisi General Sebastiani zamanında, Fransa'ya "yazlık köşk" olarak armağan edilen yapıya karşılık, Türkiye'ye verilmesi için gösterdiği çaba sonuç vermemiştir. Türkiye, bu yapının Prens Lamballe Caddesine bakan yanına 1975 yılında ayrıca bir modern Kançılara yaptırmıştır. (Sefaret binaları konusunda bkz. İsmail Soysal, "Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri", Ankara 1964, S 356-360)

⁴ Erkin'in Türk Tarih Kurumunca yayımlanmağa başlayan Anılarının yakında çıkacak III. Cildinde Paris Büyükelçiliği dönemine yaklaşık 200 sayfa yer ayrılmıştır.

II. TÜRKİYE'DEKİ FRANSIZ TEMSİLCİLERİ¹

(1922 - 1984)

Adı	Sıfatı	Görev Süresi	Not
Col. Louis Mougın ²	Temsilci (yarı resmi)	2 Haziran 1922 - Mayıs 1925	Haziran sonu Türkiye den ayrılıyor
Albert Sarraut ³	Büyükelçi	20 Mayıs 1925 - Mayıs 1926	

¹ 30 Ekim 1918 Mondros Silâh Bırakışımından 1923'e dek Fransa'nın Türkiye'de temsil durumu şöyle olmuştur: Silâh Bırakışımı üzerine Fransa da İstanbul'a bir yüksek komiser (Haut Commissaire) yollamıştır. İlk Komiser M. DeFrance 6 Ocak 1919'da gelmiş, o ayrılınca yerine General Maurice Pellé gelip 11 Ocak 1921'de görevine başlamıştı. Pellé'nin muhabatının, Saltanatın'ın 1 Kasım 1922'de kaldırılmasından sonra-ki bu arada Mondros yerine Mudanya Silâh Bırakışımı yapılmıştı-artık TBMM Hükümeti olması doğaldı. Ancak, Pellé bir kaç hafta sonra Fransa'yı Lozan Konferansında (20 Kasım 1922- 24 Temmuz 1923) baş delege olarak temsil etmekle görevlendirdiğinden, Yüksek Komiserlikten ayrılmış, yerine 19 Nisan 1923 den başlayarak, 1925 yılında ilk Büyükelçi A. Sarraut gelinceye değin, Jesse Curely vekâlet etmişti. Şu da var ki, Fransa ile temaslar 1921'den beri Ankara'da sürdürüldüğünden, onun temsil ve temaslar bakımından bir rolü olmamıştı.

² Colonel Mougın, 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması yapıldıktan sonra, TBMM Hükümeti katına yarı resmi temsilci olarak gönderilmişti Mougın 1924 başlarında, Fransa'nın yeni Türk hükümetine yeterince anlayış göstermeyişi raporlarında eleştirince, görevinden alınmış ve yerine M. Picot vekâlet etmişti. Ancak Eylül 1924'de yeniden Ankara'ya gönderilmiş ve General rütbesine çıkarılmıştı. 1925 baharında Fransa ilk Büyükelçisini gönderince, o da görevinden ayrılmıştır. Mougın Ankara'ya ilk gelişinde, Türk Hükümeti, Gar'ın eski büfesini temsilcilik yeri olarak onun emrine vermişti. Temsilcilik 31 Aralık 1924'de Kale dibinde, Işık Caddesi üzerinde küçük bir binaya, 1927'de ise oradan aynı cadde üzedinde daha geniş bir binaya-ki burası sonradan Fransız kolonisi için özel Fransız Okulu olacaktı-geçmişti. 1930'da Büyükelçilik Yenişehir'de Tuna Caddesinde bir binaya taşınmıştı. Bugünkü görkemli bina, 1925 yılında kabul edilen 1341 sayılı yasa uyarınca, Türkiye tarafından yabancı hükümetlere, Büyükelçilik binaları yapılmak üzere, bağışlanan arsalardan Fransa'ya ayrılanı üzerinde, yaptırılmıştır. Mimarı Laprade olan Büyükelçilik binası 1938 yılında Büyükelçi Ponsot zamanında bitmiştir. 1955 yılında iki hükümet arasında varılan anlaşma üzerinde, Paris'te Türkiye Büyükelçiliği önündeki sokağa "Rue d'Ankara", Ankara'daki Fransa Büyükelçiliği önündekine de "Paris Caddesi" adı verilmiştir.

Mougın'in Türkiye'deki çalışmaları ve anıları üzerindeki belgeler ve yapıtlar için ekli "Kaynaklar" bölümüne bakınız.

³ Sarraut 1953 yılında Paris'te Tarih Kurumunda (Société Historique) "Mon Ambassade en Turquie" başlıklı bir dizi Konferans vermiş olup bunların metni Kurumca yayımlanmıştır.

Adı	Sıfatı	Görev Süresi	Not
Comte Charles de Chambrun ⁴	Büyükelçi	27 Eylül 1928 - 31 Temmuz 1933	
Frédéric-Albert Kammerer	Büyükelçi	17.Ekim 1933 - 19 Nisan 1936	
Henri Ponsot	Büyükelçi	16 Mayıs 1936 - 8 Ocak 1939	
René Massigli ⁵	Büyükelçi	13 Ocak 1939 - 4 Ağustos 1940	
Jules Henry	Büyükelçi	15 Kasım 1940 - 10 Haziran 1941	Vichy Hük. ilk Temsilcisi, Türkiye'de ölmüştür.
Jean Helleu	Büyükelçi	Temmuz 1941 - 7 Temmuz 1942	Vichy Hük. Temsilcisi
Gaston Bergery	Büyükelçi	Temmuz 1942 - 31 Ekim 1943	Vichy Hük. Temsilcisi
Tarbe de Saint Hardouin	Temsilci (resmi olmayan)	1 Ağustos 1943 - 21 Kasım 1944	Özgür Fransızlar adına Milli Komite Delegesi
Gaston Maugras	Büyükelçi	7 Şubat 1945 - 7 Eylül 1948	
Jean Lescuyer	Büyükelçi	3 Ekim 1948 - 5 Aralık 1951	
Tarbe de Saint Hardouin	Büyükelçi	25 Şubat 1952 - 8 Eylül 1955	İkinci kez
Jean Paul Garnier ⁶	Büyükelçi	10 Kasım 1955 - 11 Haziran 1957	
Henry Spitzmuller	Büyükelçi	13 Ekim 1957 - 6 Mart 1963	
Bernard Hardion	Büyükelçi	6 Nisan 1963 - 26 Mayıs 1965	
Baron Begongne de Juniac	Büyükelçi	2 Temmuz 1965 - 23 Mayıs 1970	
Arnauld Wapler	Büyükelçi	25 Haziran 1970 - 22 Mart 1973	
Roger Vaurs	Büyükelçi	7 Mayıs 1973 - 15 Nisan 1977	
Emile Cazimajou	Büyükelçi	21 Haziran 1977 - 23 Aralık 1981	
Fernand Rouillon	Büyükelçi	1 Şubat 1982 - 1984'de görevde	

* * * * *

⁴ Chambrun "De Stanboul à Ankara: Ma première entrevue avec Ghazi" başlıklı bir makale yazmıştır: Revue de Deux Mondes, 47, Oct. 1938. Ayrıca "Traditions et Souvenirs" adlı yapıtında anılarını anlatmıştır: Paris, 1952.

⁵ Massigli, "La Turquie devant la Guerre" adlı bir yapıt yazarak yayımlamıştır: Paris, 1964.

⁶ Jean Paul Garnier, "La fin de l'Empire Ottoman" adlı (Paris, 1973) bir yapıt, ayrıca "Nasreddin Hodja et ses histoires Turques" (aslı Almanca) bir kitap yayımlamıştır.

TÜRKİYE İLE FRANSA ARASINDAKİ BAŞLICA BAĞITLAR *

(1921 - 1984)

<u>Bağıtın adı</u>	<u>Yeri ve günü</u>	<u>Metni için bkz.</u>	<u>Not</u>
Türk-Fransız (Ön Barış) Andlaşması	Ankara 20.X.1921	Düştur, Ter. III C. 2, S. 152	Anlaşma (Accord) 28.X.1921'de yürürlüğe girmiş, 1923 Lozan Barış Andlaşmasından sonra da yürürlükte kalmıştı.
Askersel (Silâh Bırakışımı) Sözleşme (Çok taraflı bağıt)	Mudanya 11.X.1922	TBMM Zabıt Ceridesi, Sözleşme (Convention) 14/15 C. 23, S. 350; aslı Fransızcası için bkz. Atatürk'ün Milli Dışolup uygulananca tarihe ka- Politikası C.I, S. 603, rışmıştır. Kültür Bakanlığı; Ankara, 1981	Sözleşme (Convention) 14/15 Ekim 1922 gece yarısından başlayarak yürürlüğe girmiş
Barış Andlaşması (Çok taraflı bağıt)	Lozan 24.VII.1923	Düştur, Ter. III C. 5, S. 13; SDN-RT, C. 28, S. 11	Andlaşma (Traité) 6.VI.1924'de, kimi ek bağıtları ise daha önce yürürlüğe girmiştir. Uygulanan kimi hükümler varoluş nedenini yitirmiş, ya da yeni bağıtlarla değişikliğe uğramış, ek bağıtlardan kimileri de süreleri sonunda ortadan kalkmıştır.Bununla birlikte, Andlaşma ve eklerinin bir çok kesimleri bugün de yürürlüktedir.
Türkiye-Fransa arasında (Suriye için) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi	Ankara 30.V.1926	Düştur, Ter. III C. 7, S. 2695; SDN RT, C. 54, S. 195	Fransa'nın, Suriye'nin "mandater"i olarak, imzaladığı bu Sözleşme 12.VIII. 1926'da yü-

(*)Bu çizelgeye yalnız Siyasal andlaşmalar ya da siyasal yönü de bulunan öbür bağıtlar alınmıştır. Bunlar ikili ya da çok yanlıdır.Buna karşılık, ne nitelikte olursa olsun, her iki Devletin, katıldığı uluslararası bağıtlar ile, ikili ya da çok yanlı ticari kültürel vb. anlaşmalar çizelgeye konulmamıştır.

"Bağıtın adı" başlığı altında, kimi kez, o bağıtın niteliği parantez içinde gösterilmiştir. Kısaltmalara gelince; Ter. Tertip; C. Cilt; S. Sayfa; SDN-RT Société des Nations-Receuil des Traités ve Nu-Rt Nations Unies-Receuil des Traités karşılığı kullanılmıştır.

Çizelgede, 1940 Nisanına dek -1929 Ticaret Sözleşmesi dışındaki-bağıtların günümüzün türkçesi ile metinleri, tarihçeleri ve nitelikleri ile birlikte, İsmail Soysal'ın "Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,, Ankara, 1983, C. I. de verilmiştir.

- Türkiye-Fransa Ticaret Ankara Düstur, Ter. III
ve Denizcilik Sözleşmesi 29.VIII.1929 C. 11, S. 458
- Türkiye-Fransa Dostluk, Paris Düstur, Ter. III
Uzlaştırma ve Hakemlik 3.II.1930 C. 11, S. 224;
Andlaşması Systematic Survey,
S. 750
- Boğazlar Rejimine Montreux Düstur, Ter. III
İlişkin Sözleşme 20.VII.1936 C. 17, S. 1455; SDN-
(Çok Taraflı bağıt) RT, C. 173, S. 213
- Sancak (Hatay)'ın Toprak Cenevre Düstur, Ter. III
Bütünlüğünü ve Türkiye 29.V.1937 C. 18, S. 1419
Suriye sınırını güvence
altına alan bağıtlar.
- rürlüğe girmiştir. Türkiye bu Sözleşmeyi, yöntemine göre, boz-
mak kararını 3.12.1938'de bil-
dirmişse de, arada yeni bir
Sözleşme yapılıncaya değin,
uzatılınca, ancak 15.III.1940'da
ortadan kalkmıştır. (Sözleşme ile
tanımlanan Türkiye-Suriye sını-
rının belirlenmesi için de 22.VI-
.1929 ve 3.V.1930'da Protokol-
ler yapılmıştır)
- 1923 Lozan Barış Adlaşmasına
ekli olup Türkiye için eşitliğe
aykırı hükümler içeren Ticaret
Sözleşmesinin, 5 yıllık süresi
sonunda, Fransa ile ilk kez
egemen eşitliğe uygun olarak
yapılan bu bağıtı daha sonra
yenileri izlemiştir.
- Andlaşma, Fransa'nın onay işle-
mini geciktirmesi nedeniyle, an-
cak 13.V.1933'de yürürlüğe girmiş
ve Türk Hükümetinin 29.XII-
.1937 günlü bozma bildirisi
üzerine, 13.V.1938'de ortadan
kalkmıştır.
- Sözleşme 9.XI.1936'da yürürlü-
ğe girmiş olup bugün de yürür-
lüktedir.
- Milletler Cemiyeti Konyince
Hatay Devletinin Sınırları, Sta-
tüsü ve Anayasasının kabul
edildiği gün Türkiye ile Fransa
arasında imzalanan bu bağıtlar
(Traité, Accord) 22.VII.1937'de
yürürlüğe girmiştir. Hatay'ın
Türkiye ile sınırının işaretlen-
mesine ilişkin bir Protokol de
19.V.1939'da antakya'da imza-
lanmıştır. Hatay'ın Türkiye'ye
katılmasına ilişkin 23.VI.1939
Türk-Fransız Anlaşması yapı-
lınca da bu Bağıtlar ortadan
kalkmıştır.

- Nyon ve Cenevre Anlaşmaları (Çok Taraflı Bağıt) Nyon 14.IX.1937 C. 18, S. 1518 Cenevre 17.IX.1937 SDN-RT, C. 137, S. 185 ve 353 Akdeniz'de İtalya'nın giriştiği korsanlığa karşı güvenliği sağlamak üzere yapılan bu iki Bağıt (Arrangement, Accord Additionnel) imzası günü yürürlüğe girmiştir. Çok geçmeden İtalya korsanlığı durdurunca, bu Anlaşmaların varoluş nedeni kalkmıştır.
- Hatay'da güvenliği sağlamak için Türk-Fransız Askerel Anlaşması Antakya 3.VIII.1938 İ. Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Ankara, 1983, S. 538 Hatay'da güvenliği, Fransızlarla birlikte, Türk Kuvvetlerinin sağlanması için yapılan bu Anlaşma (Accord Général) imzası günü yürürlüğe konulmuş ve ertesi gün Türk Kuvvetleri Hatay'a girmiştir. Anlaşma Hatay Devleti Türkiye'ye bağlanmaya değin yürürlükte kalmıştır.
- Türkiye-Fransa Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması Ankara 4.III.1938 Ayın Tarihi, Temmuz 1938 Fransızcası için bkz. "Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C. 2; S. 17, ibid Türkiye'nin son verdiği 1930 Andlaşması yerine geçmek üzere imzalanmamıştır. Ancak Hatay sorunu nedeniyle, Türkiye onay işlemini yapmayınca yürürlüğe girmemiştir.
- Türkiye-Fransa-İngiltere Yardımlaşma Andlaşması Ankara 19.X.1939 Düstur, Ter. III C. 21, S. 21 SDN-RT C. 200, S. 167 Gizli ekleri için bkz. Sosyal "Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları", C. I, S. 603. Ankara, 1983 Bu ittifak Andlaşmasına malzeme yardımıyla ilgili bir Özel Anlaşma ile gizli bir Protokol ve gizli bir Askeri Sözleşme eklidir. Türkiye 1952'de NATO'ya girince Andlaşmanın varoluş nedeni kalmamıştır.
- Türkiye ile Fransa arasında, Türkiye-Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi. Ankara 30.III.1940 Düstur, Ter. III C. 12, S. 1668 Türkiye'nin son verdiği 1926 Sözleşmesi yerine geçmek üzere bağtlanan bu Sözleşmenin onay işlemleri, Fransa 1940'da Alman işgaline uğrayınca, yapılamamışsada, 1946'da Suriye bağımsızlığa kavuşuncaya dek tam uygulanmış, sonra da kısmen uygulanmış ya da referans olmuştur. Marshall Planı çerçevesinde 18 Avrupa ülkesi arasında (ABD ve Kanada gözlemci) imzalanmıştır. Yardım planı sona erince kalkmış, yerine OECD kurulmuştur.
- Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECE) Sözleşmesi (çok taraflı) Paris 16.IV.1948 Düstur, Ter. III C. 29, S. 1262 European Yearbook, C. 1, s 231

Kuzey Atlantik Andlaşması (Çok taraflı)	Vaşington 4.IV.1949	Düstur, Ter. III C. 33, S. 310 NU-RT, C. 34, S. 243	Türkiye 18.II.1952'de katılmıştır. Fransa NATO'nun askeri kana- dından 1966 Martunda ayrılmış- tır. Andlaşma yürürlüktedir.
Avrupa Konseyi Statüsü (Çok taraflı)	Londra 5.V.1949	Düstur, Ter. III C. 31, S. 198 NU-RT, C. 87, S. 103	Türkiye Statü'ye 8. VIII. 1949'- da katılmıştır. Bugün 21 üyesi olan Konsey'in bu Statüsü yü- rürlüktedir.
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek Protokol	Roma 4.XI.1950 Paris 20.III.1952	Düstur, Ter. III C. 35, S. 1567, C. 35, S. 1582 NU-RT, C. 213, S. 221	Sözleşmeye ve Protokola Türki- ye 18.V.1954'de taraf olmuştur. Ancak Divan'ın kaza hakkını henüz tanımamıştır.
Avrupa Kültür Sözleşmesi (Çok taraflı)	Paris 19.XII.1954	Düstur, Ter. III C. 38, S. 1400 NU- RT, C. 218, S. 358	Türkiye 10.X.1957'de onayla- yınca taraf olmuştur. Sözleşme yürürlüktedir.
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) (Çok taraflı)	Paris 14.XII.1960	Düstur, Ter. IV C. I, S. 2435 European Yearbook, C. VIII, S. 259	OECE üyelerinden başka, ABD, Kanada, Japonya vb. nin de katıldığı bu örgütün statüsü yürürlüktedir.
Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Anlaşması (Çok taraflı)	Ankara 12.IX.1963	Düstur, Ter. V C. 3, S. 444 Clunet, (1965), 515	1.XII.1964'de yürürlüğe giren Anlaşma uyarınca bir Ortaklık Konseyi kurulmuş; 22.IV.1965'- de TBMM ile AET Parlamen- tosu arasında Ortaklık Parla- mento Komisyonu Protokolü yapılmış; 23.XI.1970'de Geçiş Dönemi için bir Katma Protokol imzalanmıştır. Tüm bu bağitlar yürürlüktedir.

* * * * *

**TÜRK-FRANSIZ SİYASAL İLİŞKİLERİYLE
İLGİLİ KAYNAKLAR
(1919-1984)**

Yayımlanan belge, yapıt, anı ve bilimsel makalelerin başlıcaları aşağıda gösterilmiştir. En önemli kaynağın iki Devletin Dışişleri Bakanlıkları arşivleri olduğu kuşkusuzdur. Fransa Dışişleri Bakanlığının, son 25 yıl dışındaki, arşivleri herkesin incelemesine açıktır. Daha öncekilerden 1932-1939 dönemine ilişkin en önemli belgeler 25 cilt içinde yayımlanmıştır ki, biz bunların Türkiye ile ilgili olanlarını incelemiş bulunuyoruz. Türk arşivlerine gelince, bunlar henüz düzenlenmiş değildir. Bir bölümünün endikatürü yapılmıştır. Paris Büyükelçiliğinin 1848-1914 ve 1920-1972 dönemlerine ilişkin arşivleri, endikatörleri ile birlikte, Bakanlığa gönderilmiştir. İzin alınıp dosyalar incelenebilir. Tek tük önemli belgeler de çeşitli kitaplar içinde yayımlanmıştır.

Fransa'da ilişkilerin 1919-1939 dönemi üzerinde oldukça kabarık yayın vardır. 2. Dünya Savaşından sonra Fransa'nın Türkiye'ye ilgisi azalınca, incelemeler de seyrekleşmiştir. Bununla birlikte, Paris'te Türk İncelemelerini Geliştirme Birliğinin *Turcica* adlı dergisi boşluğu bir ölçüde doldurmaktadır. Aşağıdaki kaynakların bir çoğu *Turcica*'nın 1981'de Atatürk'ün 100 yıldönümü özel sayısından aktarılmıştır.

1945-1985 dönemi için, ilerde yayımlanmak üzere hazırlandığım "Türkiye'nin dış ilişkileri Kronolojisi" bu dönemdeki Türk-Fransız ilişkileri üzerinde benim için temel kaynak olmuştur.

* * * * *

"Accords franco-turcs des 22 et 29 juin 1929", *l'Europe Nouvelle*, 1929, pp. 1142-1147

"Accords franco-turcs du 27.X.1932: Les biens syriens en Syrie", *Correspondance d'Orient*, 1932, pp. 266-276

"L'Affaire d'Alexandrette", *l'Asie française*, 36, décembre 1936, pp. 314-327

Ahmedov, Ahmet, "Les relations diplomatiques franco-turques, 1918-1923", Université de Paris III, 1979 (Thèse de doctorat, 678 p. dactil.)

Akgün, Doç, Dr. Seçil, "Ankara Anlaşması (1921)", Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, No. 468

- Akyüz, Yahya, "La guerre de l'Indépendance turque (1919-1922) et l'opinion publique française", Nancy 1967, 376 p. (Thèse); Bunun Türkçesi "Kurtuluş Savaşı ve Fransız kamuoyu, 1919-1922", Ankara, 1975
- Akyüz, Prof. Dr. Yahya, "Lausanne Konferansı başlarken Fransız Kamuoyu", Türk Tarih Kurumu, Belleten (Atatürk özel sayısı), Ankara, 1981, s. 257-285
- Alphand Hervé, "Le Partage de la Dette Ottomane et son règlement", Paris, Ed. Internationales, 1931, 207 p.
- Altıar, E., "Le problème de Cilicie et l'avenir de la France au Levant" Paris, lib. E. Roux, 1921, 54 p.
- Aras, T. Rüştü, "Görüşlerim", İstanbul, 1938
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1919-1938 dönemine ilişkin belgeler), 2. cilt. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981
- Baytok, Taner, "İngiliz kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı", Ankara 1970
- Bergès, Maxime, "La colonne de Marach", Paris, s.d. 195 p.
- Boudière G., "Notes sur la campagne de Syrie-Cilicie; L'Affaire de Maraş (jan.-fév. 1920)", Turcica lx/2-x, 1978, pp. 155-175
- Brémond Col. E., "La Cilicie en 1919-1920", Paris Imprimerie Nationale
- Chambrun, Charles de, "De Stamboul à Ankara; Ma première entrevue avec Ghazi", Revue de Deux Mondes, 47, 1-er oct. 1938, pp. 772-769
- Chambrun, Charles de "Traditions et Souvenirs", Paris, 1952
- Chauterain, "La politique française; L'Orient et les Balkans", Paris, Ed. de la Nouvelle Revue Nationale, 1922, 345 p.
- Coşar, Ömer Sami, "Fransız belgeleriyle Hilâfetin Kaldırılışının Perde Arkası", Milliyet Gazetesi, 3-8 Mart 1984
- Dışişleri Bakanlığı, Cumhuriyetin 50. yıldönümünde 1919-1946, dönemine ilişkin 5 ciltlik belgesel yapıt, Ankara 1973
- Dictionnaire Diplomatique, Académie Dip. Internationale, (plusieurs articles), Paris
- "Documents on British Foreign Policy, 1919-1939", British Stationary Office, London, third Series, C. V, VI, VII
- "Documents diplomatiques français" (1932-1939) Ministère des Affaires Etrangères, Paris, 24 volumes
- Dumont, Paul, "A l'abue du rapprochement franco-turc: le Col. Mougin (1922-1923), Turcica, Paris, 1981, Vol. I, pp. 75-108
- Du Véou, Paul, "La passion de la Cilicie, 1919-1922", Paris, P. Geuthner, 1937, 399 p.

- Du Véou, "L'Affaire d'Alexandrette", *L'Asie française*, 36, déc. 1936, pp. 314-327
- Erkin, Feridun Cemal, "Dışışleri 34 yıl", Ankara, Türk Tarih Kurumunca basılmakta olan anılarının 3. cildi
- Faraut, Léon, "France et Turquie", *Action nationale*, 21, nov. 1923, pp. 314-315
- Faugères, G. Peytavi de, "La resurrection de la Turquie et la France", *Revue Mondiale*, 151, 15 nov. 1922, pp. 152-161
- France-Turquie "Traité du 29 août 1929 à Ankara: Convention de Commerce et de navigation entre la France et la Turquie, Paris, Imp, Nationale, 27 p.
- Froidevaux, Henri, "L'Accord franco-turc d'Angora", *Bulletin de l'Asie française*, 1921, pp. 413-415
- Froidevaux, Henri, "Ce que la paix de Lausanne a fait de la Turquie et des intérêts français en Turquie", *L'Asie française*, 23, août-sept. 1923, pp. 262-266
- Gontaud-Biron, R. de, "La France et les nouveaux problèmes d'Orient", Paris, *Le Correspondant*, déc. 1924
- Gontaud-Biron et L. Le Révérend, "D'Angora à Lausanne", Paris 1933
- Gönlübol, Prof. Dr. Mehmet ve Siyasal Bilgiler Fakültesinin kimi Öğretim üyelerinin ortak yapıtı, "Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)", Ankara
- Imann, Georges, "La Convention d'Angora et le mandat français en Syrie (janv.-mars 1926)", *Revue des Deux Mondes*, août 1926
- Jacquot, Paul, "Antioche", 1931
- Jalabert, L., "L'avenir des écoles françaises en Turquie", *Etudes*, fév. 1924
- Jeanmougin, G., "Les relations franco-turques en 1925; Une amitié à l'épreuve". *Revue d'Histoire diplomatique*, 84, 1970, pp. 108-146
- Jeanmougin, G., "Les relations franco-turques de 1925-1935" (Thèse de doctorat, dact.), Bibliothèque du Quai d'Orsay, Paris, 1975
- Knatchbull-Hugessen, "Diplomat in Peace and War", London, 1949
- Labonne, Roger, "La France et la Turquie", *Le Correspondant*, mai 1923
- Lamour, Philippe, "L'influence française en Turquie et les Frères des écoles chrétiennes", *Revue politique et parlementaire*, 10 nov. 1923, pp. 216-233
- Karal, Enver Ziya, "L'image de la France chez Atatürk", *Turcica*, Paris, 1981, Vol. I, pp. 1-6
- Le Lannou, Yves, "La fin de l'empire Ottoman vue par la presse française (1921-1923)", *Turcica*, 1x/2x, 1978, pp. 176-195

- Le Révérend, L., "D'Angora à Lausanne", Paris, 1924
- Loti, Pierre, "La mort de notre chère France en Orient", Paris, Calmann-Lévy, 1920
- Martet, Jean, "Le silence de Monsieur Clémenceau", Paris, 1929, 303 p.
- Massigli, René "La Turquie devant la Guerre", Paris, 1964
- Melek, Dr. Abdurcahman, "Hatay nasıl kurtuldu", Ankara, 1966
- Mougin, Col. Louis, "Un empire s'est écroulé", texte manuscrit, Archives d'outre-mer, Aix-en Provence, 11. APOM, 33 (pour la période de 1919-1925)
- Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk, İstanbul 1934
- Nicol, E., "Angora et la France: Une réponse à M. Franklin-Bouillon", Paris, Société Générale d'Imp. et d'Ed., 1922, 36 p.
- Pech, Edgard, "Les Alliés et la Turquie, 3 ans d'armistice", Paris, P.U.F., 1925, 267 p.
- Pekin, Fuat, "Atatürk et le Maréchal Lyautey", Nancy, Imp. G. Thomas, 1961, 40 p.
- Pinon, René, "Les Accords franco-turcs", Revue des Deux Mondes, V. 46 1-er août 1938, pp. 713-719
- Pinon, René, "La Turquie et le Sandjak d'Alexandrette", Revue des Deux Mondes, 37, 1-er févr. 1937, pp. 719-720
- Prax, Maurice, "Moustapha Kemal, la Turquie et nous", La Revue hebdomadaire, 15 jan. 1921, pp. 262-269
- Puaux, G., "Deux années au Levant, 1939-1940", Paris, 1957
- Puaux, René, "La question d'Orient devant le Parlement", (Séance du 27 oct. 1922), Paris 1922, p. 61
- La Question d'Alexandrette", l'Asie française, 38, Sept-Oct. 1938, pp. 241-247
- La Question de Cilicie", discours prononcé le 24 déc. 1920 à la Chambre des Députés... annoté et suivi d'une notice sur Cilicie par S. David Beg, Paris, H. Turabian, 1921, 111 p.
- Reşat, Nihat Rıza, "L'Accord franco-turc", L'Action nationale, 17, 25 nov. 1921, pp. 126-136
- Saint-Brice, "L'Accord franco-turc", Correspondance d'Orient, 1921, pp. 769-776
- Sarrault, Albert, "Mon Ambassade en Turquie" Conférences en 1953 devant la Société Historique
- Société des Nations, "Journal Officiel" (Özellikte Hatay sorunu için 1936-1937 yılları)

- Soysal, İsmail, "Türkiye'nin siyasal Andlaşmaları", Cilt. 1 (1920-1945), Ankara, 1983
- Suhami, E., "La Turquie devant la France; Les amitiés françaises en Turquie et les rapports politiques, intellectuels et économiques entre les deux pays", préf. de M.H. Fontanier, Paris, A. Chiroutre, 1933, 143 p.
- Sylvère, Paul, "Les écoles françaises en Turquie", Le Correspondant, déc. 1925
- Sökmen, Tayfur, "Hatay'ın kurtuluşu için harcanan çabalar", Ankara, 1978
- Sperduti, G., "Aspetti Giuridici della questione d'el Sangiaccato di Alessandretta", Milano, 1939
- Tahsin, Prof. Hasan, "Le Pacte Tripartite Anglo-Franco-Turc", Paris, 1940
- Thobie, Jacques, "Le nouveau cours des relations franco-turques et l'affaire du Sandjak d'Alexandrette, 1921-1939", Relations internationales, Genève, Paris, 19, 1979, pp. 355-374
- Thobie, Jacques, "Les relations économiques franco-turques dans les années 20", Turcica, Paris, 1981, Vol. I, pp. 109-160
- Traité de Paix avec la Turquie. Une manifestation de l'opinion française, Enquête des "Etudes franco-grecques", Nancy, Paris, Berger Levrault, 1920, p. 20
- "Turcica" Dergisi, Association pour le développement des Etudes Turques" yayını, Paris, çeşitli sayıları, özellikle "Turquie et la France à l'époque d'Atatürk", 1981
- Uluğ, Nâşit Hakkı, "İstiklâl Savaşında Batıya açılan ilk pencere (Ankara Anlaşması ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in Avrupa gezisi)", İstanbul, Dünya Gazetesi, 25 Ekim-8 Kasım 1968
- Vaner, Semih, "Bilans du régime républicain turc dans la presse française à la mort d'Atatürk", Turcica, Paris, 1981, Vol. I.

* * * * *